

Iturria: *Beribilez*, Jean Etxepare (Maria Jose Kerejetaren edizioa).
Euskal Editoreen Elkarte, 1988.

Klasikoen Gordailuan:
<http://klasikoak.armiarma.com/idazlanak/E/EtxepareJBideBeribilez.htm>

BERIBILEZ

Jean Etxepare

Klasikoen Gordailuak egindako lanak oro dominio publikokoak dira,
eta, Jabetza Intelektualaren Legearen arabera jatorrizko idazlanak
bestelako eskubiderik ez baleuka, nahi bezala erreproduzi daitezke.

AITZIN-SOLAS

Broussain mediku eskualzale khartsuak maite baitzituen bihotzez eskualdun probintziak, laket zitzaion hango eremuetan barna zonbait egunen artetan iragaitea. Oinez zabilan ardura, aizina osoarekin. Abiatzean ez baitzuen gogoari emana norat hel, ez noizko, nun-nahi bazagon herritarrekin solasean, edo bazterrari so. Eta nolako begi erneak etzituen, beharriak zoin zabal etzatzikizkan eskuarazko hizkuntza edo-zoini! Bere biziko gozorik hoberenak Eskualerriari berari kendurik hil izana da. Orhoitgarrienak Donostiatik Bilbaorainoko itsas-hegiak, Lekeitio bid'erdi, utzi zaizkola zion.

Haren ahaleko eskualzale guti orai, gutartean. Astia nun ginuke bertzalde? Urthe idorrak erori zaizkigu bizkarrerat: egiteko hanitz edo gutiegi, irabaziak xuhur, gogoia bethi artegatua...

Noizean-behin baizik ez gitazke herritik athera, mendiez bertzaldeko joan-jin batentzat; orduan ere beribilez, tarrapataka, burrunban, begi beharriak gelditzen zaizkularik zoro eta burubarnea eltzagortua. Ikusi ala adituez zer derasakegu geroztik ahoz edo lumaz, mami hazkurritsu zer-bait dakarkenik? Gauzen itxuraz, axalaz baizik ez gitazke mintza, izaitez nolako diren ezin dukegulakotz gure lasterkan zilatu.

Irakurlea gogorkiegi jazarriko etzaitalakoan, ausartatuko niz halere, berriki auzoan eginikako itzuliño batez zonbait lerroren hemen ezartzera.

Bioazi ene lumatik erori bezala. Irakurtu-arau adituko ez nuenak, hel egin beza, othoi, liburuxkaren ondarrean jarria dutan hiztegiat. Huni esker, agian elgar-adituko dugu biek, orai eta gero.

J.E.

Aldudetik, 1929-ko otsailaren 5-ean

I MUGARAINO

Agorrilaren lehen astezken-goiz batez abiatu ginen beraz Cambotik zazpi lagun —hiru gizon eta lau andre, bi beribil atherbedunetan— aratsean berean gibelerat sartzeko xedearekin, Loiolako ikusgarri omen-handikoez begiak betherik.

Gerla-aitzinean lauzpabortz aldiz mendiez-haraindiko eskualdetan ibilia nintzelakotz, —zoin urthez ez nakike orai xuxen— lehen beribilean jarrarazi ninduten bidearen erakusle, jabe gidariaren eskuinetarik. Aro ederra ginuen. Gu abiatu orduko, iguzkiak suntsitua zuen luarraren sapak gauaz airatu langarra; zerua gora zagon, urdin zuhail; bazterrak ederki argitzen zuen, beroa sartzan zitzaiolarik ezteki gain-behera; lanhoetarik garbi, mendiak berak lirainago zitzaizkigun agertzen; landarerik xumee-na uda minaren indarrak harrotzen zuen, eta bere erroen gainean lerdentzen.

Aire onak bizkortzen ez othe dauzkigunentz ere gure beribilak? Erasía gogorrean lotu zaizkigu, behinik behin, bideari. Motorren joite azkarrak indartzen gitu guziak. Bagoazi gaztetuak hamar urthez, dena begi, dena beharri, gogoa arin. Etxeaz, ez gure egitekoez, ez herritarrez, ez ahaideez, ez gira gehiago orhoit. Bertze kezkarik deus ez dugu buruan, Loiolaren ikustea baizik.

Ororen jatekoa, bi otoetarik baten gibeledu malan kokaturik, guhaurekin bagineraman.

Cambo-Gainean leihoak idekitzen ari zituzten. Dena xori-kantu ziren erregebidearen bi bazterretako arbola handiak.

Ezin erranezko lelo batean bagoazi *Itxasuko* zubi berri ederraren gain-arku azpietarik harat. Zer aro xoragarria! Nolako urustasuna geure baitan! Hau bizitzearen zoriona!

Sartu giren errekekako mazeletarik batean bizpahiru zilokek, lur-xuri metaska bederarekin aitzinean, orhoitarazten gituzte *Lubosotik* hurbil girela. Patar luzesko baten zolara jautsi-ta laster, aurkitzen dugu herri pollita, bere etxe apainduen eta eliza zaharraren artean artharekin zaintzen duena orok dakigun plaza zahar famatua. Ez Azantzaren, ez Larralden ukaldi gogorrek eta joko garbiak, ez Beheran ezkerren beso bihurriak ez dute zorigaitzez ospetzen gehiago.

Bidea ez dugu beharrik galtzen, hanitzek egiten ohi duten bezala Heletako alderat xuxen aitzinatuz, Luhosoko haran gixenak apur bat lilluraturik: jakinaren oldez eskuin gira motz-zeiharkatu, Doniane-Garazirat buruz.

Ehun eta berrogoi ta hamar bat metretan, eihera tarro bat, leihoak eta teilatua zurituak, bainan ez irinez. Hemen dute porroskatzen, erhausten, garbitzen bere zikinatarik lur xuria, igortzeko gero Limoges- hirirat, porzelenakien gei. Adituak gira porzelenaren egiteko behar dela alde batetik, eta guziz, *kaolin* deitzen den buztina, bertzetik *feldspath* deritzaion harri xuri gogorra, eta *pegmatite* erraiten dioten bertze lurki batetarik lipar bat. Lehenbiziko bietarik ba omen du ausarkian eskualde huntako lurrak, Makea eta lekorne auzo-herrietako eremuak barne, bainan ez orotan berdin lodi, ez mamitsu, ez hel-menean. Diote, hurbileko aurkintze hobere-nak hustu ondoan, Baigura-mendiko erraieran barna zilatzen ari direla orai. Atsegin dugu jakinik ez derabilatela alferretan lana.

Bihurgune andana bat iragaiten dute gero errexki gure otoek, berriki zabaldu izanak baitira, bide-zola bera orozbat leuntzen ziotelarik. Baionatik Donianera joaitea, eta hemendik behar-orduan Iruñara, besta bat da bizi giren mendean; ephe laburrik barne, handiagoa baizik ez dela izanen badugu uste, Baigorri harat Alduden barna, Ahadiko mendiaren sahetsetik, Iruñan sartzeko bidea otoentzat antolatua izanen denean.

Solas horiek derabiltzagularik, Harnabarrea uzten dugu eskuin. Burdin-bideak erditsutarik urratu balin bazuen ere, ondikotz, erreka izigarri batez, etxalde gizenagorik ez dugu hanbat ezagutzen, nihun. Hango laborantza jaten bezala dute gure begiek, bere hedadura nasai ordokian.

Errobia agertzen zaiku berehala, burdin-bidearekin haren eta gure artean; ibaia badoa naro itsas-alde, iguzkiak perekatuz han-hemenka, eta argituz dirdir.

Hartzamendiren konkor gora bezain zabal eta gaitzak ez ditu zorionez orainokoan lehertu ibaiaren bertzaldeko bospasei laborari-etxe pollitak! Goizeko iguzkiari bat bertzea baino goxokiago badaude guziak. Multxoan, *Bidarraiko* auzo bat egiten dute. Ikus-aldi bakotx, berazten dautet bihotza, haurreko orhoitzapen batzuen mina bat-batean jabetzen baitzait. Heien ondotik goiti, Hartza inguratuz, ama-zenarekin igaiten nintzen bada, noizean behin, aitatxo eta amatxoren ganat...

* * *

Gure otoen zalua! Ikusmenean dugu ja Bidarraiko herria; ikusi orduko, haurren eskoletxea muturrean goititzen zaion munhoari landatu zaizko gure behakoak. Han dira plaza, han ostatua, han apeztegiak; han, mail bat beherago, harateko hegiaren ozka batean apur bat sartua, eliza bera. Erromanoek egin zubi zahar beregizkoaren muthurretik etxe xuriño batzu, eslaian, harrapatzera bezala badoazkio petik gora. Munhoaren inguruan, ez urrunegi, mendi murriz gora batzu. Toki begikoagorik guti Eskualerrian. Grezian izan balitz holako bat duela bi mila urthe, segur erdi-erdian eraiki lioketela, marbrez, Olerkiaren tenplo bat. Adéma-Zalduby zenak egin zituen bakarrik hor ertor-etxea, eliza-pareta bat, eta, menuzergoko jainua baitzuen, muble batzu ez nola-nahikoak. Bainan nor daki etzaizkonez hor berean Olerkiak bihotzean piztu, gero-goxo bere neurthitzetan aurdiki behar zituen urrezko pindarrak?

Badu bertzela Bidarraiko herriak xoko laketgarri bat baino gehiago, bere ibarretan ere.

Hala nola aldeanbertze iragaitera goazina: emazu, lats baten bi alde-tarik, bospasei etxeñorekilako zabalgunea bat, mendi-lerro handiari buruz idekia. Arrotzer hemen trikatzea goxo zaie; atzerritarer, zonbait ilhabetez egoitea, osagarriaren ontzen. Edozoin bozten da ikusteaz beraz.

Berehala zorigaitzez, harana hertsitzen da, errekatzeraino; mendiek elgarri hurbiltzearekin egiten duten artekak lur-xerranga mehar batzu baizik ez ditu uzten alhortzat; erregebideak, burdin-bideak, Errobiak, hiruek badaukate garaitikoa.

Sartzearekin, gogo den gutien bat ilhuntsen zaizu; laster jartzen zira bizkitartean; denik ere, luzesko badoalakotz erreka, lotsa batek uzkuratzen zitu; gero, etxeño bat edo bertze ikustearekin bidearen bazterrean edo mendi-mazelan xut, edo ibarño batean banakatuak, horra nun aлегeritzen ziren; ondotik, bigarren ilhundura bat, etsimenduz guti edo aski belztua, arteka tinkatzen delakotz berriz; azkenean ilhundura, bozkario laburregia, lotsa eta batzutan izia bera gairiditzen dauzkizu, estaltzen, esperantza bizi batek: noizbait bada noizbait, zerbait xoragarri behintgotz agerturen zaizulako esperantzak.

Ezterenzubitik ala Urepelatik Baionaraino, noiz zabal, noiz hertsia, noiz herri, noiz bortu, nihoiz ez muthiri, Errobiaren harana holaxe da bidez-bide deramanaren begiekin, bihotzarekin ere ba, kukulaukari. Hortako bereko dugu hoinbertze maite, mendiez hunaindiko Eskualdunek.

Erran dugun artekatik athera girenako, horra nun zaikun begien aitzinean agertzen igurikian ginaudena: zelai gizen eder bat, *Ortzaizeko*

zelaia. Bideak, inguru handi bat eginez, ordokiaren erditsutarik aldeanbertze geramatza gure beribilekin. Zendako ordean holako inguru? Etxe-multxo bat aurkitu baitugu bi aldetarik, heien gatik othe? ala handik adar bat baitoa herrirat buruz, hunek hurbilago ukan zezan Baionatik Donianerako erregebidea? Sinets dezala nahi duenak: guk, ez dezakegu, ez bat ez bertzea.

Halako inguru, eta hain eztiki, egin izan behar balin badute gure otoek Errobiatik baztertuz, gure ustea da bidetako aintzindariak nahi ukan zutela, noizbait, han gaindi ibiliko zirenak aski luzaz eta astiki egon zitezin beha Arrosako xoko pinpirinari...

Gutaz bezenbatean, ez dugu faltatzen. Toki berean lehengo guzien gainera, fotografia berri bat hartzen dute gure begiek; fotografia berri bat sortzen da eta atseginez bethetzen gitudelarik hazten guru buru-muñen barnean. Bizi gireno, agian, nahiko dugun aldi bakotx edo berdin uste gabetarik erakutsiko dauzkigu, harek, Arrosako ibarra bere bizitegi apainekin, Arrosako mendia, aztaparkatzen zaizkon laborari-etxe xuriekin, Arrosako eliza bixkar baten gainetik zelaiari gibela dagona, ahalgetu nahi balu bezala inguruneko edertasunaren zoragarria. Hilarrien ikusteak guti bakarrik apur bat ilhunduko, oraiko araberara...

Horiek hola, hurbiltzen gitzazko emeki-emeki Errobiari. Eskuin uzten dugu Baigorriako bidea eta sartzen gira hamabortz bat kilometra luze ditaken erreka batean.

Leunago da Bidarraitik Ortzaizerakoa baino; bi bazterretako mendiak berde ditu; zolan badauzka, hertsisko izana gatik, landa eta pentze batzu gizenak. Etxe guti bizkitartean. Gure sahetsetik ibaia, apur bat lohitsu, xurrungan jausten da, iguzkiaren hunkiak dirdira batekin hahemenka kizkurtzen diolarik gaina. Aire goxo batek hanpatzen dauzkigu bulharrak. Begiak pausatzen zaizkigu.

Errekatik landa, *Azkarateko* herriaren hegitik aitzinat goazilarik, ohartzen gira xoko hunek badituela lur batzu hautak, eskuaire bezenbat amodiorekin erabiliak oro. Gora hemengo laborariak!

Bainan Donianeko zelai ederraren ikustea begiak zurituak igurikitu ondoan, ez ikustetik histen zaizkit ene lagunak. Larre-muthur batzu othartzen ohi diren bezala, urthetik urthera bizitegi berriz ari da alabainan estaltzen mendeal-elderat. Egoitza eder eta iraupeneko arras guti, bertzela.

Berehala *Uharte*. Hunen karrika-buruan, xixtez ohartu girenako harresi gorrats lodi batean idekitzen den athe bati, —Doniane-hiriko athea, alde huntarik— burrunban lotzen gira, eskuin, patar luze bati.

Bideari hurbil, mendixkaren mazelan azkarki jarria, ondoan itzalpe batzuekin, aurkitzen dugu jauregi zabal eder bat. Donianeko zelai guzia bixtan duke, hunek; bainan adinak bere baitan sartua iduri du, eta alde-tik gu bezala doakonari emaiten dio ahalako errespetu bat.

Gogoia halere ene lagunek Donianeko zelaian derabilate. Ageri zait atsegabe dutela ez ikusirik, aditzen dutalakotz: «zendako bada hoin mozki itzulí gitzaizko bizkarrez?».

Bihurtzen nitzaié bizi-bizia. Diotet Doniane-Garaziz gozatu nahi duenak ez duela guk orai arte gineraman erregebidez joan behar harat, bainan ba burdin-bidez; eta garalat jautsi orduko, Izpurako eliz ondorat igaita duela hoberenik. Handik da, handik bakarrik, ontsa ezagun Donianeko zelaia, etxe berriek zorigaitzez geroago-gehiago jana, bai eta Donianeko hiri zaharra, bere inguruko harresi lodi gorratsak mendixkaren gaineko zitadelaren laguntzarekin hain gogorki zaintzen zuena etsaiaren oldarretarik; nahi bezala handik ditzazkezu ikus hiru herri elgarri josiak, bat bertzea bezain xoragarri, beren aldapa eta ordokiekin: Izpura, Doniane eta Uharte.

Etsia ez dute hartzen ene lagunek, *Lasako* herri bildu, ñimiñoa eskuinetarik, bazter-aire, ikustearekin baizik. Ttipia izanagatik, ez du batere gaixtoa iduri laborantzako.

Hirugarren erreka batek, bertzela, osoki bahitzen dauku gogoia: nolakoa izanen othe zaiku, hunatekoan ikusi ditugun bien ondolik?

Biekin baduelarik eite, bietarik eiken da. Hertsatzen duten mendipareta goraskoak ez ditu leun, arbola zonbait lotzen bait-zaizkote; ez latz, ez baitute arkaitzik. zolan, pentze eta alhor batzuentzat bada doileku. Ur-handia ez da baitezpada zabal, barnasko balin bada ere ohatzen. Laburra da erreka; bospasei kilometra baino gehiago ez duke bururenburu. Eta zelaia ez dugu zeren iguriki harateko puntan, baizik herri xuri pollit bat: *Arnegi*, emokatua bezala bi mendi-lerroen arteko xokoari.

Zortziak eta erditako, zubiaz bertze alderat helduak gira, muga zubi-erditan iraganik. Karabineroekin badugu orai behingo lan, errezi-bidore jauna ez omen dutelakotz jaikia.

II

NABAR-GOITIN HARAT

Anartean bagaude behin errekarri beha. Nun dira ordean, duela bi urthe lanho baten lehertzez goititu zenuhalde izigarriaren herexak? Etxe-sahets baten arraildura baizik ez da orai ezagun.

Ixtudiant gazte bat, sotanaz jauntzia, ikusten dugu etxe batetik atxeratzen. Atxo xahar bat hurbiltzen zaiku, guk deus galdegin gabe erraiten daukuna, begiak dirdir, badituela aurthen eskoletan Arnegik hamabortz apez-gei. Karanbilo! Fede suharrekoa ditake Garaziko xoko hau!

Errezebidorea ez bizkitartean ageri! Igitzeko, ezpata-sista baten beharra baluke nunbait, alfer zotz zarek, Primo de Riverak berak emanik...

Oren bat osoa baderamagu tokiaren gainean. Noizbait, haatik, karabinero batek ekartzen dauzkigu gure paperak: erdi lotarik, kirmarraz bateg sinatu daizko aitzindari nagiak!

Bagoazi karraskan mendi-mazela bati goiti.

Laster, huna *Luzaide*, bere karrika labur eta elizaren inguruko etxe-multzonoarekin. Bainan zer erreka ikaragarria gure ezkerretarik, bere basura zolan! Arnegikoari darraio, edo, hobeki erran dezadan, Arnegikoaren hastapena da; bainan hertsia go hanitzez bere petik-goran, eta hiruzpalau aldiz bederen luzeago.

Bethi goitiago geramatzate beribilek. Gu gorago, eta xutago gerenda, barnago ere ba. Amilka eror baginte, ekaitz batek bota balitza han-hemenka kasik dilindan dauden etxeño batzu, zer itzulipurdia leize-behererat!...

Bihotza pilpil bagoazilarik, agertzen zaiku atxe-multzono bat erreka-hegiar bertzaldetik; urrunago, Luzaideko elektrik eihera aipatua. Noizko ordean helduko gira mendi-leporaino?

Etsigarria da, zinez, hogoi kilometra luzeko patar hau, bihurgunea bihurgunearen ondolik. Bide ona da bizkitartean, eta askitto zabala; erreka hertsia ren bertzaldeko mendi handiek gozatzen ere dauzkute begiak. Oihanez estaliak ikusten ditugu, ostotsu, gordin.

Aire hoxpil batek phagoen abarrak, farrastatuz, elgarri xaflatzen ditu xurruntza ezti batekin.

Erdi-lotsatuak baratzen gira eta jausten, gibelerat behatzeko. Erreka gaitza, diogu berritz orok batean, gain-behera gure begiez ikher baiteza-kegu bigarren aldikotz, kasik Arnegiraino. Bizkitartean, lurra ez baita

larrutua nihun, belharrak estaltzen baitu eremu guzian, gaineraino helduxeak ere baikitazke, gerendari beha egoiteak ez gitu orai hanbat lazten.

Begikoago zaiku halere eta laketago Izpegiko erreka; Izpegi, Baigorri herriko ikusgarrietan orhoitgarriena. Han, errekaen mazelak larre idor izana gatik eskuin ala ezker, arkaitz-mokor batzuek tokika goxoki beltzuritzen dituzte. Aithortzeko dugu, bertzalde, sei kilometra baizik ez dela luze Izpegiko patarra...

* * *

Iragaiten dugu azkenekotz *Ibañetako* lepoa, Hainbertze mende hontan hainbertze miliun gizon, hanitzak armadetako soldado, bere arteka xabalari esker bidatu dituen lepoa.

Napoleon Handiaren soldado aipatuak, zombat etzen zuetarik eskualde hotan galdu, 1811-ko itzuli deithoragarrian! Zeren bilha zina-biltzaten ere hemen gaindi, zortzigarren mendearen ondartsurat, Charlemagnen gizonak, Roland gaizoa buruzagi?

Egia othe da Charlemagne adostua zintela lehentxago Moroekin? adixkidantzaz emana zuela Moroer, Zaragozarekin, Aragoniako bazterra? Moroak alderat koka zitezin Eskualerrian, Charlemagnek zuela urrazia Iruñako hiria zaintzen zuen harresi gora?

Egia balin bada, Eskualdunek bazuten zertaz izan hasarre, zuzenak Frantziako erregek ostikatu zaizkotenaz geroz; ostikatu, Nabarreko hiri-nausia Moro higuinari idekitzerainokoa.

Ala, haratekoan nola hunatekoan, gure menditar gaizoen arthaldeer zineten gehienik oldartu?...

Dena den, lepoaren bertze ixurkian, lepotik berehala, huna egun *Orreaga*, bere komentu famatuarekin. Zoin zahar orai, zoin huts eta hits, komentu hau bere etxe-andana gaitzarekin! Nork erranen luke bazirela noizbait, hortik atheraiak, bospasei mila fraidetaraino, erleak beren kofoirat bezala horrat biltzen zirenak noiztenka?

Badakiguia ere Eskualdunek, komentu hortako fraide gaizok zituztela, hamabigarren mendetik hamaseigarreraino, laguntzen Frantziatik Santiago Compostellakorat (Galizian), mendiz-mendi eta oinez bide egiten zuten beilatiar fede-azkarrekoak? Zaintzale hek ukan ez balituzte, zombat gehiago frantses eta eskualdun zintzo etziren hilik geltutuko, gure mendi-zoko guzietan gorderik zauden ohoinek buluzi ondolan garbiturik!

Baratzen gira. Agur bat zor dugu Roland zenaren lagun hoberenentarik zombait ehortziak izan ziren tokiaren gainean eraikirik dagon kape-
ra komentukoari. Ttipia da, ilhunskoa. Ez dugu astirik sakristiak dauzkan elizkizunetako unti eta jauntzi aberatsen ikusteko; ikusi gabe utzi behar dugu halaber komentuko liburutegia, adituak girelaketz berdin ez dela gehiago han Nabarreko erregeek gainean zin egiten ohi zuten zilar-estalgia-rekilako liburu handia.

Bertzerik ikusi nahiak dira orobat hemen gure andre lagunak, guziz bat. Nun othe da, gainean jartzen zitzaizkon emaztekiak amageitzen zituen harri aipatua? Abiatzen gira galdeka. Bizpahiru orreagatarrek ihardesten daukute ez dakitela; bertze batzuek, hitzik erantzun gabe, beren sorbalden goiti-beheititzez eta begien harritze larriaz, erakusten daukute beren ez-jakinarekin batean halako ahalge izi bat, guretzat berdin bitxia segur nola baita gure galde pikor tupustadakoa heientzat.

Argirik ezin ukanez, neraman otomilaren jabea sartzen da azkenekotz alhor batean, hemen orga bat etxe-ongarriren husteru doan laborari zahar batek badakikela, nehorik jakitekotz.

Sarde-gider puntaren gainean trebesatzen ditu gizonak bere besoak, besoen gainera burua ukurtzen, eta irriño batekin ezpain-xokoetan:

—Ez da gehiago hemen harria. Duela bi urthe eremana du berekin Burgozeko artxapezpikuak. Arras mehatua zen...

Uste etzuten berri hau entzutearekin: «joanen gira beraz Burgozerat», diote gure andre lagunak bixi-bixia, apur bat samur Orreagatik harri hura kendu izan delakoan.

Orai behintzat, ez lukete opor osorik nahi: «harria ereman badute, utzi dukete arabez Orreagako mirakuluen bertze ithurburua: komentuko pentze batean sortzen den ur-hotxa?».

Hasiz geroz, mirakuluz-mirakulu hegaldaka baitabil emazteen iru-dimena, eta hamekak joak izana gatik Loiolarat baikinuke egun berean xede, agertzen dut ene barneko khexua... Berriz otomobiletarat iganik, adio erraiten dugu behingotz. Orreagako herri ñimiñoari.

* * *

Erregebidearen bi bazterrak hesten dituzten zuhatz-lerroen huts-gunetarik, ordoki bat gaitza agertzen zaiku eskuin ala ezker —guziz ezker— mendixka batzuek inguratzen dutena urrundarik.

Laster, zuhatzik ez dugu gehiago betare bide-bazterretan: osooan huna orai ageri, bi aldetarik, *Auritzeko* zelaia, den akasik pentze eta larre.

Zortzi ehun metra goratasun badituzke munho hunek: ez ditake izan bazka-leku baizik. Eremuño batean ikusten dugu behi andanaño bat; zaharoa eskuan, zain badagote, itzea bezain xut, unhaia. Aldude eta Urepeleko behi batzu behar bada, jabeek hunenbertzeko batean zombait ilhabetherendako harat asetzera igorriak.

Bitxi zaiku haatik nolaz bada ez den mendixketan oihanik: pinoak bederen ez othe lezake har? Sugeiaz bertzalde, heze gehixago eman lezoko zelaia, eta hunek belhar nasaiagoa aberentzat.

Alhagia murriz iduritu baitzaiku eta ez Frantziako aldean bezain musker, baditake hobendun ere den Nabar-Goitiko iguzki samina. Bainan jin giren tokietan baino zendako ditake hemen saminago iguzkia? Berotzen badu gehiago Nabar-Goitin, ez othe da Nabar-Goitiko lurra idorrango delakotz, tinkiago, gogorrango Lapurdikoa baino?

Gogoeta horiek ximixta bezala dabilzkitalarik pindar-ilhaunka buruan, Auritzeko etxe-multzoaren erdi-erditik bageramatza emeki bideak. Herri ttipi pollit bat da Auritze, bere etxe xuri garbietako leiho margoztatuekin; etxeek, apal izana gatik, teilatuko lau ixurkiak biziki gora dituzte eta xut, neguko elhur-erauntsi lodiek ez ditzaten leher. Ixurkiak erran dugun moldean izanez, elhurra edo lasterrago da urtzen edo lurre-rat erortzen amilka, nahiz hegatz hertsia bat badaukan trebeserat teiltu-inguruak, begiarentzat, nik uste, behereko hegi murrizaren leuntzeko.

Otomobil andanaño bat aurkitzen dugu karrikan: udako toki goxoa omen zaiote hau, Madriliko egoiliar batzuei. Tenore huntan haatik bero egiten izan behar du, hemen, nun-nahi bezain.

Herritik atheratzean, ezkeraz agur bat igortzen dugu mendixkek gordetzen daukuten Ahezgo idorrari, eta berehala jausten gira bi lerdoin larrutuek hertsatzen duten erreka bati beheara. Han gaindi zabilan «scout-boy» batek erakutsia dauku oraitan.

* * *

Jainko maitea! Ahezgoari bizkarrak itzulirik harroan baikinena, Auritze murrizta zela baikinion, erreka hau da, hau, zinez murrizta! Ohantze harritsu itxuxi batean koskatuz, bidearen sahetsetik gurekin badoa beheiti lats mehe bat, neguko erauntsiek larritzen dutenean larde-ria handiko ditakena. Bidearen ezkerretarik, latsaren eskuinetarik lerdoi-

nen mazelak bethi ta buluziago agertzen zaizkigu; legar-zuri-mokor batzu lerratzen zaizkote kaskotik zolaraino; arraildura batzuetarik ezagun da gei beretik egin dela lur-barnea; han-hemenka, bizkitartean, ilharka motz batek jaunzten dio, bere lore ñimiño amuskoz apaintzen ere baden gutien bat, azal kazkarra.

Bizpahiru ehun metraren buruko, zabaltzen hasten da izpi bat, guneka, erreka hertsia kakola. Huna, bi aldetarik, gari-landa ttipi batzu, berriki ebakiak. Kizkia bera urre-kolore dago: kizkien arteko belhar gaixtoak ere iguzkiak eta zola gogorretik airatu sapak horailduak dauzkate.

Lerdoin konkorr biribilen orde, mendixka batzu ditugu orai eskuin ala ezker, zuhatz bat gabe, ttuturruan ala mazelatan arkaitz zurpail izigarri batzuek khabarroak. Ez behirik, ez ardirik ez dugu ikusten. Eremita hits, agorrak!... Ixil-ixila bagoazi gure beribiletan patar eztiari beheiti. Zeru urdinetik, jostatuz, iguzkiaren inarrek kizkietako urrea eta mendietako legar zuria argitzen dituzte eta orozbat berotuaren-berotuz kixkailtzen.

Bizpahiru kilometretarik, bide-bazterri hurbil aurkitzen ditugu hiruzpalau herrikka. Etxe gehienak elgarren ondoan dituzte, direnak eliza ttipi baten inguruan kurubilkatuak. Bazterri doazkon laborari-etxeak: leiho txar batzuekin, batere emokatzeak ez thindatzeak, harri lantu gotorrez eginak bizkitartean, bainan haize, euriek, erhautsarekin batean mendez-mende ñabar-likistuak.

Erreka zabaltzen da apur bat. Bidearen eta ibaiñoaren sahetsetarik gari-alhorrak erakusten dauzku bethi urre-kolore; azauak oraino gainean dituzte, etxerat eremaitekoak. Ebakitzeko lana bururatua da orotan. Epailerik nihun ez ikusirik ere, gogoak emaiten dauku igitagiaz egin izan dela lana, ez segaz, are gutiago mekanikaz.

Etxe zombaitetan ekarriak dituzte bizkitartean azauak larrainerat. Badugu uste «larraina» deitzen duten, hemen ere, etxetik hurrari lurra joz eginikako ordoki ñimiño biribila. Ezpartzutik askatu-ta, haren gainean ari dituzte hedatzen azauak. Abere pare batek edo biek, buztarturik, beren harat-hunat ibiliz zangopean bihitzen dituzte gero.

Iguzkia samin izana gatik, gizonen poneta dakarte buran; begitarte zimail dute, eta gantza arin. Ogi-joiteko mekanikak ezagutuaren, moda xaharrari badarraizkio zuhurki, gizagaizoak: zombatez xahubideak ez dituzte horrela gutiogo! Aroa lagun, etxeko-etxeko egiten den lana da merkeenik, ahantzixea balin badugu ere Lapurdi eta Benabarreko aldean.

* * *

Sigisaga erreka latz, bere moldean osoki begiko hura oren-erdi-tsu batez iraganik, sartzen gira *Agoitzeko* herri tarro bezain hutsa ohatzen duen xilokan.

Gaude ez othe direnetz Agoitze eta Luzaide, bat mugaz hunainditi, bertzea harainditi, biak goratasun berean.

Bazterra, hemen ere, berdín buluzi.

Merkaturik ez balu, Iruñatik ez balitzaizko iragaiten egun guzietz beribilak, Zaraitzu eta Erronkari, Ziberoako alderdirat goititzen diren bi eskualdun erreketako herrietarat, Agoitze ez litake berez-bere gauza handirik. Bere bizitegi larrien gatik, hutsa iduritu zaiku hango karrika makur, luze, kakola.

Orai artio eguerdi-alderat baikinoazin, bihurtzen gira bata-batean mendealarat buruz. Eta zombait ehun metraren buruko, zer ikuskizun zoragarria! Zelai bat gaitza, begi-ukaldia hel ahal baino luzeago, bi kilometra bederen zabal, erregebidea erdiz-erdi, eremu guzia urre-kolore.

Alhor gutitan datza azauak; garia sartuxea da eta jadanik ehoa, bihia geroztik selauruetan idortzen ari.

Arimarik ez da ageri nihun. Nihun ez dezakegu berex baratze bat, ez zuhatz bat, bide-bazterreko bakar batzu baizik.

Han-hemenka herrixka bildu batzu, harri gotorrez eginak oro, bainan apaindurarik gabe; nork daki noizko iguzkiek apur bat horaïlduak, harri hek ere!

Zelaiaren bi aldetarik, erregebidetik urrunsko, aipatu herriak zolan, mendixkak dira guziz ikusgarri: mailka zaizkote gari-alhorrak igaiten mazelari gora, gailurreraino batzuei.

Bihotza jauzten zait, malda heier so nagolarik, urgoiaren ondotik ilhundura batek hausten dautala bizkitartean laster: zuen bizi xumearen atheratzeko, zer lanak ez dituzue hemen erabili, zer nekeak ez jasan eta zombat mendez ez, ontasunarekin batean odola utzi daukuzuen arbaso maiteak!

Orai niz garbiki ohartzen zer hazta daukan, eskualde hotako hizkuntzak dakarran «garesti» hitz sarkorrek...

III

NABARREKO HIRI-NAUSIAN

Beribilak firrindan badoazkigu. 70 kilometra irets bailitzazkete oreneko.

Iruña! Iruña!... Lehengo errege Nabarrekoen hiria huna nun dugun berehala begien aitzinean, munho ttipi bateko ordoki-gainean jarria, iduri alde orotarar so: baituke ere zeri egon beha, munhoa zelaiaren erditik eraikitzen delakotz, eta zelaia bera oixtiko mendi urrunek dutelakotz eguerdi ala ipar aldetik hesten.

Aspaldiko orde, zelai huntan hala-nola hirian ikusten dugu zuhatz-andana pollita, atsinartzen baitute gure begiek.

Sartzen gira Iruñan patar ezti bati goiti, kazerna berriak diren hegitik. Barnaxago bagoazi, datxikola, etxe-andana handi baten artetik, berriki eginak hok ere.

Adituak ginen jadanik Iruña urthetik urthera aitzinatuz zoala, ederrago, garbiago, argiago ereba, urrundani ekarri ur eta elektrikari esker. Ez dezakegu uka badela aurrerapen asko, bainan ez baita arabez merkatu ez besta eguna, nehor guti da ezagun karriketari; erdia lo bizi dela Iruña erraitera ginoazke, ez bagine orhoit San Ferminetako jaiek urthe guzietz, aste bat dirauno, burburbur pizten duten alaitasun erroaz.

Beribileko ene lagunak behatzen du xixtez buru-gaineko saretik dilindan ezarria duen sakelorenari: hamabiak eta hogoi! Ez othe da berantegi, hiriko edergailuen ikusteko?

Sartzen gira etxe gora batzuek lau aldetarik hesten duten Plaza Castillo aipatuan. Inguru guzian etxeek egiten dute arku-azpi; harrizko itzalpe goxoagorik ez dakigu badenez nihungo hirietan, nahiz ez den ageri hemen saltegi eder bat bakarra. Bi «kafe» handi ba haatik zoko batean, zumezko jar-alkiek hartzen daietenak parreko arku-azpi guzia.

Bihurtzen gira erne kathedraleko alderat, eta hemen baratzen.

Heltzearekin, hamar bat haur itxura-gaiztoko lotzen zaizkigu oiuhka eta aztaparka beribilak. Ukondoez leihoetan bermatuz, lepoa luzatzen dute barnerat, zer guzier behaka; sudurraz hunkitzen gitzute kasik.

Irri egiten diotet gozoki, orhoiturik gaztean hek bezalako batzuek zoin jakinki eta gogotik zautaten erakutsi, behin bat edo biez, hiria.

Beribilaren aldean xut, huna haatik hamasei urthetako muthiko egin bat, beldurtzen nauena; zamar urdina soinean, galtzak histuxeak, espar-

tin zabal batzuetan oinak biluz, larrua horail lodi du eta behakoa beltz, dirdira leunekoa, beribil-barnerat ikherkan derabilana begiak guti igituz. Soa gu-ganat itzuli ere gabe segurtatzen gitu, mintzo ezti batekin, beribila nahiko dugun bezain luzaz zainduko daukula harek.

Jausten gira, besoez baztertuz xeheria ausarta. Muthiko txarrak aiher baitzitzaizkon azkarki, gibeledu beribilaren jabea ohartzen niz ari dela bereari athe guzien hesten gako.

* * *

Kathedrale-sahetseko mailer gora bagoazi, Baionan egiten ohi dugun bezala.

Omen handiko eliza da hau. Jakintsuek diote, Carlos hirugarrena eta haren emazte Leonor Castillakoa zirelarik Nabarreko buruzagi, hamalaugarren mendearen ondarrerat zutela Eskualdunek eraiki, ordukotz Parisen asmatua izana zen ara berrian. Huna nola:

Bazter-harresiak guneka beheretik gaineraino gogorki lodi; harri lantuz eginikako estalgi arkatu xutaren jasaile, harresi hek; harresi hek berak teilatuaren jasaiteko, teilatu bat behar baitzen alabainan harrizko estalgiaren euritik beiratzekotz: hegatx-alde, beraz, teilatuko gapirioak bazter-harresietako gain-hegietan pausatua; leihoak gora bezain zabal, tenteño batzuez petik goiti zatitua, eta gain-alderat ahoa xorrotx.

Ordutik haste, ara hortara zituzten egin elizak, aitzineko mendetan baino hanitzuz luzeago eta zabalago egin beharrez, doi argirekin orozbat.

Biziki zabal nahi zutelarik leihorra, barnetik zango azkar batzuen gainean eraikitzen zituzten bertzalde, soailuraino, bi harresi lodi, erran dugun harrizko estalgi dorpea etzadin eror, eta harekin batean teilatua.

Hiru barne-zerranga bazauzkan geroztik elizak, erdikoa gorenik, eta hiru soailu.

Soailu bakotxean, begiaren gozagarriztat, azkarrago izan zadin ere estalgi, harri lantu batzuek lerroan ezartzen zituzten, zorro biribil konkor bederarekin gain-beheiti. Lerro bakotxak iduri zuen, ordu beretik, gapirio arkatu bat. Harrizko gako azkar batzuetarat heltzen ziren gaineko muthurraz gapirio hek, soailuaren ardi-erdirat, batzuek zeharka, bertzeak trebesean xuxen.

Horra zer moldetan egin izan zen, bertze asko bezala, Iruñako kathedralea.

Denik ere, bazter-harresiak hain lodi egin zaizkoten non harrizko arku arin batzuek ez baitziotzaten ostikoan eratxiki kanpotik, Baionakoari

bezala. Hunen araberalat haatik, badauzka barnean hiru egoitegi luze, erdikoa gorenik, zabalenik ere ba, Baionakoarena baino zabalago.

Jakintsuek kausitzen diote bizkitartean akatz bat: aitzinaldea, bere ezkila-dorre lau hegiekilako apalskoekin bazterretan, eta, erdian, sarguiko bere atherbeñoarekin —hau harrizko zango batzuen gainean xut— hanitzuz berantago egin izan omen du aitzinalde hura, dena ere ez garaitikoari eman zen molde beretan. Garbiki erraiteko, badu eite kotsua theatre batenarekin.

* * *

Sartu orduko, sakristaua han dugu edergailuen erakusle.

Ohartzen gira aldare-aitzina hetsia dela burdin-ziri gora batzuez, burdina ingudian jorik eginak. Bainan bitxikeria hau duzu: kalonjeen jar-alkiek eta elizako kantoreak jendeen aitzin-aitzineko jar-tokiak hartzen dituzte, haletan non mezatiarrek ez baitezakete ikus aldea!

Kantore eta apezen jar-alki, zurezko kaiola handi bat bezala dauzute egiten, gainetik eta aitzinetik idekia, elizaren trebeseko bideak aldare-aitzineko grillatik berexten duena.

Ikusgarriak dira haatik zureriari datxizkon esku-lanak. Damurik da eliza ilhunkoa: ezin ditazke xeheki ikus, ez ditazkete ere begiek gai litazken bezala ikher aldarearen gibeledu erretaula handiaren zati margoztatuak.

Erran dugun kalonjeen jar-alkietako ozka-lanak ez gitu halere nehor harritzen. Ezagutzen ditugu guziek St-Bertrand-De-Comminges elizako eskulturak, Luchoneko ondoan, Frantzian ez nihun ez baita bertze hainbertzekorik, hala nola harriaren gaineko eskulturentzat ez baitugu uste baden Chartresko kathedraleari nausi izan ditakenik.

* * *

Sakristauak bageramatza, orai, sartu ginen athearen parreko bertze athe batetik harat. Eta plazaño bat inguratzen dugu kalostrazpiz-kaloztrazpi, zabalak hok eta osoki miresgarriak beren soailu arin xorrotxekin.

Iduri luke harat-hunat irakurtzen ibiltzeko, edo aire hartzeko bederen, eginak izan direla. Ez bizkitartean. Ohartzen gira berehala harri handi, zabal baino luzeago batzuez zolatuak direla; harri hotarik bakotxak badauzkala ere xixelaz askaturikako bi marka, noizbait burdinazko bi erhaztun gotor kokatzen baitzitzaizkioketen han, altxa-gidertzat.

Erakasten dauku sakristauak Iruña-alderdi batetako hilak zituztela lehengo mendetan harri heien azpian ehortzen. Ontsa orhoit baniz gaztean ikusiez, elizaren beraren erdiko egoitegia halaber zolatua bide da. Eliza bere kalostrazpiekin hilerritako izana da beraz noizbait, elizkizunetakotz bertzalde.

Huna orai bertzerik. Kathedralea, sahetseko bere plaza kalostrapiz inguratuarekin, San Agustinen ordenako fraide batzuek omen zuten zaintzen, eta arthatzen beren esku-lanaz. Sakristauak erakusten dauku fraideen egoitza: kalostrazpiari lotua, elizaren sahetsari datxiko halaber.

Huna, barnez-barne, fraideen jan-tokia, orai kaperatzat derabilatena kathedraleko buruzagiek; huna fraideen sukaldea bera. Hamar bat metra luze, bertze hainbertze zabal, gogorki gora, soailu arkatu xorrotxaren erdi-erditik khe-bide luze batekin goiti, soailuaren lau kantoinetarik zirritu batzuekin, khearentzat hok ere arabez!

Zolaren erdi-erdian, lehengo su-tokian, marbrezko mahain bat, sahetsak nola hegiak antze handirekin lantuar, Carlos errege eta Leonor erregina zirenen hobia estaltzen duena: mahainaren gainean luze-luzea etzanik senar emazteen marbrezko gizairudiak elgarren ondoan, batek ala bertzeak bere harrizko korona buruan.

Sukalde bat hilerritua errege eta erregina batentzat, ez bide da hanbat ikusten nihun holako sukaldetik...

* * *

Sartu ginen athe ederretik bagoazi erdi-lasterka kanporat, ni lehen. Beribilak ikusten ditut nehor gabe inguruan, haurrek aserik utzi jostagailu batzuen pare. Erna! erna! daiet egiten mokorki ene laguner: bazkariterat joanak ditugu gure oten zaintzale maitagarriñoak; eskupeko sariaren beha ere ez dute nahi ukan gaixoek egon!

Abiatzen gira berriz burrunban eta berehala karrika bethean gelditzen, bi botoila arno onen erosteko, lauzpabortz ogirekin. Beribiletarat berriz! lehen bai lehen jaustekotan haatik gure ahamenaren jateko, ezen ahulduak gira guziak eta beranta ditake.

Aldeanbertze baderamagu bigarren aldikotz hiria, ohartzen girelarik xitez karrika eder, zuhatz eta loredun bati —Paseo de Valencia ez othe?— eta heltzen gira musika-joiteko atherbeño bat erdian daukan itzalpe baterat. Zer toki ona, elgarrekin goxoki bazkariteko! bainan gazte-andana bat buruz-buru heldu baitzaiku, ez oro itxuraz gardatsak, eta eskelari soberaren beldurra baitaukute emaiten, bagoazi zalu munho-

ari behera, mendeal-alderat. Eguerdi baino gehiago ez ditake orobat, oren zahar.

Bagoazi, bagoazi bidez-bide, bainan nihun itzalpe goxorik ez eza-gun, han-hemenka zuhatz argal gazteño batzu baizik ez. Ogi-leku da hemen ere zelaia; mendixka larrutu batzuek zaintzen dute ipar-aldeetik.

Huna, hogoi bat minutaren buruko, *Iruñeko* herri bildu tarroa, Iruña-inguruko abere-merkatu handienetarik bat.

Tipust-tapastean, beribileko ene lagunak behatzen du goiti, saretik dilindan ikusiren duelakoan zertsu tenore den. Behakoa goiti, eskua ondolik atzemanka, ikherka..., bainan gathearen muthurra baizik ez ageri beheiti!

Ikher berriz eta berriz, bainan debaldetan. Ni ene xokoan, barneak ordukotz erakitzen dautalarik.

Etsiturik azkenean, erraiten daut ezteki, itxuraz odol-hotz:

—Muntra ebatsi dautate... Zilarra baitzen, ez urrea... Hiru ehun liberaren galtzea badut halere... Goazen aitzinat... Oixtiko muthiko tzar heien lana ditake...

Ahalgez urtua nago nere alkian. Itsu izan niz beribilaren ez gakarazteko; haurra baino haurrago, ez ohartzeko lapur xikin batzuen lehia gaixtoari. Beribila bera ebatsirik ereman zezaguketen, okaztagarriek!

Zainhartago zangoa bere khexuarekin, lasterragotzen du oraino ene lagunak motorraren itzulika. Zonbait ehun metraren buruko, huna zorionez bidearen ezkerretarik haritz-oihan pollit bat, bere itzala erregebidearen arditsutaraino hedatzen duena.

Jausten gira, sartzen oihanean burdin-harien artetik ixtaklok ukurtuz, jatekoak guahurekin baderamatzagula. Hemen bederen gure otoak begien aitzinean idukiko ditugu...

Ez niz sobera fida, haatik: erregebidearen bertze sahetsari luzatzen da laborari-etxe handisko bat, batere emokatzekoa, eta leihoak idekiak.

IV BAZKARIA

Hariztegi hunek garbia zuelarik iduri, ez dugu bizkitartean errexki aurkitzen toki xahu bat nun bazkariteko jar. Barnasko atzemaiten dugu azkenen behar-bezalakoa, bospasei haritzondoren artean, erdi-iguzki, erdi-itzal. Sorhopilan hedatzen daukute andretarik biek dafaila, mahaineko unti eta tresneria guziarekin, bertze lagunak bizkarraz zutoier ahal bezain erosoan gaudelarik, elgarri buruz-buru.

Bainan zer jateko urintsu, hotz, usain gozo gabeko, muthiriak! Pizteko orde, lotsa lezagukete zinez barnea, ez bagine oro gose amika-tuak. Bego nausi etxeko xokoa, eltzetik bafadan athera salda beroarekin.

Urriki dugu Iruñan ez gelditurik, ostatu on batean. Zer bitxikeria bertzalde, halako hiri zahar orhoitzapenez hanpatuari ikuska gehiago ez emanik! Gai zitaken bada, nihun izaitekotz bat, bere jauregi, museo, udal-letxe, liburutegi eta eliza ederrez. Kathedraleak berak merezi zuken egon gindizkion astikixago beha; etzaikularik nehoi iduritu Baionakoa bezain arin eta begikoa barnez, orhoituko gira gure bizian haren gorputz gaitzaz eta sahetsari datxizkon kalostrazpi miragarriez. Nun da ere, erraiteko, Strasbourgekoan izan-ezik, Baionako eliza-nausiak daukan erdiko egoi-tegia bezain lirainik?

Norbaitek miresten du bertzalde ez dugula ikusi San Frantses Javierekoaren sor-etxea. Egin ginuken gogotik, gure bidean izan balitz; bainan, Iruñako bertzaldean da aurkitzen Javier, urrunsko, iuzpegi-alderat.

Nabar-Goitiko ogi ona lagun, baderamatzagu kilimiliklik xerriki hotz xeheak eta lotuak gira ja biperrekilako arroltze-moletari, noiz ere ohartzen baikira gure bi botoila Rioja hautak hustuak ditugula azken xortaraino. Berrogain bizkarra! Emazteek berek zoin gogotik hurrupatzen duten arnoa oihanean!... Ordaintzat, batek eskaintzen dauku urez betherikako botoila bat, ezin-bertzean hartarik bederen dezagun edan: orok ezetz, burua inharrosiz urari beltzurika...

Hainbertzenarekin, laborari-etxearen aitzinean agertzen zaiku haur bat, bi begiez guri beha eta beha, bere zangoñoen gainean tente.

Etxe hunek badauzkazke egoiliarak, badukete arno xorta bat, ihintz bat sal lezagukete segur gogotik, dio berehala ene beribileko lagun sakelorenaz gabetuak, eta badoa eskuz-keinuka haurraren ganat.

Ikusten ditugu biak etxean sartzen, aita seme batzuen arteko tre-bearekin elgarrentzat.

* * *

Zonbait minuta iragaiten zaizkigu, aiduru. Ba, hobendun gira egiazki —derasa oixtiko gure mintzolariak, bere solasari jarraikiz— Iruñan luzazago ez egonik. Eskualerriko hiri guzien artean aipagarriena da Iruña.

Hamaseigarren mendearen hastapenean, Espainiako errege Ferdinand Katolikoa deitzen dutenak hartu zuen, bainan, nahi bazuen edo ez, nabartarrer utziz beren zuzenak. Geroztik hunat, Nabar-Goitiko hiri-nausi dago bethi Iruña. Espainiaren meneko izana gatik, berez-bere dabil asko zeretan; hango buruzagier daude gehienik, gaur den egunean ere, Nabar-Goiti probintzia zabaleko eskualdunak, hein batean —ez dakigu noiz artio— lege zaharraren jabe, hala nola arbasoetarikako ekan-duen bai eta mintzaiaren.

1521-ean, Jean d'Albret kondeak, Biarnoan, Amikuzen eta Garazin-barna Iruñarat jo zuen bere soldadoekin, hiriaren Espainiari kentzeko xedetan; bainan jin-bidetik itzultzea behartu zitzaion, ederki zafratua izanik.

Nabarreko erregeren alde gudukatu zen orduan Inazio Loiolakoa. Saki bat itsusia egin baitzioten belhaun batean biarnesek, zalditik alditxar erori zen aitzindari gaztea, eta ereman zuten ordu berean Gipuzkoako bere jauregirat.

Loiolaren ikusterat gu abiatuak egun, ez denez bada deithoragarri, ez baitugu hartu-ahal oren-erdi bat, San Inazioen orhoitzapenetan Iruñan eraikia izan den eliza handirat joaiteko, ikustaldiz!...

Duela mende baten ingurua, Iruñak gogor egin zion halaber Napoleon Handiari, hunek itsumenduz ezarri zuelarik Espainiako erregetzat bere ancia Joseph; bainan, xo! ez ditzagun hemen lehengo zauriak berri...

Irria heldu zaiku berdín orori ezpainetarat, ikusiz gure arnoketaria emeki gutaratzen, botoila beltz bat eskuan. Orozbat ohartzen gira badi-rela orai, laborari-etxearen aitzinean, ez bat bainan hiru haur, elgarri ukondo-ukondo, lerroan guri so daudenak begiak ernerik.

Ordu oneko jina dugu arnoa, oilasko-errekia zintzurtean kokatzen zitzaikun. Badut uste haatik, derraiku karkailaz ekarzaleak, txakolin-pinta bakar hau aski ukanen dugun aldi huntan. Erhiaren lodi hartzen dugu

bakotxak geure basorat, usaintzen, jastatzen, ahurraren barnean berotuz untzia. hauta kausitzen dugu guziek. Badu, ba, Axularrek erran zukena, zahagi-*zapora* kotsua, halako jan-edan bethe bat ere ba; berriskoa dirudi; irestearekin, sudur-barnetarat gibel-aitzin lanhotzen da pindarka; bainan zer berotasun gozoa ez deramauku laster urdailerat, hainbertze urinki hotzer gain-behera su eman nahi baliote bezala!

Itzal handiko arnoa da zinez xakolin hau; hurrupañoka dugu edaten, beldurrez... Oilaskoen ondotik maionesa ruso titarratu guri leun bat xirrixatzen dauku eta akulatzen zalu patarrari behera: berdin laguntzen derauku bidean, mahats melatuz jorikako pudding tinki bat. Zorionezko xakolina!

Hiru haurrak hurbilduak ditugu hariztegiaren hegiraino; burdin-harien artetik beha dagozkigu, sagu batzuen pare.

Gasna. Tuaxak. Madariak. Xakolinetik azken hurrupa.

Etxearen leiho batetik ukurtzen da, erregebideari harat-hunat so, emazte adinetako bat. Ez iduria gatik, ohartu zaikegu. Haurren ondotik othe zabilan, bertzerik deus gogoan gabe?...

Hemen bederen, español olio higuigarriaren usainak ez gitu nardatu, dio niri buruz itzulirik gure zerbitzarietarik batek.

Egiaren aithortzeko, zor naizkon eskerren bihurtzea ahantzia zitzaitan. Gai zenez da guzia haatik, hainbertze jateko eta halakoak guri emanik. Han ginen bi medikuek lauda ginezakena zinez, baginakielarik bidean dabilanak guti duela behar jan —ogi eta gasna baizik ez, ahalaz, zaharren eta jakintsu zombaiten arabera— eta edan are gutiago: xahakorik ez derabilanean, ithurriko uretik bakarrik noizean behin zintzurra bustiz.

Olio-urrin bortitz hura baino jasangaitzagorik bazen, lehengo urt-hetan bederen, Nabarreko eta bertze probintzietako ostatueta, diot ihardesten noizbait zerbitzariari.

Espainiako olio berez-bere ona da, hoberenatarik; urrinari gizonki edozoin jarria zaioke zortzi egunik barne. Bertzerik da garbitasun-eskasa: huntaz etzuten den-gutieneko axolarik hemen-gaindi, lehen. Mahain-gainak okaztagarriak zituzten, jatekoak hautak zituztelarik eta gogaindi-garriki nasaiak. Ez niz, bertzeak bertze, orhoit janik nihun eskualde hotan bezalako saltsa onik. Ikasi duketela garbitasuna geroztik hunat, ez dut bizkitartean dudarik. Lurraren ipar-aldeko atzerritar hanitz baitzabil-

kion ikuskari, diot ahoan bilorik gabe Lapurdi aitzinatuago izan dela bethi garbitasunean.

Ganberak, aldiz, arras garbiak aurkitzen nintuen probintzietako ostatueta. Bakarrik, oheko zomiera zen, lauetarik hiruetan, erditik gain-behera kraskatu, hautsi, lehertua: erreka hertsu batean luzaturik zinerman gaua. Gaztelarren gain zoan bethi zomieraren askatze itsusi hura. Egia erran, aditurik nago ez dela, European, nihun ikusi gaztelarren sor-jesekorik oheen xehatzeko, bainan ez dakit egia denez. Ostatu hetan, atheratzen ere zaizkizun ba ardurasko, ohe-zur arteketarik, zimitz batzu guriki haziak. Zer harriztekoa ordean? Ez duguia Biarritzen berean ikusten, oraiko egunean ere, horrenbertze?

Ene otomobil-lagunak keinu eginik irriño batekin, hiru haurrak jinak ditugu aitzinerat urrats ñimiñoa, erabearekin begiak larrituak., sor-baldez eta buruz zehar-airean. Norat zoazkioken, etxetik atheratzen da oitiko emazte adinetakoa, eta guri so gelditzen.

Bihotz oneko bezain sudur xorrotzeko baita ene laguna, solas emaiten daie *erdaraz*, ondorat bilduak dituen bi nexker eta muthikoñoari. jakiten ditugu izenak, adina, aitamak zer ari zaizkoten. Soin xumeko haur batzu dira, xuhurki haziak itxuraz, bainan xailak beren ginartza mehean.

Pastitza-xerra bat eskaintzen daiegu bederari. Eskuan idukitzen dute, hunki gabe. Zendako bada? *Para la mamá*, daukute ihardesten hiruek, kasik batean.

Ohartuko zirete ardura, jende xeheen umeek sendimendu maiteagoak erakusten handienek baino, dio bihotz-bethez gutarik batek. Atherald gotorra! Irriño bat jauzarazten dauku bertze bazkaltiarrei.

Eskuaraz deitzen du orai gure lagunak haurren amaxo. Jiten zaiku emeki, urrats luzean haatik, soin-gaina den-gutien bat aitzineratua. Hiruetan hogoi ta hamabortz bat urthe eman zaioken atxo gurbil bat, zurpailduxa, zimurtua apur bat, ttipoi batez gerruntzetik goiti jauntzia, taulier-kantail bat petik-gora zeharrean gerrirat bildua, zangar-behereak zaia xaharraren azpitik larru-has, espartin ihetxe batzuetan oinak zabal. Motho adardun histu batek gordetzen dio buru-gibela. Bere begi beltz ttipietako dirdira iduri luke zorrotzia diotela urtheek.

Eskuaraz gogotik, lorietan, dauku erantzuten emazte xaharrak; solas guti haatik: ihardesteko baizik ez. Asko xehetasunen artetik, hau badatzikogu gogoan: ez girela lehenbizikoak, oihan hartan ikusten gitue-

nak; udan noiz-nahi baratzen direla han donostiar familiak, gu bezala lurrean bazkariteko.

Bertze zer hau ere ba: garia bihitzen dutela larrainean, bi behi uztartu espalen gainean lasterka erabiliaz; haratxago badela ba —erhiaz erakusten dauku— herri bat, orok elgarrekin partzuer jarriarik, gari-joiteko mekanika eresia badaukana; makanikaz joiten dutela ba han garia, ba, ba, bainan... Sineste ttipia du atxoak, hobeki heltzen direla herri hartako laborariak, beren moda berriarekin.

Biziki garbiki, ederki kasik, mintzo zaiku eskuaraz emazte gaixoa; ez du arras Gipuzkoako mintzaia, ez Baigorri-aldekoa, ez lapurdikoa; hale-re, ezin xuxenago heltzen daukute adimenerat mihiak, ezpainek, jabearen gogo-erabakia.

Haurrak, jan zazue bada pastiza hori, huna oraino gainera tuaxa eta madari batzu, diozte ene aldekoak, eskuaraz, bi nexka maitagarriak eta muttiko pollitari, udareak eskainiz.

Bat ez da hiruetarik kantitzen; eskuetan dauzkate tinki madari, tuaxa eta pastiza. Gu harrituak, haurño heien begiratuaz. Orduan amaxok:

—Erdaraz mintza zaizkiote. ez dakite eskuara.

—Eskuara ez dakitela! Nolaz bada hori? Zuk badakizu ontsa bizkitartean!

—Nik, ba.

—Ama da, orduan, ez dakikena?

—Ama ene alaba dute. Badaki eskuara ene alabak.

—Aita beraz, ez dakikena batere?

—Aitak ere badaki ba, haratxagoko herri batetako da-ta, Iruñ'alde.

—Eta hurrek ez dakitela eskuararik batere!?

Burua inharrosiz, amaxok adiarazten dauku ezetz, ez dakitela hurrek eskuara-hitzik. Axola handirik baduela ez du haatik iduri, ez da kexu, etzaizko den-gutienik gorritzen mathelak. Ixildua orai, behakoa ximixtan derabila gure dafailako ondarreran gaindi.

Comed, diote azkenean erraiten bere haurtxoer, eta hok ausikiño bat doidoi pudding-xerrari, garaitikoa oso beiratzten dutelarik *Para la mamá*.

Bagaude behin gure aldetik, ez jakin zer asma, zer erran ez jakin.

Nunbaitik solasari berriz lotzeko, galdegiten digogu atxoari etxetiar direnez, ala etxezain, ala etxearen jabe.

Etxetiar dio, eta etxaldeaz guk elhe.

Aditzen dugu badela lan hanitz, jiteak xuhur direla, bizia garesti, arrandak handi, zonbat abere-buru duten, zer uzta biltzen urthea.

Aditu bezala ditugu hartzen emaztearen erranak, begiz ez baititzazkegu egizta. Iduri luke bizkitartean alderdi huntako etxetiarrak gogorkixago bizi direla, nausiarekilakoaz bezenbatean, Hazparne-aldeko dazki-gun batzu baino.

Baditake haatik etxetiarrak hemen-bezain guriki ez diren nihun, erran nahi dugu etxetiarrak Hazparneko eskualdean.

Abiatzen gira dafailako pusken biltzen. Amaxok bere taulier beheitituaz altzo, nexkek beren jaka laburrez ohantze, muthikoñoak bere besoez ustei. Baderamatzate hiruen artean direnak oro, hiru botoila hus-tuak ahantzi gabe, esker-mila eta agur bietan erdaraz erranik, ezpainetan irriño bederarekin, begiak idurikatzen zuten afaritekoñoari landatuak.

V BAZKAL-ONDO

Ezin-egon batek hartuak gitu guziak. Jar-tokiz aldatzen gira, etzaten, jaikitzen, etzaten berriz, burua pisu, zangoak malet, gogoa totolotua. Beroarena othe den —samin baita beroa itzalpean ere— ala Rioja eta xakolina othe zaizkigun beren oldar gaitzean nausitu? Loeria bat, ororen gainera, betespalak erdi-hesterera deramazkuna.

Eian hortik ixtorioño bat, daut eskatzen irriz «Oihanarteko» ande-reak; iduri zait beharra baginukela, sekula ukaitekotz...

Ikustateño hori, segur zor diotala ene aminarre on maiteari. Bainan ez bainiz hain fleitean nihau ere! Ez dakit nola, hurritu baitzait ene buru-muñetako jogia!...

Doala bada helduan-heldu ene ixtorioñoa, diot mihi-zabal ihardes-ten, eta hauze badarit nolazpait:

Eskualde hotakoak bide ziren Garro'tar hiru aneak, hamalagarren mendearen erditsurat, 1336an, bizitzera jin zirenak Gereziatarat, Lapurdin. Ontsa jakin-nahia egon izan niz bethi, zoin herritakoak zitaz-ken sortzez, Nabar-Goitin, gizon hek. Nehork ordean ez nu argitu-ahal nihoiz. Bertze aldi batez Iruñako liburutegien ikhertzea behartuko zait nihauri.

Anartean, aditurik dakitana erranen dauzuet: gerlari batzu zirela hiruak Nabarreko erregeren meneko, jende xumeatarik ororen arabera, bainan emeki-emeki aitzindarigorat helduak.

Ase bide ziren azkenekotz menpeko ibiltzeaz, Gereziataro zeluri gixena hautatu zutenaz geroz egoitzatzat.

Biga ezkondu omen ziren, hirugarrenak donado hiltzearekin apur bat aberats uzten zituela bertze biak. Hok aitatik semera, umez ume, aldaskatu ziren Lapurdiko bazter hoberenatarat, Landesetaraino hedatuz.

Gereziataro etxeñoa gaztelu egina zen mende baten buruko. Zonbat jende handi athera den handik, Baionako eskualdun museoak balakike; hanitz, diotenaz.

Eihartu zen bizkitartean azkenekotz familiako arbola, eta hil: gain-gaineko abarraren puntaren puntatik, «oro emaiten eta oro bere ganat eremaiten dituen lurra» zeramala hura ere, zen erori, laueta hongoi ta bederatzu urthetan, ondoriorik gabe, Garro'tarren endako azken umea, *baron* Armand d'Urtubie de Garro, nik ezagutu dutan Garro'tar bakarra.

Ez dut behinere ikusi haren soin-izari oneko gizonik. Zer urrats bizia, bertzalde! Eta zer buru-jasotze ederra!

Odol handikoa zen, pindarra zarion. Ez dakit haatik noren ganik zituen, edo nundik, begi urdin garrez-betherikako zuhail hek; etzuten Nabarrekoak iduri kolorez. Zintzurretik mintzo zen, idorki. Manua manu zen haren ahotik. Jauntziz ere ez da halako jaunik agertu Gereziatar, ez eta hanbat bertze nihun. Eskuara maite zuen eta mintzatz-zen garbiki.

Beraz, egun batez, muthiko gazteskoa nintzelarik oraino, jauregirat joan behartu nintzaion. Aurkitu nuen jan-tokiko sutondoan, zangoak surat, bere pipa beltz fina astirekin murtxatuz ahoratzen zuela khe. Jar-azazi ninduen ximinia-xokoan, eta maltzur-maltzurra:

—Bazkari hitza egin diat egun, puttil!... Ah! etzuian, ez eskualdun bazkaria... Ez hurbilik ere... Badakika gero hik, zer den eskualdun bazkaria?

Ixil-ixila nindagon erabez, begiak larri, bi beharriak zabal. Ezet erran nion, ahapetik, kasik izitua. Sinesten ahal nuzu: ez nuen oraino jan, adin hartan egun oihan huntan egin dugun bazkaria bezalakorik. Harek, aitzina:

Bazterra frango badiat kurriturik, ikusirik ere ba mahaian ederra frango. Bainan bego bethi nausi eskualdun bazkaria. Eskualdunek baka-rrik zakie jaki ona zer den, zer eta nolako jakiek duten egiten apairu ona.

Geroago harrituago nuen entzuten Garro jauna, herriko auzapeza ere baitzen.

Adizak ontsa, puttil, eta ez ahantz. Lehenbizikorik, harzik hirekin hiru lagun onak, ahalaz adin, jite eta gustu beretakoak. Etxe-barneaz ez axolarik ukan, garbia den ber; mahainak dik izan behar, mahainak guziz, garbia: dafaila xunaren gainean, ahorat poxien eremaiteko zerak ez baka-rrik xilarrak, bainan zilarrezkoak.

Emazterik ez mahainean! Zerbitzaritzat haatik neskato gazte gurbil, eder, mathela gorriño bat etzaitak niri hastio. Bahiza?

Orai, segidan, oren bat barne: oilo-salda, ogi-axal gogorño batzue-kin, amarrain uretik athera-berriak olioan errerik, erbia saltsan, erreki-tzak bihian hazi oilaskoa, entselada lagun.

Ura heldu baitzitzaitan ahorat, galdegiten diot orduan gora-gora:

—Eta gero?

Ez dut ahantziko bizi nizano zer behako garratzaz itzatu ninduen ene xokoari.

—Gero?!... Penarekin ikusten diat ehizala izanen, hi, sekula deustako; aseko hiz behar bada noizean behin, jaki onaren jakituz jaten jakinen dukan ez diat uste.

Gero, to, ardi-gasna-xerraño bat, ahoaren garbitzeko, eta pastiza-xafla mehe bat, ahamen bat edo bien doian. Kafe beroa ondotik, ez beltzegi ez azkarregia, kopa bat koñaka fin, eta zigarro ontto bat, pipa baino laketago zaionarentzat. Bertze oren bat jan-edan eta ondoko horiendako, artetan gozoki eginez irri, alegia zombaiti esker.

Aitzinxago emana zaundan sista bihotzaren gaineana bainuen, oldartu nintzaion aitoren seme hari:

—Arnoak?

—Arno bat, bat bakarra, ahalaz Medokeko gorritik; dena, neurriñoan.

Hortan, haatik, etzaundan arras egia erran. Handik zombait urtheren buruan bazkariten gertatu bainintzan harekin Lekorneko dakizun etxe batean, eta eskaini baitzioten amarrainen ondotik Sauternesko arno xuritik, ikusi nuen ahotik ezin utziz ttinttaka zeramala, harritzeko begirunearekin.

Supazter-xokoko azken solasa, hau izan zuen ene alderat jaun baroinak:

—Orhoit hadi, nik erranik: eskualdun bazkaria bezalakorik ez duk. Harek bakarrik dik egiten eta uzten gizona dena odol, dena ginarri, dena zain.

* * *

Ez dakit amak ontsa hartzen zauzkitanez solas harrosko horiek oihanean, ez othe nuenez ere ohartu-gabea apur bat apaldu egun hartako bazkaria; dena den, irriño batekin entzun ninduen bururaino.

Bertze lagunak ja aspaldiskoan loa ezin-garaituz zabilzan, burua koskatuz batzutan haritzen enborrari. Ez ninduten hek aditu; aditu banindute ere, baditake lokartuko ziren berdin, ene kondera luzeak loa emanik, ematurik bere zilinaz xakolinaren beraren zihika gaixtoa.

Bat-batean ikusten dut ene otomobil-gidaria aharrosi handi batekin besoak goititzen, gero eskuez betespalak thorratzen, diolarik oihuz: Nun gira hemen?... Zer tenore da?... Beranta ditake engoitik!... Goazin berehala norapait, kafe bero batez lanho dorpe hok ditzagun lehen-bai-lehen aizka.

Xutitzen gira, eta oihan hartan bethierekotz utzirik gure bihotzetik zerbait, berriz igaiten otomobiletarat.

Bide-bazterreko laborari-etxearen leihoetarar etzaiku agertzen nehor...

Bospasei minutaren buruko, herri bat; hobeki erraiteko, erregebidearen bazterretik eskuin eta ezker etxe-pollit-lerro bat lauzpabortz ehun metraren luzetasunean: *Lekunberri*.

Geldiarazten ditut otoak: bada hemen hôtél bat hauta, duela zombait urthe aloitu zituen hazpandar batzuek Lapurdirat ekarri zuten omenaren arabera. Lekunberriat jiten da bertzalde gaztelar hanitz, indarren berritzera udan. Mahain bat bezain ordoki da zelaia; gure begi-ukaldi laburra ez da ohartzen badutenetz orhoitgarri zerbait, ipar ala eguerdialdetik hesten duten mendixka lerroek. Iguzkiak erre nahi du, hanbatena non ez baita zuhatz handirik ezagun, bide-bazterretakoez bertzalde. Zertako othe duten gaztelarrek hunarateko lerra hoinbertze, zoazi zu.

Hiruak eta erdia ditake.

Herrian sartu orduko, hôtela ikusia dugu eta begiztatua. Etxe handi bat da, ezkerretarik, bertze guziak baino larriagoa.

Erregebiderat du athea. Zabal, gibelerat luzesko, bi estaiez gora da, harri pikatuz hegitu leiho nasai batzuek airez eta argiz bethetzen dutela ausarkian. Ipurdi-sahets bati badiote eratzikia, trebes, zati berri bat. Orotarat, berrogoi bat ganbera, gure ustez. Begira badu eite zerbait Itxasun bide-bazterrean aurkitzen denarekin; handiagoa da bizkitartean eta azkarkiago egina, Lekunberrikoa.

Badu jende. Barnez-barne bagoazi etxe-sahetseko terrazarat, alderdi zahar eta berriaren juntak egiten baitu han iuzpegirat itzal, eta bertzalde begien aitzinean hedatzen baitzaiku pentze ñimiño bat, dena platanaz landatua, dena alki: aire hartzeko toki goxoenetarik, guziz tenore huntan. Hiritar andanaño bat badago ja itzal-azpitan, batzu irakurtzen, bertzeak esku-lan zerbaitetan erhiak borroka.

* * *

«*Café de curé, sans chicorée*», dugu jarri orduko manatzen.

Ozpine! zuken egin behialako beskoiztarrak, gure kafea jastatzearekin. Beltza da ba kafea nahuzun bezain, kafea beroa da behar bezala, bainan kafe-liparrik ez du gure kafeak: dena xikorea da kafe hau!

Hobeak dira denik-ere ondokoak; ez haatik mendiez bertzaldean ohi direnak bezain onak.

Etzaitela khexa, daut erraiten ene aldeko hurrupariak: kafezko kafea ez da arras toki gutitan baizik edaten Espainian; gei guti sartzen bide zaiote itsasotik, zergak handiegi izanez edo...

Ez niz khexatzen bertzalde, khexa ez naiteke: iguzki-beroarena othe den, ala ene ixtorio luzearen akidurarena, ala ene lagunen oixtiko idurirat xakolinaren pottokak aurdikitzena neramanez, loak hartzena noa.

Badihardukot bizkitartean nolazpait, ez aise.

Oihan-aldeko etxetiar-etxean dabilkit, ilhun, gogoa: nola mirakulu ehortzi dukete han gazteek amaxoren mintzaia? Ezin dezaket asma.

Emazte xahar haren beraren hobena izan behar dik, zait azkenekotz gogoratzen.

Erdarari emana zikeian aspalditik etxean bere mihia, eskuaraz ari bazian ere auzoekin... Badiagu holako, zorigaitzez, bazterretan. Lapurdin berean etxetiarsa gazte batzu hasiak ditiagu haurrari ohakoan frantsesez mintzatzen, estakurutzat emanez eskuara ez dela deustako! «Ama» baino aditu nahiagoz «maman»!

Ibañetako lepotik hunaratekoan, ohartu niz bertzalde herri bako-txak baduela bere etxeetarik bateko aitzin-paretan burdinazko-plaka xuri bat: huntan beltzez thindaturik herriaren bi izenak, bat erdarazkoa, bertzea mendeen mendez herritarrek ahoan zerabilaten eskuarazkoa.

Nori ere gogoratu baitzaio eskuararen alderako atxikimendu-seinale hori, bigarren lerroan ezarria bada ere eskuarazko izena, eskerreak hari!

Bainan, laztu nu eskuararen eta erdararen arteko guduaren ikusteak, burdin-zatiño hartan.

Nabar-Goitín galtzen ari da eskuara.

Beiratuko dituztenez herrien eskuarazko izenak, nago.

Ikusi ditugun plakañoen gainean, baditake, bainan mihian eta biho-tzetan?...

Badute segur nun berma Iruñako eskualzaleek.

Moroak aizkatu zituzten nabartarrek. Ez ahal ditu balinba ithoko gaztelarren erdarak?...

Hôteletik athera baino lehen, egiten ditugu bi solas etxekanderearekin. Berekin ditu, sahetsean, alabak. Doniane-Lohitzuneko komentu batean egonak dira askitto luzaz. Hiruek, bai amak, bai alabek, mintzatzan dute eskuara. Hemen bederen bizi da orainokoan nabartar-odola.

Beribiletarat! Ene ustez, Nabar-Goitiko mugarat helduak izanen gira laster, Gipuzkoako eremueta sartzeko.

VI

GIPUZKOAKO SARGIA

Mendealerat buruz goazi. Lekunberriko zelaia utzi orduko, horra nun sartzen giren arteka hertsia batean halako izialdura batek hartzen baikituz guziak: ezker, erregebidearen sahetsetik, erreka txar mehar barna bat, nasaiki urez bethea, eta hunen zaintzeko bezala bere luzetasun guzian, bixkar bat askitto xuta, gaineko hegi xorrotza berrogoi ta hamar bat metraz gora, gure alderat daukan mazela belharrez jauntzia denik ere, zuhatz bakar batzuek ilhutzen dutena han-hemenka beren itzalaz; eskuinetarik, lur-pareta xutsko bat, ezkerrekoa baino goraxago. Guneka haatik gogorki kazkarra, eskuineko hau; harri-mokor zuri-zuri kantoinka hautsi bazu lerratzen zaizko gain-beheiti, gu iragaitean.

Goizetik hunat ez ginuen oraino ikusi holako arteka hertsirik. Erne dauzkagu begiak alde orotarar: hainbertze gaztelar Lekunberriar jiten ohi denaz geroz udan, nunbait hemen izan behar dela zerbait, bertzetan ez denik... Errekako ur-laster hura bera nundik sortua ditaken, gaude, ez baiginitzaizkon den gutienik ohartuak Lekunberriar.

Eite hanitz badu erreka hunek Agoitzekoarekin, bainan eitziar gehiago, eite baino. Meharrago da, behinik behin. Bertzalde, Auritzen-beheiti Agoitzetat jausten ginelarik, eskuinetik ginuen erreka; puska batez zabalago hangoa, dena harri konkor, agortua ere kasik. Han, bazterretako bi mendixka-lerroak larre murriz idor batzu ziren luzetasun gehiengan, artetan arkaitz zurpail batzuekin; hemen, bederen ezkerreko alderdiak goxatzen dauku begia.

Laster eskuinekoak ere iduri du bertze hainbertze nahi lauegula egin. Erakusten dauku, eremu puxka batean, egundaino ikusi ez ginuen bezalako xara bat: osto ñimiño gordin batzuekilako landareska pollit andana handi batek, elgarri tinki, beren abarrez elgar hunkitzen dutenak, elgarren neurrikoak oro —metra bat baino goraxago— dirdira berde leun bat hedatzen dute beren gainez-gain, mendi-hegitik erregebideraino.

Ezpelki zerbait? Ezin ezagutu dugu, ontsa jakin-nahian ginelarik. Xara edo oihan apal hura ez da segur bere-baitarikakoa; legarren mandotzetik beiratzeko ereina izana da edo landatua han noizbait, zer ari zen ontsa zakien norbaitek.

Bainan xafla musker haren aurkintzetik haratxago, mendi-pareta sekula baino buluziagi zaiku agertzen. Euriak eta hormak emeki-emeki arrailduz, kraskatuz, harrotuz deramaten harri zuri batez egin da dena. Han-hemenka bizkitartean lur-azal mehe batek estaltzen du, larruarekilako haragi zirtzikatu batek bezala hil baten hezurak; halaber, nahiz bakanago oraino, arbola txar batzu beren erroetako zain guzietz lotuak dagozkio, doidoia xutik, makurtuak, bihurtuak, etsituak kasik beren bizitze xuhurraz. Errekaz bertzaldeko paretak aldiz badakar bethi bere hastapeneko itxura; zuhatz multzoño batzu ikusten ere daizkogu tokika, ez hanbatekoak haatik. Aroa eder denean, iguzkiak kiskailtzen duke erreka hunen alderdi bat, bertzea uspel dagolarik.

Bagoazi bethi, bainan ez xuxen-xuxena: mendealerat buruz geramatzalarik bideak, eskuin, ezker, andarkatzen gituzte noiz-nahi bihurtuak. Ustez zerbait berri ikusiko dugun, bethi bi aldetarik ager berak; erreka bethi berdin hertsia, bere bi pareta xutekin. Lotsa batek hartzen gitu, Loiolarat goazinez ala bertze norapait... Ez, ez gabiltza makur: gure sahetsean, gutarik hurbil-hurbila, erreka ura gurekin batean badoa, suge luze bat bezala bihurtuak ixil eta ezti, ez dakigu nola loditurik bere ohantzea barnatuz, apur bat zabalduz ere ba bere aukia.

Gehienik harritzen gituena, hauxe: ez baitugu arima bizirik ikusten, ez jende ez abre, ez eta orga bat bidean utzia, ez otomobil bat ere.

Bero izana gatik, bada aire; saporik ez dugu hautemaiten.

Bospasei kilometra badituzkegu doidoi eginak, gure kafe-xirrixta hartuz geroz. Toki arrotzetan, holakoak direlarik guziz, luze doazi orenak.

Azkenekotz, huna erregebide-sahetsean, etxe bat dena leiho, biziki luzea, nahiz askitto apala. Mapari behatzen diogu: Betelu. Hurbiltzearekin, etxe-aitzineko paretan irakurtzen ditugu hitz hok, larrilari thindatuak: *Baños de Betelu. Aguas sulfurosas de Betelu*, edo holako zerbait. Bainan ez eskuin, ez ezker, ez aitzinatu-ta haratxago ere, bertze etxe bihirik ez!

Elgarri solas emanez, gaude ez othe duen etxe bakar harek egiten Beteluko herri guzia; ez othe diren etxe bakar haren beraren barnean bizi beteluarra oro, alkatea eta ertora berekin. Gure irriñoak!... Egiaren aithortzeko, atsegin dugu guziz bizitegi bat bederen ediren baitugu, nahiz hainbertze leihoetan etzaikun agertu kristauik...

Adio, Nabar-Goiti! Oraitan gira sartzen Gipuzkoako lurretan.

* * *

Zer mila sorgin! Ez girea egun atherako arteka hertsia bezain lazgarri huntarik? Badiagu hoberik, Manex: hertsia gotzen zaiku-ta gure arteka, hertsia hertsiz irestera bezala geramatza artekak, bere bi pareta xuten artean. Eta nola murriztu den bat-batean ezkerrekoa bera! Ama maitea, zer behar othe dugu ikusi?...

Begizta-ahal urrun, Jainkoak daki noraino, agertzen zaizkigu mendikasko zorrotz batzu, zuri-zuria, lerro-lerro, harri-dirdira idor bat daritela.

Ez dugu toki hau ahantziko gure bizian. Laburzki, huna nolakoa den. Begien gozagarritzat ez duzu deus, bi aldetako mendixka larrutuak baizik: lur-mamirik ez da ezagun, ez belhar-ondo bat, ez zuhatz bat. Bidearen gainean ere, ez ginuen ikusi edozer, ez nehor. Eskuin ala ezker, beroak eta hotzak, haizeak eta euriteek mendez-mende emeki-emeki zizkatzen, zilatzen, irrikatzen, porroskatzen dituzten mendixka batzu baizik ez, deus.

Badira itxura guzietakoak, biribilik ez haatik bihi bat, bainan ba dena ozka, dena arrail, dena sarraski, dena zurruta agor, dena hegi diren harritzko mendoitz hits batzu. Dituzten ziloetan sartuz geroz, lurrerat lehen-bai-lehen ezin jaustiarekin euriak janez deramatza hurriki, eta, zerenak zura egiten ohi duen bezala, barnez-barne suntsituz.

Tokiaren gainean ari dira endurtzen bai azalez bai mamiz, holakorik erran baditake harriaz mintzatuz.

Saheskatzen gituztenek 30, 40, 50 metraren goratasuna dakarte; bazterxago dira goitiago aikatzen direnak, guziz eskuineko aldetik, ostikoan datxizkitela, nahiz ahulki, Pyrénées mendi-lerro izigarriaren hunaindiko mail konkorak.

Izaldurra badoakigu halere laster. Harritzko hilerri batean-barna geramatzate ba beribilek, *barrien hilerri* gogoetagarri batean; bainan iguzkiak argitzen du, berotzen, arintzen ere ba hilerri gogorra, han-hemenka ezteki urreztatuz lurrerat irintzen ari diren peña zurpailak; bainan gure buruen gainetik alaitzen dauku bihotza agorrileko zeru garbi urdinak.

* * *

Peña kazkar ustel hek elgarrekin josteta ere ari direla erran zinezake batzutan. Betelutik laster, ezker ala eskuin, berexten dira osoki bat berzetik, bizpahiru tokitan; husguneari esker, bazterrak agertzen dauzki-gu etxe txar apal batzu, teilatu xaharra baizik ez dutenak biziaren kolorekorik. Urruntxago, lerro bakotxean elgarri lotzen dira mendixkak;

ezkerreko bat aitzinatzen da, eskuin-aldean parrekoa hunki nahiz bezala, hau ere aitzinatzen zaiolarik edo... gibelatzen.

Batzuek badakarte orratza bezain zorrotzeko buru bat; bertze batzuek moztua dute aspaldi-danik, lurrerat eroria. Hunek ehortzia ez denenan, porroskak oraino zolan badaude ageri.

Ura geroago lodiago sigisagaka baitoa bethi, bai eta hari-kontra erregebide zuriaren gainean gure beribilak, iduri zaiku noiztenka gurekin batean igitzen direla pareta hil mutu hek, kakolatuz, bihurdikatu eskuin eta ezker zirurika nakaitz batean, igitzen ere ba iguzki-argiaren jogiak, igitzen iguzkia bera. Zoragarri da eta bitxi, orozbat.

* * *

Gure begietako besta hunek badirau hemezortzi kilometraren luze. Gune batean bakarrik zaiku zabal ideki hilerriaren erreka, burdin-bideño bati zeharreen leku egitea gatik, baina are tinkiagotzeko berehala.

Lapurtar, benabartar, ziberotar aberatsak baitabiltza hanitz aldiz herritik urrun, begiak ikusgailu arrotz zerbaitez ase nahiz, dathozila Izpegitik edo Ainhoan-barna Gipuzkoako sarguia huntarat egun eder batez: etzaie urrikituko. Gutarik bat ibilia baita Frantzian *gorges du Tarn* deitzen duten errekan gandi, dio hau luzeagoa dela oraino hogoi bat kilometraz bederen, zabalagoa, harrigarriagoa bere sahetsetako arkaiz osoki murriz eta gainetako munho bipilekin, baina halarik ere ikusgarria gelditzen dela Lekunberritik Tolosarako bidea, orhoitzapen goxo jostagarri bat uzten baitu hunek, ikusberriko iziaren ondotik.

Labur egon ondoan ordu bat osoa eta bere atzarrian bildu, huna nun bat-batean zabaltzen zaikun airos behakoa, bulharrak beren aldetik hampatzen zaizkularik nasaikiago: ohantzearen bazterrek elgarretarik urrunduz bide gehiago uzten diotelakoan edo lagun zonbait ezkerretarik jin zaiolakotz guk uste gabeen harekin batzera, gure erreka lats gottortua bilakatua dugu kasik tanpez ibai. Baiona-Santespiritako ibaiaren bortzetarik bat ur bederen baderama orai, halako andiantza naro batekin.

Erregebiderat daudela huna eskuinetarik, banaka, etxe pollit batzu, hiritarren etxeak segur; ibaiaren bertze aldetik, luzera, zelai puxka bat: ezkerago, bizkar biribil konkora batzu, artetan artho-landa gori batzuekin.

Minutan *Tolosan* gira sartzen.

VII XINTXIMARIAK

Zer harrizko-etxe gorak hemen ere, eta zer zahar-itxura duten! Gero, zer dute hau tolosarrek, iduri baitu atherbe luze bat ibaiaren gainean trebes, hegitik hegira airean jarria, bere sahets margoztatuaz guri dagona? Zubia dukete segur, zurezko zubi estali bat...

Hain bitxia zaiku gure iduripena non, gauzen araberrako denez argitza gatik, egiten baitugu galde gizon bati, Loiolarateko bidea nundik den hunen ganik jakinen dugulakoan orozbat.

—Hori azoka da, baratzeko-gauzen merkatu-tokia, dauku ihardes-ten gizonak. Bihur zaitezte, zoazkiote alde-aldetik, eta ezkerretarik aurkituko baituzue harrizko arku bat, hunen azpitik egizue bide «Loiolaruntz».

Bihurtzen gira beraz eguerdi-alderat, delako azokaren barnea agertzen zaikularik bere luzetasun guzian. zilarra bezain garbia da. Hutsean ginen: etzen ez zubia, baizik merkatu-atherbe bat, gizonak zion bezala; ez dabilta ere orai gure otoak harrizko-zubi baten gainean.

Tolosarat heltzean, ukondo bat egiten duke ibaiak, eta ukondo hartan da jarria, ur-hegian, zurezko-atherbe bitxia; etzitaken baserriarrentzat toki hoberik egun guzietako bizigailuen, euri eta iguzkitik beiran, hiritarrer eskaintzeko. Porroskak urerat aurdikiz geroz aldi bakotx, errexki dagoke xahu Tolosako azoka. Baina nolaz eta norat begien aitzinetik zaikun ibaia itzali, gaude gogoetatuak, haur bat bezala handitzen ikusia baikinuen, gero laguntzat hartua, eta azkenekotz kasik maitatua, Lekunberritik hunat.

Bare-karakoilaren urratsean goazi. Eskuinetarik hiruzpalau karrika laburren ahoak kurutzatzen ditugu: etxe gorak, oro harri zahar hits horailez. Karrika hetarik batean, bada haatik etxe-andanaño bat, balkoinak begien atsegingarriztat lorez apainduak dituztenak. Zola ez dute karrikek arras ordoki: den-gutien bat patar gu-ganat.

Gipuzkoako hiri-nausia zen hau lehen. Nimiñoa da bizkitartean, bere hamabortz eta hogoi mila bizizaleekin.

Elizarik, ez udaletxerik, ez tribunalik, ez eskolarik, ez urraskako itzalperik, ez trinketik, ez aipatzeko gai litaken jauregirik ez dugu ikusten. Oro izan behar dira bizkitartean, baina oro dudarik gabe xumeak, xoko batzutan han-hemenka gordeak oro.

Donostia baita zombait urthe huntan Gipuzkoako hiri-nausi, ez dukete Tolosako buruzagien egoitzek hango agintarienen larderiazko harrokeria. Nago ez othe diren, halarik ere, hiri ttipiko eskualdun-umeak zintzoago gelditu, arbasoen odola garbi idukitzetik jabeago beren burua- ren, xedez zuzenago, zuhurrago beren urratsetan eta orozbat itzal handiagoko gipuzkoarrentzat. Zernahi izanik, hiriño huntaz mintzatzearekin frantsesek erraiten dute bethi: *La noble Tolosa*.

Geroago emekiago goazi; beribilen gidariek begia luze, harrizko arkuia noiz agertuko zaioen.

Kask!... Firritx!... Baratzen gira, iziturik; bertzalde, bi urratsetan gure ezkerretarik ikusten dugu idurikatzen ginuen harrizko arkuia.

Bainan otoaren aitzinaldea inguratutik, atheko leihorat hor agertzen zaiku muthiko luze mehats bat, buru-has, ile beltz azkar batzu kopetatik goiti zat aikatzen zaizkona.

—Ez duzue tuta jo. Bizikleta kaskatu dautazue eta hautsi. Damu-domaiak zor dauzkidazue.

Apur bat gibelatu ondoan, zelatik bi eskuez dilingo erakusten dauku bere pirripita: atzeko errota uspeldua du eta irringarriko kakola-makolatu- a, inguruntetik erdirat biltzen diren burdin-aihenak halaber.

—Damu-domaiak nik? dio ihardesten beltzuri batekin ene lagunak. Ez dut bada uste, muthil. Zuk ba, izaitekotz, niri. Bide huntan ibiltzeko zuzena balin badut, nola ezin emekiago bainindabilan nehor etzaiket errangura. Lasterregi bazinabiltzan zu, itsu batek baino gehiago aitzine- rat behatu gabe, ez dut nik hoben.

Zuk, ba zuk, duzu hoben, zuk bakarrik. Jo bazinu tuta, adituko nuen nik.

* * *

Gataska luze batean sartzen dira bi gizonak, biak erdaraz, elhe gaix- torik gabe haatik bat ala bertzea, odol-hotzean, gizonki. Botearen arabe- rako errefera, erreferaren araberrako botea, hizkatzen dira ausarki ehun moldetarat, solas bera bethi haste. Tuta etzuen jo, ez, ene lagunak, bai- nan jo izan balu ere etzuen den gutienik adiaraziko, ximixta bezala heldu baitzitzaguen sahetsetik gazte goiarina, eskuineko karrikatik beheiti, gainerat.

Behari-saldo bat badagokigu berehala so, otoen bazterretik urrun- ago; emazte gehiago gizon baino, hogoi ta hamar bat orotarar. Garbiki jauntziak dira, langileen jauntzian; halere Lapurdin eta Benabarren aspal-

diskoan hiritar langilearen soinekoer ohartzan ez gitzaizkoten hits-aireño batekin. Nor ala zer guziei, aldizka eta zalu, luzatzen dituzte beren begi beltz dirdiratsuak. Diren guziek badute elgarrekin eie: sudur mehar luxe, kokots lirain, kopeta neurrian bipil, baldoki-gainak xorro arineko, burua- ri garondoa leunki harpetua, ileak beltz bezain ugari larrua beltsaan.

Mirakulua: nehor ez du idekitzen ahorik. Isil-ixila daude, entzuten.

Errana baita bazter guzietan, gipuzkoarrak direla eskualdunen artean larrienak, bier-arteakoak dira bizkitartean hemen oro; oldartu zai- kun muthikoa da gorenik, hertsiskoa bada ere egitatez bezala sorbaldez.

Multoaren aitzinean dago tente, bere themazko elhasuri buztan- gabea, pirripita markistuaren jabe hori; gibeledko errota bi eskuez airean dauka orai lurretik, minhartua balitz bezala errota dohakabea, edo, nor- daki? erakutsiaren ariaz alde jarriko zaiolakoan norbait ozarrari.

Horiek hola, ene laguna hautemaiten dut ahultzen; ixilik egon ondoan minuta bat, galdegiten dio aurkerasle zailari zombat nahi duen azken hitz.

—Ehun libera, dio zart erantzuten.

—Ehun libera?... Baduzu horrenbertzeren eskatzeko bekokia, duzun makurarentzat!?...

Ori, eskaintzen dauzkizut berrogoi ta hamar, bakearen gatik.

—Ez. Behar ditut ehun.

Eta gataska berriz haste, aldi huntan bizixago.

Sinets gitzala irakurleak: gaur Loiolarat heltzea etsitua dugu bertze bidezkarri guziek. Ostatu bat nun dukegun hurbilsko, behaka abiatuak gira alkietarik.

* * *

Hor, bristi-brasta heldu zaiku nunbaitik hirizain bat gaitza. Orai gira orai pollitak! Tolosako jujek nun diren, eta nun behar-bada presondegia, jakinen dugu orai berandu gabe, ni beldur.

Hemen bigarren mirakulu bat; hirizaina xut-xuta dago, ahorik ideki gabe hura ere, entzuten. Hirizaingoaren eta jendetasunaren ikasteko hunat jitea on lukete Pariseko hirizain hogoi ta bortzek...

So nagolarik Tolosakoari, laztura batek hartzen nu behin, gero begi- rune haundi batek, eta azkenik irria jauzten zait gozoki. Ondar gerlan alemaner ikusi ginuen jauntzi hura bera dakar, sasiko gizon gaixtoen jauntzi ñabarra, bainan zer oinetako ederrak ez derabiltza, nolako plaka disdiranta ez xilko-parean, nolako gerrikoa ez halaber, larru lodi leunez-

koa, tabre laburraren untziñoa datxikola, ezkerreko ixtarraren eretzetik beheiti dilindan!

Bera handia, kepia ordean bera baino handiago du, araberan; Austriako soldadoen kepia hura bera, erreka-hegietan ikusteak berak izitzen omen baitzituen italianoak Lombardiako guduetan. Aurpegi bat badu bertzalde bitxienetarik: hori-horia, matrailek egiten diotela muthur biribil bat aitzinerat, laberño bat balu bezala ahoaren orde. Ukarea moztera utz nezake, gizon hura ez dela eskualduna, gaztelarra baizik.

Gaztelarra edo ez, gizona da haatik, nihun balin bada bat, eta ontsa ikasia. Mintzatu baino lehen, badaki entzuten; entzun ondoan, badaki zentzuz mintzatzeko eta izariz.

—Ez bazaizkete, dio, neholere zeuren artean antola, bitarteko behar duzue hartu *garagista* bat, eta hunen hitzetik zuen eztabada hautsi.

Onhartzen ez baduzue epaia, jujearen aitzinerat dukezue agertzea. Ez baititake bertzerik.

Bi buruzkariak ez adituarena egiten diote.

Badago entzuten oraino apur bat; eta berriz, batere khexatu gabe, solas bera adiarazten daie.

Onhartzen du ene lagunak, hain baita segur alde itzuliko zaizkola gauzak. Bagoazi gure otoetan haratxago, tranbide bat daukan karrika zabal batetarat. Ikusten ditugu bi gizonak garagistaren lantegian sartzen, pirripita madarikatua kirrinkaz aitzinean deramatela, hirizaina athean aiduru baratzen delarik.

Ixil-ixila gaude gure otoetan, gogoia ilhun. Gure laguna ditaken gizonik hoberena dela badakigu, bihoztiarra ezin gehiago, diru-pegeseria bati nihoiz behatzen ez duena; halarik ere, zuzenean dela iduri zaionean, ez da errexki barkatzen dutenetarik.

Beltzuri gogorrean ikusia dugu sartzen. Ordu-erdi bat baino gehiago bertzalde, gure andreek ez dutela atheratzen tintik! Agian etzaie orai berriz gogoratuko Burgozerat baitezpada beren buruen eremanaraztea, Orreagako harri higatuaren ondotik! Ez niz soberarik fida...

Auzi zozo baten beldurra, akidura, oihaneko sakolinaren azken uztarra edo ez dakit zer, lo-kuluxka batek hartzen nu ene alkiaren gainean.

Bi minuta gabe, laguna sahetsean dut, inharrosten nauela irri gozo batekin.

—Nahi bezala egin dut tratua, diozt: hameka pezetetan. Goazin orai hemendik berehala...

Ehun bat metraren buruko atheraiak gira Tolosatik, burdin-bide zubi baten azpitik barna. Ordu zen.

* * *

Malda bati zeharka lotzen girelarik, azken behako bat igortzen diot Gipuzkoako hiri-nausi izanari. Ohartzen niz ximinia gora luze batzuei: paper-fabriketako khe-atherabideak ditazke, itsusi kankail hek, zerua zikintzen baitute beren bafada nahasi beltzez.

Ahantzera nindoan industria azkarki sartua dela, aspaldisko danik huna, Gipuzkoako lurretan. Zeren gatik den azkarki sartua, ez nakike. Itsasoko harat-hunata hurbil izaitetik naski; Frantziako industria bere zedarrietan nekesko zabilalakotz ere orobat; behar bada elektrikaren indarra ausarki bazelakotz eta merke hemen gaindi; lurpeko gei batzuek aberatsago zelakotz ere omen Espainia...

Dena den, behin baino gehiagotan aditurik gogoan daukatana, hauxe da: industriaren tupustadako trumilka-sartze horrek itzulipurdikatu zituela eskualde hok.

Ez da amesteko gaitz. Duela hiruetan hogoi bat urthe artino, Eskualerria goxo-goxoa laborantzatik bizi zen eta hazkuntzatik, nehorateko atherabide handirik gabe mendien artean hetsia, bere mintzai xaharra baizik ez kasik ezpainetan, arbasoen ganikako fede zintzo eta oitura zuhurren gerizan. Jakitaterik ez, dirurik ere ez hanbat, bakartiara bertalde eta bere tokiko berri baizik ez jakinki, eskualdun gaizok nola zezaketen iharduk hainbertze atzerritar gose bezain argituen aztaparrari? Gider asko utzi behar ukan zaizkoten.

Jin-berriek eraiki zituzten beraz lantegiak; nun-nahi. Ohartu ziren urthetik-urthera eskualdunak zombatekoa den mekanikaren indarra, zoin aixe eta xuxen derabilan bere ahopiloa; hurriki bada hurriki ikasi zuen zer den lan baten xeheki sailkatzea, esku berek sailño bat deramatelarik bethi berdina; ikasi nola behar duen geroztik izan lantegi bakotzak sail-tokikatua, nahi bada zerbait egin laster, ontsa, merke; ikasi nahi-t'ez konduen atxikitzen, jiteen eta joaiteen egun oroz xifratzen artharekin, geien erosten zuhurki eta salgeitu arau zuhurtziarekin dirutzen.

Ohartua ez bada oraino arras, ohartzen hari da halaber egunetik egunera, kimiak industriari dakarkeon laguntza neurri-gabeari.

Ez dugu uste holako iatzar-aldirik ukan zuela nihoiz eskualdunak, guziz Bizkaiko bazterretan eta Gipuzkoan. Zer inharrostea! Bizipide,

urratsbide, sineste, oitura, mintzai, salerospen, leihor eta itsasoetako harat-hunat, oro koskean joak, oro kotsatuak!

Gainera fotografiak, telegrafak, telefonak, beribilek, aireplanek, radiofoniak etzaizkotena dardaratzen zainak, bihotza pilpiratzen, adi-menduari emanaz bertzalde ezin-geldituzko xinaurri-alha bat...

Azken behako luzea igortzen diotalarik behar-bada gehiago ene bizi laburtuan ikusiko ez dutan Tolosa zahar maiteari, iduri zait mintzo zaizkitala hango bi adixkide: —Ez iduk grinarik gutaz; mende hunek ekarri daukun guduari ez gira den-gutienik lotsa; jarriak gira eskualdun guziak ukondo-ukondo; begiak erne dauzkagu, erne gogoa, beso aazkar. Gure geldituko da, gu jabe eta gu nausi, Gipuzkoako lurra.

* * *

Zeiharkatuz bagoazi malda eztiari gora, noiz eguerdi-alderat, noiz mendeal-alderat, bainan eguerdirat mendealderat baino izpi bat adarkatuagoz.

Bidearen eskuin-aldeetik, lerroan doazila nor mandoz, zor asto-bizkarrez, atzemaiten ditugu bospasei emazte eta gizon, Tolosako merkatutik gibelerat heldu ditazkenak. Aberea iziturik, zaloin jausten ere dira zonbait, ez bidearen erdirat, bainan ba arlako alderat. Jausteko eskualdeaz ez, beren begitarte zimailaz ere ez, bainan garaitiko zer guziez Baigorritik etxerat itzultzen diren Bankar batzuentzat hartzeko litazke.

Lauzpabortz kilometraren buruko, lerdoin apal batzuen artetik igaiten gira *Bidanian* harat. O herri bildu pollita, bere etxe xuri garbi, leiho ontsa thindatuekin! Hirian aberastearekin gizonari osagarriak balirau, holako herriño batean litzaioke goxo azken urtheen iragaitea, hiritik lau urratsetan, hirirat artetan adixkide xabar batzuekin bazkari ontto baten egitera joanez.

Mazelaren gaineko hegiz-hegi huna nun goazin orai. Berehala ezkerretarik, eguerdi alderat, erreka luze ikaragarri bat, bi mendi-lerro goren artean. Zola-zolan basur zonbait, orai agortuxea ditakena: erregebidea goraxago, parrez-par, eskuin-aldeetik; hunen gainean herri tarro zahar bat; *Errezil*, goria izan behar dena, garbi baitauzka bere harri-pikatuzko bizi-tegi larriak. Inguruka jautsiz geroz, han gaindi dukegu aitzina joaitea.

Iguzkia sartzerat abiatua baita, ez ditake erran bazter hunen ederra: mendien mazelak ez dira larrutuak nihun, nihun ez dira erreka; halako berde bat badute, begiarentzat ezin eztiagoa. Ordu osoa banagoke hemen gogotik, alfer, begiak bakarrik alha.

—Bortz pinta ezantza baizik etzaizkit gelditzen, karatxo! daut adiarazten motz-motza ene lagunak. Hau litake, hau orai ixtorioa, hoinbertze itzuliren ondotik Loiolarat ez baginite hel-ahal ezantza eskasez!

Berehala jautsirik, ja oihuz dago harrizko-mailadi baten gainean bere etxeñoari gibelaz ikusia duen xamardun bati: —Etzinuke fortunaz ezantza-xorta bat? —Ez, dio behin erantzuten gizonak, alde orotar eta urrun behatu ondoan. —Ontsa paga nezazuke bada, eta gogotik. Behatzen du berriz gure gizonak alde orotar, eta horra nun, eskuaz keinu eginik, zipoteka etxerat ezantzaren bilha ba doakigun. Eskualdunik ez bide da, Gipuzkoan ere, kontrebandaz guti edo aski bizi ez denik.

Berantak lotsatua bainiz, biltzen dut besotik ene laguna sahetserat, eta abiatzen gira karraskan, gizonaren beha egon gabe.

Bospasei kilometrako bat egiten dukegunez ez dakit, noiz ere patar xut kakola baten gainetik ikusten baitugu, mendi-lerro andana gora batzuez inguratua, ametsetan baizik agertzen etzaizkizun zelai biribil pollit hetarik bat. Ez da zelaia ere: ibar bat, izaitekotz, urina bezain gixena.

Ibar hartan, mendixka apal baten gibeletik, begiak hets-idek artean itzali zait —ohartu othe zaizko berdín ene lagunak?— Loiola-komentuko goipularria. Nere atsegin bethea! Harrotzen nu, Erromarat heltzean Michel-Angelen harrizko obrari ohartzen zaizkotenek duketen atsegin berak. Bainan ixil-ixila nihaurentzat dadukat behin, zikoizki.

VIII LOIOLAN

Aurkintze hau zinez xoragarria da. Beheiturik gordetzera doan iguzkiak urreztatzen du oraino zeru-xoko bat, garaitiko eremu guzia urdin-argi dagolarik, eta lurra berotzen eztiki. Atsegin dute gure begiek, begien atseginaz alaitzen zaiku araberalat bihotza. Hemengoaren aldean, ikusi duten gutarik biek hitsa dela diote Provence eskualdeko zeru-gaina, iguzkiaren bero handixagoak langar arin batez azpiltzen diolakotz bere kapa urdina; gordina aldiz, aditu dutenaren arabera, Greziakoa, hau argiarenarekin batean iguzkiaren saminak lambro-lipits argalenetarik garbitzen omen duelakotz goien-goienean.

Bainan zonbat eta zonbat mendi-lerroek inguratzen duten jaustera goazin ibarra! Hainbertze eta halako lur-mokorrek lotsa bat sortzen dauzute barnean. jakintsu hanitzek baitiote Lurra ez dela Iguzkiak noizbait airez-aire aurdiki ziliporta bat baizik, hastapenean su zarionetik emeki-emeki hoztua, daukat etzela iguzkiaren errai samurretarik arrotzteren idurirat osoki biribil eta leun jauzi pikorra, bainan ba ordukotz dena zimur eta konkorr, guneka; gune hotan, azala gogortu zelarik behin, eta gero euriteekin zonbait menderen buruko gozatu, zela egin, hanitzez berantago ez dakigu nola Biziaz amatzeko, orai gabiltzan Gipuzkoako eskualde maitea.

Zertako ordean mintza luzazago, inguratzen gituzten mendiez? Jada, patarrari-behera zeiharkatuz goazilarik, itzali dauzkigute bere kasakoak: doidoi ohartzen gitzaizko eskuin-aldean xutitzen zaikun Itzarraitz mendi aipatuaren mazelako peña kaskailari. Oixtiko ibarra zabaldu da bat-batean; zelai eder bilakatua, zelai gizen, dena pentze, dena artho-landa, daukute xoraturik ikusten begiek; bazter batean, eskuin, huna nun zaikun agertzen *Azpeitiako* herri tarro polita, hainbertze pilotari aipatuen sor-lekua.

Sartzean, bizpahiru etxeek beren leiho guzietarik agur egiten daukute lañoki, aireak idortzearekin xafla-xafla igitzen dituen xuriketetz. Karrikako bertze etxeak ez ditugu haatik hoin abegiar: hotz-hotza daude beren pareta xuri eta harri pikatu beltzaan dorpeekin, leiho-hegalak elgarrri hurranduak, athe-aitzinean alhartzerik ere gabe. Gora dira gehienak, hiruna estaiekin bederen, lerro luze bedera egiten dutela bide galtzara-

tuaren bi sahetsetarik. Emazte bakar batzu gune batean, urgulu gutirekin jauntziak.

Karikatik athera orduko eguerdi-alde, bidea zabaltzen zaiku handizki eta beltz-beltza leuntzen, xuen-xuena luzatuz urruneraino.

Zerbaiti bigarren aldikotz oharturik ixil-itxila egoiteko xedea bigarren aldian hartu dutaneko, bozkariozko oihu batzu gaitzak aditzen ditut ene gibelean, lau aho bederen baitira zintzurreraino idekiak: «Hara, hara Loiola! Hara komentua! Berehala han girala»

Botzago etzitazken, segur, itsasoz-itsaso lehen-lehenik Ameriketako lurra atzeman zuten eskualdun itsasturiak.

Behatzen diot ene lagunari. Ezpain ala begi, oro irriz ari zaizko ezti-ki bere begitarte onean. Ahapetik erraiten daut: «Ederra da», hitzik ez gehiago, eta zangoa dank kentzen du motorraren akulatzetik. Bagoazi emeki, harrabots den-gutienik gabe, begiak luze bezain larri eta geldi.

* * *

Ba, zinez ederra da aurkintze huntarik Loiolako komentua, Azpeitiako zelaiazen xoko bati erran baitzinezake gibela lotua.

Gogoari emazu orok dakigun Larressohoko semenario ohia bezalako etxe bat gaitza, kilometra bat luze eta lau ehun metraren ingurua zabal den ordoki baten buru-buruan; zer diot! Larressohoko semenarioa baino bat eta erdiz zabalagoa, goragoa heren batez bederen.

Ez ditu haatik paretak xuri, bainan ba beltzaan, murriz eta bizkitartean leun, beheretik gaineraino egiten duten harri pikatu gorratsak iguzki-sistek eta euriteek aspaldiko urthetarik hunat histu dituztelakotz, ara beraz nolazpait apainduz.

Aitzinaldea iparrari dagokio, halako samur batean, leihoak bakan, teilatua hegatzik gabe.

Lurretik gorasko, bi athe, bakotxa bere alhartzearekin, hunen hegirat heltzen dela, atalkia geroago ttipituagoz, harrizko mailadia.

Athe hetarik bat etxearen erdiz-erdi, nasaia; bertzea, etxearen erditik ezkerreko hegirat biderdi, hertsia athe hau eta orozbat apalxagoa. Lehenbizikoa, alhartzeaz bertzalde sarguia batekin, harrizko tente andana batek jasaiten diola, sartua izana gatik, bere atherbea; bigarrena, harri lantuz inguratua kanpo-alderat.

Urrunetik ezagun da, Larressohoko semenarioaren idurirat, badituela komentu-aitzinalde hunek gibelerat bi hegal luze, eta hok harateko buruan lotuak direla trebes eraikia den laugarren etxe bati: lau etxeen

gorputzek zedarrri egiten baitukete inguruan, Larresohon bezala, ibil-toki huts zonzabaiti.

Larresohoko semenario ohiak ez duen edergailu zerbait badu bizkitartean Loiolako komentua: aitzinaldea baino gibelxagodanik zerurat buruz goititzen zaion bulhar biribila. Harri argiagotz egin baita garaitiko harresi guziak baino, harek du ere joiten lehenik begia, hanbatenez non molde hartako obrarik ez baita hanbat ikusten Eskualerrian. Erromako eliza-nausiarenaren aldean ttipia litake, bainan ez dugu uste Erromakoa bere tokian hobeki adozten den, begiarentzat, ingurunearekin.

Atsegabe dugu ez oharturik kurutze bat badukenez muturrean, ala San Inazioren gizairudia.

* * *

Barkatu, irakurle maitea, ene luma hoin tontoki balin baderabilat orai, egun hartan gure begi-ukaldi osoa hain zalu izan zelarik eta erne. Xehetasun bakar zonzabait eman nahi nauzkikezu oraino.

Komentuko aitzinaldearen ezkerreko hegari lotua, luxatzen da guri-buruz etxe apal bat: athezainaren egoitza othe? dautet galdatzen ene lagunek.

Komentuko aitzinaldetik gureganatago apur bat, badira ere bi platanalero, apal mozkinduak, komentuko athe-nausiaren parretik doidoi aipatu dugun atxeñoaren muthurreraino baitira trebesean heltzen.

Gabiltzan zelaia pentze bat baita bere eremu gehienez, belharra- ren muskerak, platanaleroen berdeak, komentuko pareren gorrats ilhun-ilhunak, goipularriaren nabar-arinak bazinaki zoin ontsa emaiten duten elgarrekin...

Huntarik dathor guziz, begiarentzat, Loiolako xokoaren pollit, atsegingarria.

Gure oton hararatze hurrian, planaderaren erdirat ez gira arras helduak oraino, noiz ere ohartzen baikira, eskuinetarik, duela hamabortz bat urthe eraikia izan den serora-komentu handi bati. Aberaski egin da; bainan, estalgiaren nola atherbeen goratasuna desbardin duelakotz hanhemenka, berinazko *beranda* bat agertzen ere daukulakotz bidearen gainat, bitxia kausitzen dugu eta dorpeskoa.

Itxura hobea du, haratxago, eskualde beretik, bizkarño batean, bigarren serora-komentu batek: berria da hura ere, dena leiho zelalderat, bainan oso-osoan harri pikatu gorratsez egin da, pareta-gainetako

hegiak mailka antze handirekin ozkatuak, eta neurri berekoa bere hedadura guzian.

Bizpahiru ehun metra oraino, eta zubi labur xabal, sahetsak marbre xuriz dituen baten gainetik bagoazi, erran ditugun platanaleroak ezker utziz; ez ordean komentuko athe-nausiari buruz, bainan ba, bihurrian, bertze athearen aitzineraino.

Hamabortz bat otomobil eder gelditurik badaude hemen, jadanik hustuak.

Bortzak eta erdia da.

Gehiagoko solasik gabe, zaloin igaiten niz mailadiari gora, ene lagunak ondolik.

* * *

Huna nun giren sartuak komentuen barnerat, eta bizkitartean kanpoan gira oraino, zerua gure buruen gainetik... Huntarik dathor bitxikeria: zonzabait urrats barnaxago baita eraikitzen San Inazioren jauregia, eremu huts puxka batek berexten duena komentuen beraren aitzinaldetik.

Komentuen barnean da geroztik, komentuen hegal ari bere eskuineko sahetsaz baizik ez lotua, delako jauregia; gordea dago hau osoki, komentuari inguruetarik beha legozkiokenentzat.

Jauregiaren aitzinean bagaude zonzabait minuta, nolakoa ditaken so. Etxe gora bat da, bi estai bederen badituzkena, bainan gora baino puska batez hertsia, ez hain barna ere aitzin-gibel. Behere-aldea harri pikatuz egin du, athea —etxe-aitzinen erditik ezkererat bazter— ederki lantua; garaitikoak adailuz dela du iduri, bainan zoin tinki ez josiak oraino elgarri adailuak, hoinbertze menderen buruan! Arku batzu derakuste, arkuen zango batetik bertzerako artean pareta askatzen delarik apur bat, zangoer atxikiz bizkitartean. Leiho guti, direnak ere hertsia. Hor zen sortu 1491an, duela lau mende baino gehiago, eta bizi izan, haur-haurrean, Inazio Loiolakoa geroztik hunat orok deitzen dugun saindua.

Jauregiaren aitzineko eremuñoa hutsa zela baikinion doidoi, makur ginen mintzo. Huna lurrean, hobeki erraiteko, harri-pikatuzko zolaren gainean, erdi-etzana, Inazioren gizairudi bat bronzaz; Iruñako guduan biarnesek zaurturik erori zitaken bezala, dugu hemen begien aitzinean erregetiar aitzindari gaztea, lagun batek belhauniko atxikitzen diola burua. Ontsa egin da gizairudia; behar zen tokian ezarri zuten hemen; hunkigarria da zinez.

Huna oraino zipu bat, harresi biribil batek ziloa inguruan ezpain-tzen diona goiti; harresi-hegiaren gainean xut, bronzazko bigarren gizairudi bat: Inazio berriz ere, baina orai zaldizko aitzindari baten apainduraren, hets eta idekaraz ditaken *kaska* batez estalirik buru lepoak. Aurpegia bera ez du haatik bronzaz, baina ba xuri-gorratsezko orhe gogor batez egina, ez baitzira guti harritzen, aldarteka agertzen dauzunean kaskaren aho zabalduetik.

Burdin-gider batek goiti ta beheiti derabil ponpa bat, ur-hotx garbia lupetik ausarkian dakarrana agerrerat. Gu hurbiltzearekin, bospasei ikusliarrek gogotik klaskarazten dute ponpako esku-ziria, baina baso-bere-tik edateak kilikatzen daie barnea... elgarren ganikako kotsuen beldurrez! Basoa betherik dago sainduaren oinetan; tintik ez du edaten nehork!

Nitaz bezenbatean, sartzen niz lehen-bai-lehen jauregirat.

Eta sartu orduko, duela hemezortzi edo hogoi urtheko orhoitzapen bat jauzten zait berehala sudurrerat, holakorik erran badezaket: etxe-barne hartako usain onaren orhoitzapena, orduan. Ene ahal guziaz usaturikan ere, usain hura den-gutienik ez dut hautemaiten egun: gaztetasuna hihauri joan baitzaik segur, gehiago ikusiko ez dukana, daut adiarazten bizkar-hezurari beheiti trufari kixkil batek. Gogoa ilhun, banoa ezkaratzeko athe baten jotzera, ezkerretarik. Hetsia! Gauzak ez dituk lehen bezala hemen: bertzelakatu dituk zorigaitzez, eta hekin batean hiahu...

* * *

Han, ezkaratz-barneko athe hartan, ene lehenbiziko ikustaldian zitzaitan bada agertu apez-jauntziarekilako gizon ttipi gaztesko bat, Jesuita batendako hartu nuena. Eskuaraz galdegin nion jauregiaren ikuskatzeko baimena; eskuaraz zaundan erantzun. Trebe jarri ginen orduberetik elgarrentzat. Gutu haztatu dut ene bizian harena bezalako lañotasunik; eskualdun aneia batena zen, gainera gizon handizki argitu batena, fedezko khar ezti batek berotzen zuena eta sarkortzen orozbat.

Iduri zait ene ondoan dutala oraino, egun, apezño hura.

Duela hogoi urthe, solasean hasi eta laster, urraska ereman nuen atherat, galdegiten niolarik San Inazioren ithurriak egiten zuenez mirakulu hanitz. —Guti, arras guti, zaundan hotz-hotza erantzun, bide hortazko mirakuluek haren iduripenerat gibelondorik betere ukan ez balute bezala. Harritu nintzen, behin, haren athermaldi axola-gutikoaz.

Gero, ezkaratzerat itzultzearekin biak, aipatu nion bada etxe-barneko usain goxoa. —Zedrarena da, ninduen ohartarazi irriz; jauregiko eskalerak zedra taulaz berrituak izan dira, hala-nola zureriaren bertze zati asko.

Orhoitzapen horiek trumilka dabilzkitalarik buruan, hunat! hunat! dautet egiten ene lagunek. Eta bertze ikusliar andanaño batekin ikusten ditut sartzen ezkaratz-eskuinetarikako athe batetik barna.

Gibelxago-danik banarraie, begiz ikusten ez dutan ene lehengo apez maitea sahetsean.

Kaperaño batean gira, paretak, soailua, aldarea bera, oro mozaika xehe, xuri eta urdin batez estaliak. Elektrik argi bakar batek ezti argitzen du guzia. Begientzat goxo balin bada barne hura, arimakotzat goxogo oraino ez othe den, gaude. Jabalduaz hausten ere zaizula apur bat bihotza, aithortuko dut den-gutieneko eraberik gabe.

Erakusletzat badugu gizon luze bat, hartakoa, galtza-sahets eta mailuliseko esku-muthurak gorriz galonatuak. Erdaraz mintzo da, lele-aire batekin, bere zereginaz iduri bailuke nardatuxea.

Kaperaño hari datxikola, bertze kapera ttipi bat: hau dena zeruria urretzatuz; hain gordin eta samur urre-apaindura, nun itsutzen baitzitu. Nihun ditaken ederrena orobat, batzuentzat...

Aditzen dut ene sahetseko apezñoa, han balitz bezala izaitez, ez baitakit ez dutanez ere ene burua itzultzen haren ganat: «Bi barne hauk —dio ene beharritat nunbaitik— zuten egiten duela lau mende jauregi hunktako barrokia. Oraiko etxetiar-etxeen araberalat ziren, beihala, eskualde hotako aitoren-semeen egoitzak. Sei edo zortzi abere-buru koka zitazken doidoi hemen. Bizi giren mendean bekaizti guti zuketan, segur, saindugeiaren aitamen aberastunek, inguruetan bertzerik ez balute jabeek ukan».

Itzultzen gira mozaikazko kaperalat. Aitzinaldeko paretaren zolan huna nun ethe ñimiño bat ideki daukun erakusle muthilak. Ukurturik behatzen dugu guziek paretaren barnean agertua zaikun xiloka ilhunari.

Uste gabeko gure zaintzoztea! Kanoi kurlo bat dugu begien aitzinean, besoa baino luzexago, ixterra bezain lodi, bere xangoaren gainean oilarkatua kanpo-alderat.

Duela lau mende zukeen larderria, bizkitartean, Jainkoak begirala gitzala gutiestetik! Berrogoi ta hamar metretan-harat bederen igortzen zuken bere burdin-pikorra, nork daki zer zartako ikaragarran? Bi zakur muthur-motzek hobeki zaindu zuketela jauregia ez guri erran, halako

zaintzaleak baitzitazken etxe gahienetan, ihausiz ala ausikiz etsaia izitzen etzuketanak hanbat.

Hainbertzenarekin, ene aldeko ikusliar baten hitz hauiek jotzen dautate beharria frantsesez:

—Ehun debruak berekin dituzte Jasuistek. Bazterretan dituzten komentu guziak holaxe zainduak dauzkate, beherean kanoiez, gainean aldiz mitrallusez. Orroaz jauzi baledi egun edo bihar jende xehea, baluzke hemen azpitik odoletan idukitzeko gupida ez litzaizkiokenak!

—Ori, diot ihardesten mintzai berean, izan bedi norbait iharduk lezokena: oilo batzu bezala iziturik lasterka bailoazke ihes, jende handien hogoiatarik hemeretziak!

* * *

Marbrezko ezkaratz xuri ederretik barna bagoazi multzo handiagotuan —hogoi ta hamar bat orotarat— zedrazko eskaler xabalarari gora. Gerezi-ondoaren zura baino ilhuntsago batez ditu mailak. Eztia da, lau batzuekin bihurgunetan. Bitrall batzuek argitzen dute, San Inazioaren biziko gertakari zombait agertzen dituztenak.

Lehen estaian bertze kapera bat, handiagoa hau behekoak baino. Soailuko zureria zaharra dena ezagun du, trebeseko habe lodiari datxizkola gapirio-lerroak, aizkoraz ezpalka lantu izanak oro, berritako thindu gorrats ilhunak ez baititu zorionez sobera leunduak utzi. Aldare-mahainaren gaineko arretaulak erakusten dauku saildua othoitzean, Jainkoarekin bekoz-beko, Manresako harpean.

Dezagun erran hemen, ez lakiketenentzat, Loiolan bere zauritik sendatu urthearen buruko, Inazio fedearen suak ereman zuela Arantzazuko kaperalat, Loiolatik beheraxago, bospasei orenen bidetan, Oñateko herri ederretik askitito hurbil. Mendi kazkar ikusgarri batzuen mazelan eraikia zen eta geroztik-hunat handitua izan den kapera hartan zituen iragan, zeruetako Amaren itxuraren oinetan ahospez, bi egun eta bi gau.

Handik landa jo zuen gero, oinez eta esketik biziz, Barzelonarat buruz, Manresako hiriñorat. Hunen bazterreko harpe batean ikusi zuten hanitz aldiz, bakarrik, gogoetatsu, othoitzari ardua kenduz arimakotzat indar. Han omen zuen asmatu Jesusen Lagundiaren egitea, batza hunek ethorkizunean erabiltzeko zituzken urratsekin. Azkenik, haratxago zen kaperaño batean zituen ereman zortzi gau eta egun datxikola, hazkurrik deus hartu gabe, osoki gogerauntzia Jainkoa-baitan.

Ikuska gabiltzan kaperako erretaula hau igeltsuz egin ditake eta margoztatuz apaindua. Orhoitzarenago zitaken, gure iduriko, oihalaren gainean finkatu ukan balute margolariek sailduari Manresako kaperañoan gertatu gogo-bahitzea.

Bainan huna nun beharritat mintzo zaitan ene sahetseko lagun soingabea:

—Barne hau, jauregiko belhartegia edo sabaia zen, lehen; hemen etzaten ere ziren, belharrean, jauregiko hiru nuthilak; orai, lerro-lerro ikusten dituzun alki horietan dira jartzen meza-entzuleak, hala-nola hemengo Aita jesuisten erakaspenen aditzera jiten direnak.

* * *

Geroago begiak erneago bagoazi goiti, bigarren estairat. Hemen laugarren kapera bat, athearen orde burdinazko-grilla apal batekin sarguiari. Aldarea dena altzeiruz, sahetsetako bi paretak dena marbrez, biak erle-orraxak bezala dena xilokatuak; xiloka bakotzak badaukalarik barnean, berinazko athe baten gibelean, urrezko-kutxa ttikitto bat: eliki-untzia.

Berriz ere ene beharritat lehengo boza: «Hemen dira bederatzi ehun sailduaren erlikiak, lurreko-bazter guzietarik bainan guziz Erromatik hunat bilduak».

Espantiturik gaude oro, urrezko-kutxaño heier so.

Muthil erakusleak izendatzen dauzkigu sailduetarik zombait. Erdaraz ari bada ere ezpain bare batzuekin, iduri baino jakintsuago da, bai eta ikuslarrier atsegin egiterat ixuriago.

Ohartaritzen gitu emeki-emeki gibelean paretan bi erretauler: batek badauka, ontsa aditu badut, Golgothako kurutzearen izpika bat; bertzeak, aldiz, oihalaren gainean olio margoztatuz erakusten dauku Inazio bere aitzindari-arropan, belhaun bat lurrari, apezpiku bati agurka, jendeandana handi baten erdian. Astia baginu, hobekixago beha ginezoke, ez bide baita nola-nahikoa.

Xeheki ikuskatzekoa litake halaber kapera guzia, hain delakotz begikoa eta aberatsa: miliun bat baino gehiago gostaia, omen, egin zenean. Bainan arthaldeño bati bezala bere artzainaren ondolik, igaita behartzen zaiku hirugarren estairat.

* * *

Berehala erran dezadan, badute hemen ere gure begi bihotzek nun ase eta nun goza.

Huna jauregiko bortzgarren kapera. Pareta guziak estaliak ditu onyx deitzen duten marbreaz, hau atheraia Eskualerritik hurbil Espainiako lurreen aurkitzen den harrobi batetarik. Soailuak aldiz, ez aldareak ere, ez dute aipagarririk deus.

Bilha nabil badenez —izan behar da nunbait— erretaula bat, Inazio erakuts lezagukena Pariseko bere sei lagunekin, Montmartreko eliza batean elgarri jarraikitzeke egin zutelarik zin, edo eliza hartarik lekora ithurriño baten inguruan jarri zirelarik baruraren hausteko ogi-idor-xerra batez, elgar nihoiz ukatu behar etzuten zazpi lagun khartsuak. Badakigu orok hetarik bat zela Frantses Javierekoa, Inaziori Parisen eskukaldi on batzu egin ondoan Inaziok emeki-emeki bere-ganat bildua zuena. Ez dut bada ikusten halako margo-lanik.

Ikusgarriagorik badugu berdin, bi urratsetan. Kapera huni datzikola bada bertze bat, zurezko tente batzuek berexten dutena huntarik. Bigarren kapera hau da jauregiko orhoitzapen ederrena. Ikusliarrik ez da haizu sartzera. Tenteen arteketarik gagozkio beha bi begiez.

Erditsutan badu harri xurizko aldare balios bat; bazter batean, Inazioren gizairudia, zur margoztatuz. Jarririk dago Inazio, eskuineko belhauna lotura batez inguratua. Barne huntarat zuten goititu aitzindari gaztea frantsez batzuek, Iruñako gudutik landa; hemen zituen iragan, oinhaze eta auhenen erdian, hamar edo hamabi ilabete etsigarri, bere fedeak eta jite zailak sendalarien arthek baino zuhurkiago sendatzera zeramatelarik lehengo neurri bererat.

Xoko batean bada oraino erretaula ttipi bat osoki begikoa, bainan orhoitzaren horiek guziak guti, paretako marbrearen xiloka batek agertzen daukunaren aldean.

Han da, Lagundiak Erromatik ekarriarik kokatua, bere lehen buruzagi Inazio sainduaren buru-hezurra bera.

Diamant larri batek erdian, bazterretan diamant xehe batzuek izar-dirdira batez argitzen dute erlikiaren untzia.

* * *

Atheratzen gira, begiak apur bat lilluraturik. Estai berean, orai, begien ondolik bihotza zaiku behar tanpako batez estali.

Muthilak sartzen gitu berehala barne hertsia ñimiño baterat. Bertze guziak bezala elektrikaz argitua da hau ere, ezin eztikiago. Xuriak ditu

soailua, paretak, zola bera, bainan ez dute gisuaren xuria, ez paperarena, ez marbrearena, ez thinduarena, ez zetarena. Gotorragoa da xuri hura, zertarik ere baita, hotza, beregizkoa, erraitera ginoazke berkoia.

Harateko buruan, gizonak idekitzen dauzkgigu, zabal, armairuño baten athearen bi alderdiak: zurezko gizairudi ttipi andana bat agertzen zaiku, erdian zeruko Amarena, oro urrez margoztatuak.

—Hemen —dugu jakiten erakuslearen ahotik— zuen ohi biltzea egun guziez jauregiko familiak; elgarrekilako othoitz-lekutzat zaukaten barneño hau. Behazue orai armairu-atheari, parater, gainari: zilar hutsez dira guziak. Arkuan jarria den soailuan, zilar-plaka lodi bakotxa hegiz-hegi zilarrezko lore ñimiño batzuek bere lagunetarik berexten dute, zedarritzen, ikusliarraren begi-atseginarentzat. Behazue oinetarat: zola bera zilarrezkoa da, harri pikatuz balitz bezain zangoarentzat gogor.

Xoratuak gaude zonbait minutaz, kokatzen ahal girenak oro. Halako othoitz-leku bat balu etxe bakotxak, segur hemen guhauri bezenbat bihotza uzter litzaiekeela bizizaleer.

Duda zirringila bat hautemaiten dut bizkitartean neure baitan: hola-ko barnerik, orhoit bahiz, etzukean duela hogoi urthe estai huntan? Geroztik egina izan behar dik. Inazioren gelari kendua ziokeie xoko bat, *oratorio*-karialat dadin ager. Haren familiak etzikekan, orobat, othoitz-leku berezirik: sainduekilako armairuño hori ba, bakarrik, Inazio bere zortzi semetarik gaztenaren ohe-ondoan.

Arras durduzatu, ene gaztetasuneko apez lagunari dei egiten diot argi nezan, bethi sahetsean dagokitala ustez: bainan ikusten nuen baino gehiago ez dut aditzen, ez dut hautemaiten ere orai. Zendako othe zait bertan ezeztatu?

* * *

Bakar gelditzetik gogoa ilhun, banoa ene lagunen bilha.

Korridor hertsia bertzaldetik aurkitzen ditutu zazpigarren kaperano batean sartuak, haztatzeko eskutik eskura batek bertzeari irriz emaiten dituztela aldare-gibeleko gandler-zango batzu. Ez dira baitezpada hain handi ez lodiak, bainan ba, altzeiru hutsak direlaketoz, doidoi jasan ahalekoak.

Zer diot altzeiru hutsak? Guneka, eta gainetik behereraino, ez daki-gu nolako ez zer tresna zorrotzarekin zango bakotxak bere azala alde orotarat pikaturik, arrailaturik izana du, zur guri bat zirizti-zarrasta batzutan marratzen duen bezala xixuketariaren kanibet-puntak. Eta ara

hortaz urratua izan zen ildoxka mehar bakotxari bazaio bere bethean sakatua, tinki, urre-xixter luxe dirdiratsu bat. Ildo hek etzituzten bizkitartean itsura egin; urrea han dute lekuko, antzez erabili zuela ofizialeak bere eskua, desinu pollit zerbaiten atheratzeko lehiarekin. Zer lan xehe, xuhur, miragarria! Auzo herrian, Eibarren, dela izan egina, atsegin dugu muthilak erranik. Ohartarazten gitu, bertzalde, delako zangoen alxia gei berez eta ara beretan obratua dela, halaber ziborioa gorderik dagon armairuñoa, halaber aldare-mahaina jasaiten duten tenteak. Orori bada-rite urre-dirdira ezti bat: alzeiruaren argi gaixtoak nundik-nahi baitu hautsi eta histu, zangoa osoki urrea izaitetik jauz zitaken iguzki-sista beroa. Bainan, ezti bada ezti, ez da bihotzerakorrago baizik.

Saminegi etzadin izan urre-iguzkia, egin zuten oraino hemen bertzerik. Etzinezake neholere asma zer: aldarea bizkarrak dagon pareta apaindu zuten marbre urdinez, bizkarraren eremua baino zabalago bat duela hunek hartzen. Austriatik ekarria izana da *lapis-lazuli* deritzaion marbre hura. Eta biderditarik so egoiten bazinaizko kaperañoaren burualdeari, han ginen guziak orduan egon ginen bezala, aithortzeko zinuke xedea bethe zetela osoki: begiak goxatuaren-goxatuz, bihotzaren beraztea baitzitaken.

Xede hori bera zuketen segur, ezen, gainera, bertze hiru paretak onyxez apainduak dira; xafla neurrikoetan onyxa, hunen mamiko zain gorratsek izariz zezaten ager beren argia, aldare-tokikoaren ez bortizteko.

Ohartzen niz behinik behin xoratuak dagozila gure ondoko emazte guziak; durduzaturik, gizonak berek ez dakigula norat itzul. Etxe huntako sorginkerier, holakorik erran badezaket, bihotz gogorrenekoentzat ihardukitzea lan.

Ederrenez begiak lilluratuak, burua goititzen dugu soailu alderat; behehitzen ere ba berehala, xoradura guziak galdurik: apala da, gapirioen artetan berina batzuekin kanpoko argiarendako. Nimiñoago baizik ez da agertzen kapera, ñimiñoegi bere edergailuentzat.

Muthilaren arabera, ikusiak omen ditugu etxeko ikusgarri guziak. Bageramatza bi ixtapez sakristiarat, hemen ixil-ixila xoko batean barantzen delarik bera.

Barne handi apal bat da sakristia. Orhoitmeneko iduk dezakegunik ez du deus, non ez den ornamentak bere tirtetan etzanak daduzkan armairu beltz, zabal, laburra. Hoin beltza izaiteko, *ebenazkoa* du izan behar. Eskultura ugari batzuek musikatzan diote aitzinalde guzia.

Baratu ere gabe, ene lagunak oro badoazi, muthilari eskupekoaren emaiteko baztertu ondoan, igan eskalaretik jaustera. Banago bakarrik, khexu hogoi ta bortz minutaz hoin arinki ibili izanik hainbertze ikuskitzun miresgarrien artean, egun osoa bederen aztertuak izaiteko ez baitzuketan sobera.

Gero, gogo hasten zait erasiaka, hunelaxe: beren aita, beren buruzagi eta nausi lehenaren sor-etxea xutik iduki nahi ukan baitute Jesuistek, goretziak izan bedite beren ezagutzarentzat. Bakar batzueandako hobeki zitaken, orobat, zen bezala beiratu balute etxea, zen bezala Inazio bere aitama eta haurridekin han bizi izan zenean. Bainan jendeak sinetsiko zukena halako jauregi xume batek ohatu zuela noizbait, eta moldatu, saildu handienetarik baten arima? Beiratu zukena luzaz huni bere atxikimendua, ez balu etxe-barna guziak erakutsi, begien ondolik bihotzak joz, jendeak gehienik maite dituen lurreko edergailu eta aberastasunetarik lipar bat?

Ditzagun eskerrak bihur Lagundiari, lilluraz-lillura gauza baliosenen ararteko arima baitauku goratu, ulertzerainokoan nolakoa zen Inaziok beretzat hautatu ontasun bakarra, hau baitzen —eta baita bethi— lagunaren alderako amodioa Jainkoa baitan.

Gogo horrela dabilkitalarik, ohartzen niz itze batetik dilindan dagon erretaulaño bati. Egiaren aithortzeko, duela hogoi urthe aurkintze berean ikusia nuelakotz, ez nuen ahantzia. Hurbiltzen nitzazio emeki, muthila oldar dakitan ez fidaz.

Begien aitzinean ditut Inaziok berak izkiriatu lerro batzu. Irakur zitazken ene ondar ikustaldian, orai ez: erdoilak jaten ari ditu hitzak, papera bera andeatzen hasia da. Lauzpabortz mende baizik ez dirauke beraz, berinapean ezarririk ere, idazle baten esku-lanak. Zer deithoragarria!... Berdin, histuaren gatik irakurtzen ahal baginu, adi othe ginezakea den-gutienik sailduaren orduko hizkuntza? Gure oraiko mintzaiarena balitz ere, beldur niz ezetz. Beldur itsusiago bat badut —barkatu lumatik erortzen bazait aithorra— beldur niz Inazio gutarterat ager baledi eta dakigun eskuaraz aholka bagintza, behin Azpeitiarriak karrikan gandi egin zituen bezala, gor eta elkor egon ginitzozken. Idek nola solasek, nola idaztiek, ez ote duten beren garaia edo sasoina, nago dardarika batekin...

* * *

* * *

Hain uxen, farrasta bat hautemaiten dut ene sahetsean, eta huna nun ikusten dutan —nundik jina othe?— uste gabetarik oixtitan itxalia zitzaitan ene apez laguna. Ez daut orai behatzen ere. So gelditurik erre-
taulako izkirioneari, erhia xut adiarazten daut idorki:

—Inazio etzen jakintsua. Nekez mintzo zen, hurriki zitzaion athe-
ratzen elhea; haren idaztietan, halaber, ez da ezagun idazlearen antzerik.

Solas berak atxikiak zauzkitan, lehen. Ez diot ihardesten batere. Baditake etzen hanbat aho ederrekoa Inazio; izan ditake lumaz ere etze-
la trebeenetarik. Bainan ez jakintsua! Ez dut sinesten tuntik. Argi labu-
rretakoa, gizon egin artio jende argituen artean hazia izan zen aitoren
semea, gizondu ondoan bere adimendua ezin aski argituzko themarekin
ikastetxe aipatuenetan hogoi urthe ereman zituen entzule bipila, ohartz
apurrekoa izan zela gizon hura!... Zonbat buru oneko gizon, buru han-
dikoak ere ba eta gain-gainetik argituak, idazteko ala mintzatzeko deus
guti direnak izan!

Apezñoa aitzina bereari, idorkiago oraino, izaitekotz:

—Inazio baitan izan den handia, da bakarrik *bertutea*. Maitatzearen
ariaz, bere begiz ikusi zuen Jainkoa. Jainko-legearen ezagutarazteko
lehiak errea, bere indarrak higatu zituen Elizaren erakaspak leihorrez-
leihor hedatuak izan ziten lurreko bazter urrunetaraino. Gutxi ibili zen
bizkitartean bera, herriz-herri. Erroman zituen ereman bere azken hama-
bortz urtheak, ez-deusez bizi, arduenik othoitzean, bere gorputzaren
alderat garratz, hartu xedeetan egunetik egunera gogorrago. Hurbiltzen
zitzaizkonetarik hanitzak bereganatzen bazituen, bertuteaz zituen bere-
ganatzen. Bertan eskaintzen zitzaizkon laguntzat, eta abiatzen lanerat.
Dena sua baitzen, hura zen ororen berozale, hura ororen gidar. Hil izan
zelarik 1556an, hiruetan hogoi-ta bortz urthetan, baziren idekiak mila
ikastetxe baino gehiago gazteriarentzat; milaka baziren Jesuistak, baza-
biltzanak nun-nahi Jainko-legearen predikatzen, guziz haurrer.

Ez da gutiago egia, diot ixil-ixila ihardesten, Inaziok nahi ukan zuela
bere lagunak eta ondokoek gazteriari erakats zitzaizten, ez bakarrik
Elizaren erakaspak, bainan oraino zuzenki eta ontsa bizitzeko behar
diren jakitate mota guztiak. Ez balitu berak jastatu bederen ukan, nundik
zukeen bere lagunak hainbertze arthamendatu erakats zitzaizten?

Atheratzen gira adixkide halere sakristiatik, biak. Zonbait urrats
oraino elgarrekin, eta eskalretarik petik-gora heldu den argiak iatzartzen

bezala nu. Ametsetarik ari bide nintzen: betespalak thorratu ondoan, ez
dut ene aldean ikusten apez maitagarriaren itzalik ere...

Nun othe dituzket ene lagunak?...

* * *

Mailak tarrapatan behereraino jautsi gabe, baratzen niz ezkaratzari so.
Tüpia da, bainan dena marbre xuriz apaindua, eta begikoa osoki.
Bat-batean paretan thindatu hitz batzuek jotzen dauzkitet begiak:
eskuaraz dute jakinarazten hau dela San Inazioaren sor-etxea. Eta atseg
zait, atsegina handi, eskuaraz baitira. Doidoi, etxearen erakuslea eskuaraz
mintzatu izan balitzaiku eskualduner, atzerritarrentzat idukiz erdara,
orhoitzapen hobea baizik ez ginuken beiratu, hemen iragan minuta
ezin-ahantzizkoez.

Jauregi aitzinean atzemaiten ditut ene bideko lagunak, alde orotarat
haserre dabilzala, nere berriz ikusteaz etsituxeak, erasiak. Agertu nin-
tzaieneko, hasperen batekin besoak hagatzen dituzte ortzalde, eta, bere-
hala, komentutik athera gabe sartzen gira, zipuko gizaiduriaren gibeletik,
arteka batean barna.

Hemen, bat bertzearen ondotik hiru neskatxa gazte, azkar eta eder,
harat-hunat badabilza, apez ofizioetako liburu handi bati bat-bederak
behakoa landatua, noiztenka kurutzearen seinalea eginez. Eretzearekin
gu, begi larri beltz batzu ezteki zeiharkatzen dituzte bizkitartean gu
hunat, mundutar batzuei urrikalmenduzko agur baten kariatat. Serora-gei
zonbait? dautazu eginen. Ez: bazterretarat behatzen dute. Beata batzu?
Ez eta: othoitzean neurritz derabiltzate ezpainak. Hiruak hiru sintsa,
geroztik? Are gutiago: buru-ahuleria mikorik badutela ez dirudi; aitzitik,
gogoa bizi-molde bati finkatua dute ezagun.

Neskatxa baten ethorkizunaz nork on egin? Halere gogotik berme
jar gintazke ama familiako batzu hautak izanen direla hiruak: emazte
batzu berekin ukanen dituztenak osasuna, fedea, esku-lanaren amodioa,
jakitatea, bertze zerbait gehiagorekin oraino, hau baitzaiku nausi eta
etxekandere gehien gainerako itzala, herrian. Bere ohore eta ederta-
sun berezia, halako emazteer ditu izan, bethi danik, zor gure Eskualerri
maiteak.

Bi urratsez helduak gira komentuari erdiko athe-nausi zabalerat.
Azpeitiaraino hedatzen den planaderari so egoiteko tirriak erretzen gitu,
bainan nola utz Loiola, eskerrak bihurtu gabe holako aroa eta hoinber-
tze gauza ederren ikusteko zoriona eman dauzkigun Jainkoari.

Sartzen gira beraz goipularriak estaltzen duen kaperan; komentuko Jesuista eskolemaileek, ixtudiantek, bai eta auzoek hau bide dute, goizean, beren othoiztetako toki. Bagaude behin ixil eta geure baitan sartuak; eta gero, orok gure begiak goiti. Ez luzaz haatik, ez baita zorigaitzez gain hartan miresteke deus handirik. Kapera biribil-biribila da, askitto nasaia, argitua izariz bere inguruko tenteen artean ohatzen dituen aldaretaraino, bainan egiaz arruntkegi duela gapeluak hesten, arroltze-kusku baten idurirat. Bertzerik ginaukan kanpotik Loiolako goipularria.

Laster itzuliak gira athe-aitzinerat. Mailadiaren hegian xutik elgar hunkitzen dugula, bagaude ittan bat Azpeitiaraino luzatzen den planaderari so. Zer ordoki ederra, erregebide leun beltz zabalak hausten duela erditsutarik! Zer xoko maitagarria Eskualdunentzat! Beren hauturala lerro-lerro ibil ditazke hemen, herritar saildua othoiztuz, kantatuz bi bulharrez haren laudorioak. Gizon guti izan da lurraren gainean harek bezenbat eta halako kharrarekin gizoner Jainkoaren hitza ezagutarazi nahi ukan duenik; guti, harek bezalako sua piztu duenik laguntzara bildu zituenen bihotzetan; guti, halako lanak lurreko eskualde guzietan eginarazi dituenik bere xedeen arabera; nehor ez, bera bizi zeno bere erakaspenez langile bat argitu eta indartu duen nausirik, nola baitzuen egin harek bertze eskualdun bat: San Frances Javierekoa. Bi sailduen alderako beila-toki da, geroztik, Loiola eskualdunentzat.

Gozo zaizkigu gogoeta horiek, San Inazioren sor-etxeke komentua aitazinean. Baginagozken han luzaz, begiak aski ezin asez, noiz ere ohar-tzen baikira gure oten sahetsetik jaun eta andre multxo bat zalu badoazila, komentu-hegiari lotua den etxeñoari buruz. Ardia ardiari bezala, gu berehala heien ondolik...

IX ZIRIKANDO

Bere luzetasun gehiengan badu apiriko-azpi bat etxeño hunek, komentuko aitzinalderat idekia, hegatza jasaiten diotena harrizko pilar batzuek. Alderdi batean ikusten ditugu zurezko mahain luxe mehar bat, eta gibebeke paretan itzatuak estaiera batzu, San Inazioz orhoitzarentzat salgei-zurruburru batzuek mukurru-betheak. Badute hok erosle, Senar-emazte batzu ari dira, harrapaka, gauzetan truk jendeari sos biltzen. Bertze alderdiak erakusten dauku kafe eta edari edozer zerbitzaren ohi dutela hemen, egarri ditazkenendako; barnaxago baita etxeke athea, eza-gun ere da jatera emaiten dutela berdin, galdatuz geroz. Gaineko estai bakarrean izan behar da orobat ganbera andana Loiola berean etzan nahi luketenentzat. Itxura onekoa, bertzalde, etxea: dena harri pikatuz eta beltzaana, komentua bezala.

Ez egarri, ba egarri, ikusteko bagoazi jartzera mahain zabal baten ingurunerat. Eta ordu berean, ondoko mahain ttipi baten bazterretik erdi-xutitzen zaiku buru-has jaun bat, frantsesez erraiten daukuna: «Ene bihotz guzitik urrikari zaituztet jaun andereak». Kopeta beheititzen dugu, harriturik hainbertze ausartiaz. Eskuin eta ezker, irriz hasi dira bertze batzu: frantximantaren atheraldiaz othe, ala gure ahalgetzeaz?

Zainak ernatu zaizkit; jaun horren mintzoa aditua duk hik berriki nubait? Behatzen diot aurpegirat: eniz ordean orhoit nihun ikusirik gizon hura, nor ditaken etzait gogoratzen batere.

Zendako gituen urrikari, begiak ñirñir eta erkaitzak ximurtzen daizkola ezpain-xokoak, salhatzen dauku gora-gora:

—Badu oren-erdi bat, hemen jarri-ta edateko bat galdegin nuela. Eta behazue ene mahai-gainari!

Huts-hutsa, latsaari bat bezain berdina duela ez ginezoke uka, bainan ez diogu erantzuten hitzik, gurea halaber egoitekoa ez othe denetz ez baikira orai fida...

Khexatzera goazineko agertzen zaiku beharrik emazte adinetako bat, zer nahi dugun galdez. Ikustekoa da orduan gure jauna: ahantziarena eginez edo ahantzia dela ustez, tokiaren gainean xiribolaka baita abiatzen urtxintxa baten pare. Jin-berri guzien mahainez-mahain badabil emakumea, etxekandere haundi baten urratsean, kasaka nabar luze batek

jauntzia lepotik belaunetaraino, ile zuri beltz adaska lodi batzu burugibelean antze handirekin kurubilkatuak.

Noizbait ekartzen dauzkigu gure basoak, ur freskoz bethe garrafla batekin, bainan eskatu ginion hormarik ez. Nekez, arras nekez, diogu adiarazten horma-beharretan gintazkela bada, behar handitan.

Zonbait minutaren buruko, azita batean eskua bezain zabaleko horma-mokor batzuekin, emaztea berriz gure ganat. Bainan zerekin hauts halako peñak? Gaixoak aithortzen dauku ez dutela etxean hortako tresnarik.

—Hau da, hau egiazki Jesuisten kafea! dio bazterretik frantses harroak. Nahi dituzten sos guziak biltzen beren museoa erakutsiz, horma puska baten kraskatzeko aldiz mailuxkarik ere ez! Sakelak bethe ondoan, arrats guziez sorhopil huntan, gehiagoko deusen axolarik gabe, diren bezalakoek egiten ahal dituzten jauzi-putinkak! Madarikatuen gatik, egarriarekin hiltzea luke hemen gizonak.

Ximista-zarrasta bat orduan nere buru-muñetan. Zilatu dut azkene-kotz mihi-gaixtoa nor den: kapera mozaikadunezko kanoiaren ondoan frantsesez algerrekin hizkatu ginen gizon hura bera! Mintzoaren otsetik dut zilatu, hala nola mintzaiaren pollit arinetik.

Bitartean, horma-mokorren hausteak ez gitu den gutienik lotsatu. Ene bigarren lagunak, lurreko gizon ixilenetarik bat izanikan ere jeinutsua baita, bere makila ferratuari giderra kendu dio, eta burdin-gerren zorrotzaz ezteki zirringilatuz harri gogor hotzak, zapartarazi dauzkigu bederazka. Gero, edateko goxoagorik hurrupatu ginuela nihun, ez ginen orhoit nehor...

Azkenean bada, zerbitzariak ekartzen dio gure aldeko frantximantari baso bat, ortzadarraren margo guziak nahastekatzen zaizkon edari batez bethea.

Behatzen dio jaunak begi pinpalet batzuekin, jastatzen du behin, jastatzen bietan, jastatzen hiruetan, eta zazpi debru batean zintzurri-beheiti sartu zaizkola erran zinezake, halakoak baitira eta hain bitxiak gizonaren ihakinak.

Bere ezin-egonaz urtxintxa bat zirudiela baikinon oixtian, orai mat-hel, begi, esku eta zangoen igitzetik ximinoa dirudi. Ez dakit zer bidez. Voltaire zenaren orhoitzapena heldu zait gogora. Haren ilobasoetarik bat ditake gure auzoa.

Jesuisten erakaspeneri edo sinesteer berer sistako baten emaitera loake segur bere mihi ozpinduaz —bihotzean min egiten duten, eta sekula nehor-buruz igitzeko ez litazken sistako hetarik— noiz ere ene

beribil-gidariak tinkatzen baitaut besoa indarrekin, bekuruntza gorri-samur daularik agertzen.

* * *

—Ez dezagun gehiago beha gizon horri! daut egiten bortizki. Ni, okaztatzen nu. Horra nolakoa den frantsesa: bazter guzietan gizonkiaren desohoratzeke tresna bat. Ergela baizik ez balitz, ez litake oraino hanbat arranguratzekorik; bainan gaiztoa delakotz bertzalde, da ezin-jasana. Harrigarriak dira bere mihi txarraz, bere burujopeaz, bihurriaz, ihakin eta trufez, bere buruari lehenik eta gero bere herriari dakartzan kalteak. Horren gatik da bertze gizadi guzien artean gaizki ikusia. Bertzelakoak balitu bere bihotza eta egintzak, baluke doi itzal; adimendu ernekoa dela aithor lezake bederen, eta onets orok. Ikusten duzun bezalako baita, azpitik daukate eta apal. Bizipide herresta batzuetan hingatzen da arduneri frantsesa. Erran behar ere da ez dela langile handia; jarraikia, are gutiago oraino; unhatzea ez du maite, aho-xuria da, bertzeen enganatzea zaio guziz laket. Sinets nezazu. Amerika behean aski luzaz egona bainiz. Ez da erresumarik, Frantziak eskualde hartan bezain gizon egiazko guti duenik: koziner, ile-mozle, thindazale, musikari, tapizatzaile, dantzari, komediant, ostaler, azti, kazeta-egile, modista, horra zer ofizio zurruruak dituzten frantses-umeek han gañdi.

—Biltzen dute ordean sos? diot galdatzen ene lagunari.

Ihardesten daut, nakaitz batekin:

—Irabazten dute ba, nahi baduzu, bainan ez halako izigarririk. Frantsesa bainiz gisa batera, nola zuhau, ahalgetzen niz hoinbertzeren erraiteaz; nundik halere gorde dezazuket komerzioko ala industriako giderrik hoberenak aspaldiskoan jadanik frantsesek galduak dituztela han beren faltaz! Banketxe handiak, halaber, bertzeen eskuko dira. Zer erran, ororen gainera, gobernioak bere ordain harat igorri gizonaz? Aleman, ipar-amerikano, angles, italiano, español kontsuletarik badu edozoin frantsesek argi eta laguntza gehiago, bere herritar aitzinekoetarik baino, hain baitira hok ardurenean fluxak. Bihotz-erdiragarri da, zinez! Gerla hunen ondotik ez bazaio frantsesari bere kanaitatea ontzen, xahu da Frantzia; alferretan luke irabazi gerla. Garbiki derratzut: frantses guzien artean, guk Eskualdunek dugu, denik ere, konfiantzarik gehiena Ameriketako jendearen ganik. Nungo nahikoe badakite hitzeko gizonak girela, aho-onekoak bana-bertze, garbiak lagunaren alderat, *zu* entzutea ohore bezain *zu* erraitea atsegin zaikunak: goraki, aithortu dute, bethi, lan

gogorrenek ez gituztela lotsatzen, guk ditugula hango eremu zabaletan erein aberastasunaren bi azi baitezpadakoak, hok baitira laborantza eta hazkuntza. Aita batek luken bihozminik handiena nuke, ene semetarik batek hartzen balitu aitzinean dugun pikabuztan horren manerak.

Bere erasia luzeak akiturik, gelditzen zait mutu ene mintzolari sarkorra. Ohartzen niz makur erori ere dela azkenerat: nehork ez baitzioken kasurik egiten, basoa husturik Voltairen ilobasoa elizako saindu bat bezain geldi dago eta ixil, orai, bere kaderan. Alha zaizko haatik begiak, nahiz eztiki. Ihizi on baten aurpegia daukalarik, etzait iduri halako gizon gaixtoa dela.

Zonbat aldiz ez ditut aditu ene lagunaren solasak, bertze batzuen ahotik! Ez dira segur oro gezurak. Bizkitartean, ez nute nihoiz hunki barne-barneraino. Gizadi guzien artean frantses gizadia badaukat lehen, bat ez baita harek bezalako adimendu erne eta bihotz ona mendezmende erakutsi izan dituenik. Nausi da bertze guzietan. Ohart ez zitezin — eta ez dira ohartu nihoiz— nago bere izatezko zilar bizia deusek hobeki gorde othe zezoken axaleko zanpaikeriak baino...

Banagoke oraino hemen gogotik oren bat, ene lagunek besotik ez baninderamate otoetarat. Nahi-t'ez igan behar dut. Jar-orduko abiatuak gira, azken behako bat emanik Loiolako komentuari. Azken aldikotz ez othe dugun ikusi zonbaitek?

Biziki argi dago eguna. Uste ginuenetik hanitzez goizago dugu. Emeki bagoazi, emeki, planaderan harat. Ezkerretarik, hunatekoan baino ederrago baizik etzaizkigu agertzen seroren bi komentuak. Nehor ez da leihoetarik ezagun. Gure aitzinean, elgarrekin elhe eta elhe badoazi oinez bi apez: bat adinetakoa, bertzea gazte hutsa, kasik haur bat bere lepo xuri luxe eta sorbalda hertsiekin. Urrats bakotx, bere sotana handiaren hegala zafarka sartzen zaizko zangar meharren arterat. Jesuista-gei ixtudiant zonbait? Behatu ere gabe aldaratzen zaizkigu biak, bethi beren solasari.

Gure gibeletik, beribil barnean, aditzen ditugu solas hauk:

—Hemen ez dute, Frantziako aldean baino gehiago, eliza-gizonek ixtudiant gazteer eman jautzi egoki bat. Semenario ttipietakoak, hasteko, gaztegi dira sotanaren erabiltzeko soinean. Etzaizkizu bixi, eta irringarri apur bat, holako haurrak beren jaka luzearekin? Nola etzaioten aitzindari gogoratu, ixter erditarainoko tunika bat aski zuketela, papoan floka beltz batekin! Gapelua haatik, ez dut ikusten nolakoa zitaken begikoenik.

Buruzagiek ixtudianten ama eta arreber galdegin belute bederen kontseilu... Apaintzeko zeretan, berez-bere gizonak deus ez dira.

* * *

Azpeitiako karrika iragan-eta, hartzen dugu ezker; bainan, herriko etxetarik urrundu gabe, zubi baten ondoan horra nun elgarrekin hitz-harturik bezala gelditzen zaizkigun bi otoak. Nor zen orhoit burdinazko zaldiek ere hatsa galtzen dutela azkenekotz, doi zaldare ez bazaiote emaiten? Beharrik orhoit zituzten ba gidariak...

Ezantzaz zurrustan bethetzen ari zaiolarik berea, ene laguna, bide-rat jautsia, egundaino ikusiak ez dituen bi azpeitiarrekin mintzo da karraskan eskuaraz.

Nun-nahi berehala egiten ditu adixkideak, errotik lotzen dela bihotzetik sakelerat eta sakelatik bihotzera doazin solaser. Gaitza da. Bekaizti nitzaio bere amarruentzat. Bertze otoaren jabea, aldiz, bethiko ixil gogoetsu hura, bere alkian. lau andreak jarririk elgarrekin zoin-gehia-goka Loiolako ikusgarriez, ez baitzituzten —aithor dutenaz— hoinbertzekoak uste. Lauek osoki ahantzia dute Orreagako harria. Burgozerat joaiterik ez dute orai den gutienik gogoan. Nik ere ez mihian... Eta berriz abiatzen gira, mendealerat buruz xuxen, aldi huntan.

Bide ona dugu. Beude Giouzkoarrak nausi bide-egiteko; egin ondolan, ontsa atxikitzeke. Hunat igortzeko litazke, lanean ikastera, Frantziako kantonierat.

Gogo arintzen daukute, bertzalde, itsas-aldeetik zeruari gora iguzkiak botatzen dituen urrezko inar ahuldu goxoek.

Zelai hertsia, gixen batean sartuak gira. Bortz ehun metra zabal balin bada, gorenaz. Bazter-aire, bere luzetasun guzian gure beribilek bezala ibaiño batek kurrutzen du, ura lodi eta barna. *Urola* ere du bere izena. Han-hemenka, laborari-etxe bakar batzu, baratze on batzuekin aldean. Pentze-zolak berde agertzen zaizkigu. artho-alhorrak musker, belhar ala landare guziak hezean ditazkelakotz alha. Zelaiaren bi sahetsetarik bizkitartean, guziz eskuinetik, mendi-paretak larre, eta tokika harriraino larrutuak.

Zonbait minutaren buruko, erregebidearen ezkerretarik etxe-lerro bat, luzatuz doana han-harat urrunsko. Ez dugu galdegitearen beharrik nun giren, afixa zozo batzuek erakutsia baitaukute. *Cestonako* hiriñoan gaindi bagoazi, alde orotarat beha, hanbatenez begiak erneago non fran-

tsesek toki hau irriz jokatzeko ohi baitute, diotelarik: *Cestona, le Vichy espagnol!*

Ene lagunak, eta ni ez gira den gutienik jostagura, harrituak baikau-de hamabortz urthe huntan hiriño hunek, handitzera ez bada, edertzera egin duen jauziaz. Bidetik barnaxago, itzalpe batzuen gibelean, ikusten ditugu bai hôtélak bai ur-onen hartzeko atherbeak beren pareta xuriek, leihoak berriki gorriz thindatuak, lorez apaindurikako askaño batzu erran baitzinezake behereko hegitik badatxizkitela dilingo.

Badakigu bertzalde zer gibelondo ona duten hemengo urek. Medikuri jakintsuenak alde dituzte. Ezagutuak dira bazter guzietan. Eta zonbat bertze ithurri-mota ez dute xokoetan Gipuzkoako, Nabarreko, Bizkaiko, Arabako lurrek, elgarren lagunak oro ithurri hok, osagarriarentzat ezin hobek, ezin hobek asko gaitzen sendagailutzat!

Cestonako zelaia bera da hertsiskoa, Vichy bezalako hiri bildu baten egiteko. Aithortzeko ere dute Gipuzkoarrek, ez dutela orai artean burua hanbat berotu hemen, hargintzako ala zurgintzako edergailuetan. Murrizak dira, lantze tipikoak, berdinegiak, hotz eta motzak beren loreen gatik, Cestonako hôtélak Vichykoen aldean. Eskas ditu bertzalde toki hunek Vichyko itzalpe nasaiak, sar-atheratzeko burdin-bideak, eta naski jolas ala josta-lekuak.

Durduza batek hartzen gitu bizkitartean, karrika luzearen harateko buruan ikusten dugularik, bere eliza apalarekin, lehengo herri zaharra. Askitto zabal emaiten du; etxeen kantoinetako nola athe, leihoen inguruetako harri pikatu beltzaan dorpeek, pareta histuek begia jotzen daukute, beratzen bihotza. Hor bizi izan ziren orai bizi direnen arbasoak, langile antzetsuagoak bere heinean, hek, oraiokoak baino. Sail berari jarraikiz, ara beretan thematuz, semeak aitaren eskuan bere eskua, zendako ez dute bada ondokoek arbasoen herria toki berean ederragotuz goititu, zendako bada ez lezakete oraino goiti?

Gure auhenez axolarik gabe, beribilek tarrapataka bageramatzate bethi mendealeratago.

X

ITSASOA KUKULAUKA

Bihurtzen gira ezker. Bide puxka baten buruko, patar ezti batzuen ondolik, itsasoari arras hurbil, bainan itsasotik lur-hegi gorasko batek maldatua, agertzen zaiku haran bat ezin pollitagoa. Eguerdi-aldetik iparrera dago, erregebide handiak luzerat hautsiz.

Erregebidearen harateko bazterrean, ditaken herririk begikoena: *Zumaia*. Ez goazkio bizkitartean ikustatzera. Aski zaiku, emeki hartzen daukutelarik oteok ipar-alde, jakitea zer tokitan den eta nolakotsua bera.

Herri bildu-bildu bat, *Zumaia*. Pentokaño baten gainetik eliza zahar eder batek ospetzen du, zainduz. Itsasotik beiratzten duen lur-hegiak badu arteka bat, legartzaraino heltzen dena, bainan itsasorik ez da zorigaitzez ezagun.

Haranak zola-onekoa emaiten du. Jin giren eskualderat ez du bizkitartean lur-mendoi batzuez bertzerik, hor iuzpegiratago eta elgarren ganik hurbilago, mailez-mail gorago ere ba eta idorrago: zer bazka finen ez ordean jabe!

Herriaz guziz zaizkigu alha begiak. Nun, gabiltzan eskualdetan etxe xuri hobeki atxikirik, nun etxe-bilduma maitagarriagorik? Haran-xokoan, elgarri tinki dagozi, mendiak ez itsasoko uhinek ezin hertsatuzkoak neholere. Baditake haatik, berdin, tenore huntako egun-argi eztiak diren baino pollitago dituen egiten.

Maite dugu orok *Zumaia*. Errana daukute hor bizi izana dela hanitz urthez, omonier, Domingo Agirre apez, eskual-idazle aipatuenetarik bat. Nolaz etzuden izkribatu liburu ederrik, holako tokian? Gizonak zoriona ez aurkitzekotz hemen, nun aurki? Eskuarazko liburu eder batzu egin zituen bada, eta argitaratu, apez on jakintsu harek.

Badira hiruzpalu, urrea balio dutenak. Damurik oraioko gazteek guti dituzte maite eskuarazko liburuak! Damurik, bertzalde, gira eskualdunak hoin ezazol eta hoin zozo, gure arbasoen mintzaiaren alderat!

Damurik, oraino, hoinbertze aldasketarat da abartua, sasitzeraino-koan, gure eskuara zaharra!

Dena den, antze handirekin mozkindu zuen Agirrek. Bizkaiko eskualkian berdin trebe zen nola bere herrikoan, ez bazen trebeago. Bizkaitarrez ez othe duen ere erakutsi zain gehiago, eta gemen indar-tuago bat? Laborariez eta laborantzaz egin du gehienik solas, itsas-

arraintzariez, eskualdun zaharren oitura ezin-ahantzizkoez, oraiko bizipide berri batzuez, lehengo eskualdun sainda batez. Nehor ez da hura bezain gizonki mintzatu eskualdun emaztekiak; nehor, neskatxaren bihotzean sor ditazken sendimendurik ederrenez.

Bada, egun batez Euskaltzaïndiak deitu zuen bere ganat idazle bikaina. Joan zen Agirre, bainan laster etxerat itzuli ere ba hura: ohore xumeenek izitzen zuten gizagaizoa. Etzuen onik bere Zumaia maitean baizik.

Harrigarri da etxerat buruz zoin erne dabilzkgun gure zaldiak. Patar kotsua gora-behera, haranaz-haran eremanak gitzute jadanik zelai idorsko baterat. Hemen, etxe berri pollit banakatu andana bat.

Ohartzen gira badituztela, artetan, moda zaharreko egoitza azkar batzu, paretak zuri, harri-pikatu beltzaan desbardinekin leiho-hegietan. Ordu berean, aire fresko gaziño bat hautemaiten dauku bat-bederari sudurrak. Botz eta erne, hatsa hartzen dugu orok bulhar-bethez. Itsas-hegitik arras hurbil gitazke, Zumaian ginen baino hanitzez hurbilago. Izaitetz, *Zarauzen* sartzera goazi.

Lehenbiziko oto gurea, Tolosako kaskañoak zentzaturik edo, aitaso baten urrats zuhurrari jarri da tanpez; bigarrena badarraio gibeletik, berdin eme.

Bitxikeria ordean: berriz etzaikuia, berehala, bidea bihurtzen ipar-alde? Itsasoa ez othe dugunez, hemen ere, ikusi-gabe utzi behar? Hala luke iduri, behin. karrika zabal, luze, *i-a* bezain xuxeneko bat dugu aitzinean.

Begi-ukaldi batez ikusia dugu dena, bururen-buru. Gogorki ederra da, nahiz bi bazterretako etxe-lerroek baduten guretzat halako pisu-aire bat.

Athe ala leiho-inguruetako harri pikatuak gaitzak dituzte: balkoinez brokatuak dira aitzin-pareta gehienak, eta ez dituzte baitezpada arinak, dela beren harrizko-zolaz —airean gogorki baita ere azpitik atxikia— dela beren burdin-grilla lodiez. Hegatzak, bertzalde, erdirategi zaizkote zabaltzen karrikarat buruz, etxe zombaiti.

Aithortzeko dugu, bizkitartean, azpitik ezagun dituzten gapirio ozkatuek durduza bat emaiten daukutela, hiriaren alde.

So batez hartzearekin guzia, karridak badu zerbait, gogoeta gauz-kazkena. Ahaldunak zituzken egileak; iraupenaz grinatsu zitazken; xedeen araberako zituzketen jakitatea, ederrera jaidura, tokiaren amodioa, beren eta ondokoen ontsa-nahia.

Ez diogu luzazago behatzen hargatik; ez dezakegu. Ezkerretarik, xuxenerat, sartzen zaizko karrika labur batzu. Behin, bietan, hiruetan, xitez ikusten dugu itsasoa, aditzen ere ba hunen burrunba ilhun ezta; bertze hainbertze aldiz, alaitzen daukute bihotza etzatera doan iguzkiaren urrezko-iñarrek. Bozkario handi batek gaintitzen gitu zazpiak. Gizon, emazte eta haur andana bat baitabiltza karrikan alde orotarat, itsasoaz den-gutien bat gozatzetik dukete segur hek ere beren zangarretako bizitasuna.

Bainan zer uste-gabeko bihotz-ximikoa: karrikaren harateko burutik zombait ehun metra egin orduko, etzaikuia bat-batean itzaltzen itsasoa! gogotik eta luzaz oraino, urrunsko danik bazen urrunsko danik, guziak beha egoitera ginoazkion Ameriketarako itsasoa! Haran batean sartuak gira orai; ezkerretarik, bizkar gorasko batek dauku estaltzen, ikusmenean izaitea hainbertze atsegin ginuken itsaso zabala.

* * *

Dagola bada gorderik! Xitez baizik ez badugu ere ikusi, ikusi dugu; labur bazen ephea, laburregi, ikusi nahi ginuena ontsa dugu ikusi; bihotzak lagunduz.

Ez gagozke ixilik. Elhasturi bat gaitza jauzi zaiku orori. Bazterrari ez dugu gehiago eskerrik.

—Etzen samur itsasoa. Goxo-aldian zen. Haizerik ez, bero, uda mina, zertarik edo hartarik, jabal zagon.

—Errazu uste duzula. Ditazken dirdira gaixtoak oro bazituen urak; guneka, berdaatsa eta lohia nausi. Bera igitzearekin —hemen ohantzetuz, haratxago bizkartuz zorrotz— orozbat zitzaizkon igitzen bere kolore likits guziak, eta batzutan nahasten. Badira andre batzu begi-niniko argia hola-holakoa dutenak; ez niri erran andre hek direla laialenak.

—Zaude othoi ixilik. Iduri-ta gizon batzuek ez dituzten begi berak, andre gaixoak baino miletan maltzurragoak baitira gizon hek!

—Eta gero, ohartu ziretea uhin heier? Ehun metratik ehun metra-ra, bizpahiru altxatzen ziren batean, kukurusta gora. Orroaz eta haguna burrustan zariola, bat-bedera xutitzen zen bertan pareta zabal baten idurirat, eta, erho bat bezala oldartua, zipoteka aitzinatzen leihorrari buruz. Beharrik jainkoaren eskuak zapatzen zun bere aikatze sorjesean! Laster, goitika izigarri batzuez barnetik hustuz zonan. Sabela ethentzen zitzaion, hausten gerruntze konkortua, mustupiltzen bere aurpegi oiesa, burbutzika zartatzen bere soin aberea. Azkenekotz, lehertzetik ahuldua, izurrak

izurraren ondotik mehatua, hats-bizi, legartzaren gainerat hura bera zen milika txar batean ahospez hedatzen. Eta zarraizkion guziak berdin, bakotxa bere aldian.

—Iguzkiaren perekak zituen hola ematzen uhinak; iguzkirik izan ez balitz...

—Sinets nezazue: Kantauriako itsasoak xede on guti dakar berekin. Ere mu osoak baditu ja iretsiak. Irets ez ditzazken erkaitzak berak, bere ur gaziaz zafratuz emeki-emeki gesaltzen ditu. Mendetik mendera Eskualerriari eremanak daizkon ahamenak! Luzara itho beharra du guzia.

—Gu, hasteko, ez gitu egun atzemanen.

—Hobe ginuken, gaua ereman baginu Zarauzen berean. Hain xuxen, bada hôtek bat hauta, legartzaari dagona. Itzul baginte?

—Gau batentzat bakarrik, zendako? Bizpalau asterendako, nunbait hor. Gerla-aitzinean, Espainiako haundi-maundiek Zarauzrat udako jitea laket zuten; frantsesek ere ba, bainan jende bier-artekoa zen guziz, Frantziatik haratekoa. Bere itsas-hegia ttipisko izan gatik zabalerat, hirixka pollit bat da Zarauz, eta ikusgai hanitz baduena, ez balu ere Espainiako aberatsen ospa baizik erakusteko.

* * *

Otomobilaren barnean, ene lagunak hasiak ditut berriz itsasoaz mintzatzen.

Sartzen niz, nihau ere, solasean:

—Adu zaituztet. Bi begiez behatu diozue orok itsasoari, bainan ez da zuetarik bat, ohartu denik zer ere baitzuen espantagarrienik eta hari.

—Ezetz?! Zer zen bada ohartzaren mirakuluzko hura?

—Odaiertzean, urrutirat, ezagun zen erresuma bat gaitza, nihun ikusten ez den bezalakoetarik. Ametsetarik baizik etzaiku halakorik agertzen. Etzen ametsetako bizkitartean hura; zinezkoa zen.

Uraren gaintetik goititzen zen, eta heltze zeruraino. Osoan hartuz, iduri zuen elhurrez egin. Bainan bazituen hiruzpalau mail bederen, bat bertzea baino zokorat sartuago, eta mail bakotxean ageri ziren han-hermenka itzalgune batzu, guti edo aski beltzak: erresuma hartako herriak edo hiriak, behar bada... Goien-goienean, nun ere baitzuen hunkitzen zeru urdina, erranen zinuten elhurra harro-harro zela metatua, meta bakotxari zatxikola kukula zuri, biribilean ozkatu bat.

—Hauxe da athermaldi erhoa! Lanho tzar zurpail batzuek hola dauzute kaskoa berotzen zuri?

—Lanhoak?! Nork daki lanhoak direnez? Eskua suan eman zinezake hedoiek bakarrik dutela egiten, dezaketela egin halako erresuma?

Ori, nahuzu jakin ene barneko berri? Ene ustea da, ene siniestea, hari luzaz so egonik zirela noizbait abiatu itsasoz-itsaso gure arbasoak. Hauk bethi joanki, joanki bethi aitzinago, eta hura bethi haratago gibelatzen, bainan bethi bere tokian halere eta bethi berdin eder; egunetik egunera zoragarriago baizik ez, izaitekotz. Ez dakit behinere kausitu ahal ukan zuten gaizoek; dakitana da kausitu zutela bederen Ameriketako lurra. Etzen hau lillurazko erresuma bat, ala ba?

—Zozoen lerrokat, alegia hori entzunik, nahi gintuzkezula gure oldez erortzen ikusi, aithorrazu bederen! Guk gure aldetik aithortuko dauzugu ez dela arras egirik gabea zure alegia.

—Alegia edo egia, ez du deus ederragorik Eskualerriari oldartzen den itsaso handiak, erran dauzuetan erresuma baino. Zagozkiote luzaz beha bertze aldi batez, Biarritzeko dakizuen hegibatetarik; gogo bereko izanen girela orduan, hitz dauzuet. Zernahi izan dadin, Mediterranea deitzen duten itsasoak holako erresumarik ez du bere uhartzean, hedoiezko erresumarik ez bertzerik.

—Mediterranea ezagutzen dugu guk ere. Hura itsaso goxo, maitagarria! Lau dago eta nare bere hedadura guzian. Bere hedadura guzian, halaber, urdin-urdina da.

—Urdin-urdina, ez; osoki laua ere, ez. Urak, bere aitzin-gibelka ezin geldituzkoan nun-nahi egiten daizkon izurren hegiak, erran zinezake zilar-biziz dituela.

Zeruak aldiz bere urdina sotilago du itsaso haren gaintetik, xitez agertu zaikunarenetik baino.

—Xuxen mintzo zira. Abantail horiek ez ditut ukatzen. Aithortuko dut Mediterranea osoki karana zaitala. Lehen ikus-aldian berean bildu ninduen.

Ez dakit zendako maiteago dutan, halere, Ameriketarako itsasoa. Odolean dut hau; gogoratzeak berak harrotzen dauzkit zainak.

Eta zuri, ameslaria, zer zaizu?

—Ni, iduripen bereko ninzake, gazteago banintz. Oixtiko erresuma haren ondotik banindoakela suhar, ez ahal duzu dudarik?

Zahartu bainiz, ez dakit ez nukenez orai maiteago Mediterranea. Leihorretik bizkitartean, bere ontasun eta lillura guzien gatik.

Inguratzen duten lurrek dituzte hazi, jakintsuen arabera, gizonen artean izan diren gizonenak. Gutiak baziren ere, miresten ditut ziren gutiak.

Egiaren ondotik erabili zituzten bada, hek, beren urratsak. Jainkoaren oldez, Legea amestu zuten, eraiki, jarri beren eta lagunen arteko. Hek daukute erakutsi, jakintzarako bidearekin batean, zuzenarena; hunen ondotik, eta datxikola, ederrera. hekiei dugu zor, baitakigu zer den *neurria*.

Erakaspina ez ginezoten ahantz nihoiz, itsasoaren hegi batean, mahain bat bezala ordokitzen den arkaitz gora baten gainean, utzi zaukuten beren deia eta beren manua, marbrezko tente batzuek alde orotarik hegatza jasaiten dioten tenplo baten itxuran.

Urrundanik erran omen ginezake urso xuri bat, bethiereko han pausatua.

Oixtiko ene erresumaren ordain, geldi bekit urso hura.

XI

BERTZE BIETAN AGERTZEN

Gain-behera luze bezain ezti batek bageramatza xuxen bertze herri bildu-bildu, pollit batetarat. Embil aita seme pilotariak hemen direla bizi nik erran orduko, ihardesten dautet bertzeek: *Orio!* Bi oren lehenago iragan bagine, plazaratu zitzaizkikedan ene lagunak, ikusteko «joko garbieren» aldezkari biak han othe zirenez. Aithor dut jarraiki nintzaikeela gogotik, beso zalu, xuxen, eta indar-neurri onekoa baitute bai aitak bai semeak.

Badugu bertzalde zer ikus, gure bideari goazilarik. Ohartzen gira Bilbaoko olhentzat adailu bereziak egiten dituen fabrikari. Etzen segur hoin handi, gerlako lehen urthean. Aitzin-paretatik hitz larri batzuek iragartzen daukute, han moldatu adailuari sua ezin ditakela aihet. Ez bala-kite orok, guk bezala, ez dela adailurik su-gar biziskoarentzat guti edo aski minbera ez denik!

Behinik behin, olhetako labeak berotuaren ariaz barnetik erreak eta janak izaiten ohi dira hiru ilhabeteren buruko. Azken gerlaren ondarre-rat, lasterrago ere ez othe ziren kaskaitzen? Berri-berritarik egin batzu aldean badituzte beharrik ordaintzat, andeatu direneko. Horrela, lana bethi aitzina badoa, Bilbaon eta... Orion.

Burdin-bide bat sartzen da delako fabrikaren barneraino. Aldeanbertze iragan orduko, agertzen zaiku Oria deitzen duten ibai polita. Apur bat zabaltzen da aipatu fabrikaren gibelean, hunek ukan ditzan, geiez bethetzeko nola etekinatarik husteko, bi errextasun: bat burdin-bidez, bertzea urez-ur. Erregebidea behar-orduko, hirugarren. Ederki.

Ephe berean, arteka batetarik, ibaia ikusten dugu sartzen itsasorat. Gure loria itsasoaren begiztatzetik bigarren aldikotz, erran dugun bizkar-rak Zarauzetik hunat gordetzen baitzaukun! Bainan, agertu orduko, egundaino bezala itzaltzen zaiku, egundainoko bizkar konkorrak gure sahettsaren parrez-par kukutua. Ikusi diogu haatik, nahiz doidoi, belazko untzixka bat, uhin gaxtoetarik landa ezteki zalantzatuz han-harat zoana, urrun.

Guti bada guti, zonbat atsegin eman daukun guti horrek, nola adiaraz?

Burrunban badoazkigu otoak mazela batean harat, bethi iparrerat buruz, Eskuinetarik, harana badarraikigu luzatuz, bainan zabaldu gabe

hanbat, konkor berak erakusten dauzkigularik mendi-alde. Estantzen den bezenbat du apaintzen belhar xehe batek. Sagardirik ez dugu bizkitartean ikusten. Adituaren adituz, uste ginuen Gipuzkoa sagar-ondoz landatua zela guzia! Ontsa nahi ginuke jakin nun egiten diren bada sagarno gozo, ezti, ahotik ezin-utzi hek, Normandiakoak heien aldean ez baitira pitar batzu baizik.

Eskualde huntan, Gipuzkoako urgulu bakarra erregebidea ditake. Erdian bezain berdina da eta leuna bazterretan, sahetsetako arlaraino. Izerdiño bat badario bere azal beltzetik, iguzkiaren beroak jauzarazia. Nun holako biderik Frantzian?

Zuhatzik ez du bizkitartean, doi itzal emaiten luketenik bidezkaria- ren gozagarriztat. Urrun othe gira bada oraino Donostiatik? Ez dut uste. Eta orhoitzeak berak atsegabezen nu.

Garbiki erraiteko, ez dut maite Donostia. Aspaldiskoan, urthetik urthera tipitu zait, ez bakarrik hiriarantz naukan amodioa, bainan oraino tokiaren beraren alderakoa. Iduri zuen hunek ohantze bat lehen, laborantzako alhor bat, baratze bat kasik. Itsas-aldetik, dakizun bizkar konkorkor harek berak beirutzen zuen. Ez osoki, haatik; arteka batetarik uzten zuen itsaso-muttur bat sartzera alhorreraino, zabaltzera ere ba apur bat, ezтики. Arteka haren arditik xutitzen zen mendoi kazkar arkaizdun bat, iduriz itsasoaren oldarra hobeki hausteko oraino. Iuzpegi ala eguerdi alderat, lerdoin gorasko batzuek inguratzen zuten, mailez-mail bat bertzea baino larriago.

Oraï, baratze, alhor, pentze, iraztor, bazka-leku hek, dena etxe dira. Egoitzetako harri lantuek dituzte estali. Badela egoitza ederrik ez dut ukatuko, bainan arras gutiak dira begiarentzat bezala adimenduarentzat eder direnak. Geihenek badute eskas bat: arimakoa.

Egileek beldurra dut etzakiten Olerkia zer den. Erosoan bizitzea, ba; ez, ordean, zeru-alde noizean behin gogoaren airatzea.

Mediterranea etzuketean ezagutzen; Grezian gaindi etzitazken ibiliak nihoiz.

Gaur den egunean, arruntago baizik ez da bilakatu jendea, han nola bertzetan. Metaka sartzen da atzerritarra. Aberasten duke tokia, bainan ez hobetzen. Aberastasuna ez da aski, gizonaren ontzeko. Ardurenean ez othe du apaltzen, bizizale zuhur eta geroago lehiatsuago batetik eginez gozazale iztil bat?

* * *

Herri handi eder bat aurkitzen dugu bidean: *Usurbil*. Eder eta handi bezain aberatsa izan behar da, bazter zabala du eskuin alderat. Ez gira baratzen. Uste baino urrunago kausiturik Donostia, gure otomobilen gidariek akulatzen dute zoinek gehiago bere zaldia. Aurkintze huntako laborantzak ez du bertzalde deus, so gagozkiokenik.

Kilometra andanaño baten buruko, gure ezkerretarikako bizkarra goratzen da, mendixka bat egiterainokoa. Ohartzen niz hunen gainean eraikia den hôte handiari. Begien aitzinean dugu geroztik Igueldo deitzen duten mendiñoa; helduak gira Gipuzkoako hiri-nausirat.

Huna, zolan, hiriko karririk; huna, ezkerretarik, itsasoak berriki ginion artekatik hiriraino sartzen duen muttur kamutsa. Itsasoa bera ez da zeiharka baizik ezagun, bere mutturraren erditsutan xutitzen zaion mendoiak erdi-gordetzen duelakotz, xuxenetik beha legokeonari. Huna oraino, gure eskuinetarik, lerdoin batzu dena jauregiz estaliak: hotarik ederrena lehen mailean, gorrats, luze, itzalpe batzuekin harateko aldetik: erregeren eta hunen familiaren udako egoitza.

Tranbiek, otomobilen ugariak, oinkarien usuak, alde orotarik beharrietarat heltzen zaikun burunba bitxiak, hiriko zer guziek, hots, erne baino erneago ezartzen gituzte eta orozbat erabetzen. Gainera, soldadoz eta hirizainez ebroa etzaikuia atheratzen zoko guzietarik! Xuxen ibiltzeko duke hemen gizonak, nor-nahi izan dadin.

Hiriaren erditsutako karrika-bazter baterat lekuratzen dira gure otoak. Berehala jausten gira, bainan ez oro xede bereko.

Beransko izana gatik —zortziak eta laurden da— itsas-mainu baten hartzeko, ene lagunek nahi dute egin legartzarako itzuli bat bederen. Jende hanitz ikusiko dutela han, iduri zaie. Aithor dut biziki egun-argi dela oraino, nahiz iguzkia bere osoan itzalia ditaken. Bainan, ene lagunekin berekin bada ere, harat-hunat hortako gogorik ez dut. Akitua nizalako estakuruan, banago bakarrik.

Izaitez, erabeak nauka legartzarat joaitetik. Goaindizen nu hango nagikeriak; ez dezaket jasan, itsasoari errara beha dagozin zombaiten aberkeria. Zitzi eta mami, papo eta gibelalde ozar sobera dakusketalako izia larru-barneari datxit.

Urrats zombait egin banitza karrika-bazterrez... Ikus nitzazke eta adi eskualdun zombait. Gelditzen da oraino hotarik multxo bat Donostian, atzerritarrek ezin ithoak. Ezagut-errexak dira begitartetik, mintzotik, ibileratik; lerden, ginarri eta zail, gogoz bezala mihiz osoki herrikoi, beren odol garbia ageri dute gizaseme hek. Bainan eriondo, uste baino akituago ere ba, nekez nabil; alki baten hunateko buruan jartzera banao.

Jende guti, karrikan. Hirizain bat urraska dabil, etxerat joateko tenorearen beha hura ere, naski. Jarririk nagon alkiaren harateko buruan ohartzan niz haatik badirela bi gizon, eskuaraz mintzo direnak. So bana-gote: poneta buruan, ontsasko emanak, Lapurdiko botiges batzu izan behar dira, edo amerikano ttipi zonbait. Alde orotarat derabiltzate begiak. Khexusko dirudite. Zeren aiduru othe dagozi?

* * *

Hor, karrikaren bertzaldetik, hurbiltzen zaizkote bi gizon. Eta, erdi eskuaraz, erdi erdaraz, hasten dira elgarrekin lauak:

—Hôtela bethea zen. Zortzi egunez ez da egitekorik deus. Ondoko zortzian behar bada, izena aitzinetik emanez...

—Hanbat gaixtoago. Luze doakegu hola, jaun haren ikustea.

—Zer nahuzu, mediku handien mintzatzea ez da nahi delarik. Eta hunen heinekorik ez da orainokoan agertu nihun. Magnetismoan du bere segetetua. Eta nor da bertzerik, horrek bezala dakienik magnetismoa zer den?

—Errazkizu direnak oro. ez derabil magnetismoa bakarrik. Elektrik orratz goritu batez sudur-barnea toki batean edo bietan erretzen. Han aldaskatzen den zain batetik doa gure osagarriko gora-behera guzia. Mediki horrek du atzemana zer hori. Ohartzea bazen zerbait; zainaren xuxen kausitzea, hori da, hori handi! Hain da trebe jarria lan hortan, non bi begiak hetsirik kausitzen baitu zaina.

—Eta, segur, sendatzen dituela guziak?

—Oro xoratuak doazi gibelerat. Munduko bazter guzietarik abiatua du trumilka jendea. Bakotxa bere aldian baizik ez dezake haatik ikus ez artha, naturalki.

Loriatua nago ene alkiaren gainean, ene errangura guzietarik sudur-erretzerik gabe orai beretik sendatua, ni. Lanak ditut bizkitartean irria ezin atxikiz. Hogoi ta hamalau urthez gaztetu nute, aditu solasek. Duela hogoi ta hamalau urtheren ingurua, hola-hola Frantzian mediku jakintsu batek eri *batzuei* erretzen ohi zuen sudur-barnea. Zainik etzuen ikusten bizkitartean harek, eta ez du nehork egundaino ikusi, ez baititake ikus elektrikargiarekin ere.

Oinhaze hanitz gabatzen zuen ara hortaz, bainan zonbait egunen-dako baizik ez. Berriz agertzen ziren gero, berdin samin. Sendatze labor horiek ere, emaztekiekin zituen ardurenik.

Noizetik noizera, bertzalde, asthmatika batzuei ederki bakantzen zerauzten aldigaizteak; bakar batzu alderat sendaturik gelditu ere zirela, diote.

Horiek ba, gehiagokorik ez haatik. Donostian, holetan, bertzela dabilza gauzak eta gehiagokoak dira. Erran behar dut frantses medikuak haro guti erabili zuela aitzinetik, gutiegi segur. Oraiko mendeak haroa duke nahi.

Ene lau gizonak, guziz bi jin-berriak, ez dira espantutik athertzen:

—Aberastua da jadanik. Nork daki zonbat miliun badituen irabaziak? Jende beharrentzat urriarik ari delarik bizkitartean, bainan jende beharrentzat bakarrik.

—Izena eman, eta hôtelean sartzea, hôtelean egoitea dukezue hoberenik. Jan-edanak eta oheak onak dira. Eta aldiaren beha egon, bakotxa zuen ganberetan! Hanbat gaixtoago, aldia ebatsiz medikuaren aitzinerat agertzen denarentzat: bertze zortzi egunez berandua zaio, hari operazionea.

Ikustekoak dira ene bi lapurtarrak: begiak handituak, ahoa xabal, bertze mundu batean dira oraikotz bizi.

Deus handirik ez balin bazuten, elhe onek jada sendatu-hurran dituzte. Zinez eri balin baziren, hala ez iduri gatik, sendatzeko esperantzak arintzen derauete gaitza. Joanen dira segur hôteletat. Nolako astea ez dute han iraganen, zain eta odol osasunerako segurtamenak egunetik egunera jabalduak! Sudur-barnea delako orratzak erre ondoan ez badira ontzen arras, hobekitu bederen direla usteko dute. Bizitzen badira luzaz eta zahartzen, zonbat aldiz ez dute errepikatuko beren ondokoer, gosta bazen gusta mediku haundi batek zituela salbatu behin Donostian!

Eta medikuari berari zeren gatik ginuke aihertzeko? Zendako litzaizkioke lagunak bekaizti? Bizpahiru ilhabeteren buruko eroria izanen da, utzia bazterrerat, jendeak alda maitez labor baitu ezagutza. Anartean ahur-bethez aberats dadila beraz ahal badu, Donostiako sendalaria. Barkatua izanen zaio gogotik: dirua baino gehiago ez othe da, eta osagarria bera baino ere ez orobat, esperantzazko amets gozo, ederra?

Ene alki-lagun gaizokein banagoke aitzina gogotik, emeki-emeki hek bezain haur bilakatuz; gibelerat heldu zaizkit ordean, aztalez-aztal, legartzarakoak. Aurpegia hits dute, elhea bakan: ez omen dute ikusi nehor, ez deus, legartzan. banuen beldurra.

Bigarren otomobilaren gidariak aithortzen dauku, bertzalde, berearen mekanikari hauteman daizkola, Donostiatik hurbiltzean, hats-bahidura batzu gogoetagarriak. Galtzen dut han berean ene barneko gozoa,

egun guzian ukan dutan hoberena; xutitzen niz kezka saminetan. Bagoazi bi lagunak otoaren ganat. Ezagun du ba motorrak, nundik duen bere makurra, kasketarena ez badu; bainan ez dezokegu neholere xuxent, eta abiatzen gira berriz, nihoiz baino eztikiago aldi huntan, Jainkoaren menturalat.

Ehun bat metretan ibai zabal, naro, polit bat, izaitez baino izenez maitagarriago oraino: Urumea. bainan zeren gatik *umea?* Zoazi zu... Zubi eder batetik harat bagoazkio gainez-gain. Norat doaken ibaia begiak luzatzearekin ezker, huna bigarren aldikotz agertzen zaikula, bainan agertzen eremu handian, itsasoa.

Noizbait bederen gaitezin ase haren ederraz!

Galdua du ordean, zorigaitzez, bere edertasunik handiena. Iguzkiak egiten zion, eta, iguzkiak zerua argitu arau, zeruak. Itzali baitzen iguzkia, eta ilhunduxe baita zerua, ur pulunpakari, gordin, hotz, burrunbatsu izigarri bat baizik ez da orai gure itsasoa. Graziarik ez du. Uhinik etzaio goititzen; talastatzen da; indarrak berak ez othe zaizkion ttipitu? Ez diogu eskerrik, ez delakotz gai. Beharrik laster gordetzen dauku «Monte Ulia» deitzen duten lerdoin gothorak; huni daude ordainez estekan gure begi, bihotzak. Gau on zure ohantzean, Donostia!

XII GAUAZ

Ez gira bizkitartean oraino hiritik atheraiak. Nola luzatzen den iparalderat Donostia! Eta zonbat egoitza eder ez ditu hemen ere, eremu handian hedatuak! Gipuzkoako hiri-nausia ez ginuen uste hoinbertzetua zela azken urthe hotan.

Atsegin dugu karrika-baztarren luzara argaltzen ikustetik. Banakatur doazi etxeak. Bihi bat ez dugu haatik aurkitzen, eskualdun egoitza zahar edo zahar-berrikatuaren itxura duenik. Berriak dira guziak. Eta bizitegi bezenbat lantegi ez othe den, gaude: athe zabal gaitzak dituzte hanitzek, leihoak ugari —han-hemenka burdin-zirrituekin— eta teila-tu gorriak zelaisko dira ixurkiz. Eskualde hau dukete industriaren lekutzat hautatua Donostiako ahaldunek.

Renterian harat bagoazke, ohartu ere gabe Donostiatik zedarritzen duenez deusek herria. Bidea marratzen duten tranbiek bagauzkate luzaz, utzi dugun hirian-gaindi goazkelako ustean. Halaber, beren argiak nigarka pizturik, guri buruz artetan heldu diren beribil batzuek.

Ez gira halere berehalakoan ohartzen gaua jina dugula gainerat, agorrilean egiten ohi den bezala ilhundu duela oren-erdi bat barne.

Itzal batek orai lanbrotzen dauzkigu etxeak. Geroago nekezago ditugu berexten, multzoka aurkitzen ere baititugu bethi. Renteria bere aldian zoin luzea den! Ala bertze herri bat —*Lezo*—, ez othe zaion, gu ohartu gabetarik, hegalaz lotu?

Zerua bera ilhun da, nahiz ez den lanhorik. Nun-nahi ari zaizko pizten izarrak, diamant ñimiño batzuen dirdirarekin. Ilhargirik ez da ezagun. Airea epel da, bainan izariz.

Noizean behin gibelerat behatzen dugu, bigarren otoa mainguka bada mainguka badarraikunez. Gureganatzen da nolazpait, lasterra emekitzen dugunean bederen guk. Orduan bi oiuhu elgarri, eta berriz abiatzen gira zalu, hura bethi ta gibelago gu ganik, guhalako lotsaño batekin haren heltzeaz; airos halere guziak, etxerat gaur berean sartzeko esperantzarekin.

Bitartean, otomilak usutuz doazi Donostirako. Beren argiak ideki-xako ere dituzte, oixtian baino.

* * *

Horra nun gure ondo-ondoan, ezkerretarik, agertzen zaikun ur-eremu handi bat, tokika dirdira hits bitxi batekin, alde orotar atigitzen dena ixil bezain eztiki. Intha zombait? Aintzira bat? *Pasajes*, dauku erraiten beribilaren jabeak. Arimaz egia, bazenetz ere ez ginen bertzeak orhoit, hainbertze aldiz orok ikusia dugun itsas-beharri hura. Den bezala erraiteko, noiz ikusi izan ere dugu tenore hunekin eta agorril bethean?

Beha gagozkio begiak zabaldurik. Halako latz bat emaiten dauku hastapenean. Gero, emeki-emeki jartzen gitzaizko, oharturik ipar-aldeko buruan argi-zirrinta batzu sartzen zaizkola gain-behera, zolaraino. Hiriño bat baita han, eliza ikusten dioguna, hango argiak dira ur-barnean ageri, igikor eta berdaats ura bezala. Ondo-ondoan, untzixka batzuen hagek hedatzen dute, uraren gainerat, bere bethekoa baino itzal luzeagoa bako-txak. Dardarika batek hartzen gitu: hiri hartako hilen gorputzak ez othe dira, zoko hartan pulunpaka dabilzanak?

Hainbertzenarekin, itsasoa sartzen den arteka agertzen zaiku. Hertsia da, guk uste baino luzeagoa ere; egundainoko lerdoin okilaren bi zatiek saheskatzen dute motzki. Itsasoa begi-ukaldi batez baizik ezin dezakegu bihotzera; aski ba, haatik, ohartzeko izarrek ja beren neurrian ordaindua diotela iguzkiaren itzaltzetik galdua zuen aurpegi zoragarria. Barneko opila abian lekutzen zaiku. Baginuen arintzearen beharra.

Hiriñoaren parerat heltzearekin, gure alkietarik bihurtzen gira guziak, azken behako bat behar diogula eman itsas-aintzirari. Baginakiena agertzen zaiku, uste ez ginuelarik: harateko buruan, Donosti alderat, bigarren hiriño bat, hura ere uraren bazterrez-bazter jarria; sahes-tsean dugunaren araberrarat urak egiten diona, hari ere, apur bat mirail; untzixka batzu bere ondoan ohatzen ohi dituen harek ere gauaz, etxe-multzoaren gerizan.

Erditsuan aintzira ilhun dago; muthurretan aldiz, ez ilhunbe, ez argi. Lerdoin beltzak, bere urraduraren gatik, beiraten du eta zaintzen. Hirixka biak, seaska batean haurño batzu bezala elgarri zangoz, eztiki lokhartzera deramatza itsasoaren orro ahulduak.

Pasajes, arraintzari bihoztoien sor-lekua, ehintugun egun artio ontsa ezagutzen. Orhoitzapenik meitena idukiren diagu hitaz, hobe oraino jakinen dugunean hire eskuarazko izen garbia. gaztelarren errabiak ahortzia othe, izen hau ere, ala hemengo umek bere beren nagikeriaz gal-tzerat utzia?

* * *

Bide puxka batean aitzinatzen gira, bainan geroago nekezago: aurrez-aur, beren argi handiak piztuak, gainera bezala jiten zaizkigu lerroan otoak, eta firrindan sahetsetik iragaiten. Biarritz, Cap-Breton, Hossegor, itsas bazterreko hiru herri horietatik ditazke itzultzen Donostirat. Hiruek, guziz azkenak, ez dute nihoiz ukan hoinbertze ikus-liar, alderdi hotarik.

Hastapenean, otomobil ederren ikusteaz atsegin dugu, bainan laster akitzen gituzte: sobera dira! Eta gero, gertatzen zaiku bitxikeria hau: ez baitugu ikusten zerua, ez bidea, ez deus, otomobil handien argi hotz bor-titzek lilluratzen gituztelakotz eta itsutzen. Ez gatzazkete ohar, ondo-ondorat —zer ximixtan!— hurbildu zaizkigunean edo hegikatzen gaituztenean baizik.

Bihurgune bat edo bietan apur bat iziturik, eskuin-alde lekurtzen gira, ahal bezain eskuin arroilarat eroriko bagira ere. Bare-karakoil batzu bilakatu dira gure karrosañoak; ilhunbe egiteko, hurriki bada hurriki aitzinatzea gatik nolazpait, horra nun gidariek hiltzera doazinen ohe-mahiko argi hitza ezartzen dioten muthurrean, bi aldetarik!

Gizagaixoak gu! Handienak ikusteko gintuen. Bat-batean agertzen zaizkigu, gizotsoak iduri, hiru begiekilako mamu beltz larri batzu, beren larru leuna dirdir. Eta zer lerroa! Batek bertzea hunkitzen dute, kasik. Erretzen dauzkigute begiak, erretzen dute bidea. Gu ohartu orduko iraganak, haize emaiten daukute begitarterar eta bihotza zarrastatzen. Industriako arranoak, bankoetako saiak, negozioko apalatzak, theatretako gau-ainharak, politikako miruak, zer aztaparrak dituzten orok, zer bekokia eta zer hegalak!

Errabiazko khexu batek gaindi egiten duku. Ez dea bada hemen legerik, jaun eta andre haundi horien atxikitzeo neurrian? Nun dira poli-za-gizonak? Hoinbertze argi zendako oten muthurrean? Zerentzat, holako firurika erhoa?

Soinka elgarri, lepoa bihurrian luze, iraina atheratzen zaiku zombaiti aho-bethez. badakit gure artean menditar bat, odola gogorki asaldatu zaiona. Egiaz, gerla-denboran baitzen *no man's land* —gizonik ezin bizizko bazterra— gizontasunik gabeko lekua da Gipuzkoako bazter hau; eta araberrako angles-hizkuntza baten gai litake, ikaran gabiltzan erregebidea.

Eztitzen zaiku azkenean zirimola. Buztan, huna oraino oto batzu, bainan geroago argalagotuz doa lerroa; xumeago ere ba, bana-bertze, tresna bakoxtaren mustra. Atsedean ginezake, begiak goza ahal bagintza gauaren ederraz. Argitik ilhunbera, ilhunbetik argira baino lasterrago ez baitira ordean jartzen, guziz adin batean... Gogoeta nago, ez dituzkegula

horren bareren gatik ere aski ontsa ikusi, ez Iruñako eliza-nausia, ez San Inazioaren sor-etxeke kaperak.

* * *

Bide puska baten buruan, urrunerat, gorasko —mendixka baten kaskoan ez othe?— horra nun ikusten dutan etxe xuri osoki pollit baten iduriko zer bait; erraiten diot ene lagunari. —Ez duzu ezagutzen? San Martzialen kaperak da. —Barkatu, ez nintzaion behinere ohartu egun bezala. Egieren aithortzeko, batere ez nintzen orhoit, orai, nun ginin. *Irrunerat* hurbiltzen ari gira beraz? —Ba, eta ez da goizegi.

San Martzialek gogoratzen dauzkit, diot aitzina ene lagunari, Iruneko jaiak. Batere ez nakielarik urtheko jaien bezpera zutela Irundarrek, hirixka hortan baratu behar izan zitzaitan arats batez. Afal ondoan, hirugarren estaiko ganbera baten leihotik bazterrari so nindagan, ene zigarraren kheaz ahogozo, eta gogoa han-harat goiti, lanhoetan barna, noiz ere karrikatik beharrietarat heltzen baitzait neurriz-gaineko burrunba bat. Behatzen dut beheiti.

Minutan burburbur bethe zen jendez karrika guzia, eta, berehala xirula, klarinet, ttuntun, gitarra, atabal eta ez dakit oraino bertze zoin musikek harrotzen zituztelarik dantzako aireak, hamar bat mulko hasten dira fandangoetan, dantzari galtzadunek bertzalde kriskitinak beren ahur-barnetan joz. Jautsi nintzela zalu, hitz dauzut.

Ez nuen oraino ene bizian ikusi halako alegantziarik. Ez halako dantza begikorik ere; ez muthiko ala neskatxa gazte hain zaloin, hain lerdin, hain zainhart, hain ginarririk. Zoin gehiago ari ziren, berex, noiz elgar-ganatzera, noiz elgarretarik urruntzera, bainan bethi arte berarekin hek bat bertzetik, nahiz bekoz-beko. Etzuten elgarri behatzen bizkitartean, baizik zangoetarat. Artetan, ingurukatzen ziren tokiaren gainean, bainan begiak argirikako zoradura batekin eta irriñoa ezpainetan. Piko bat etzuten galtzen: oinen, zoinaren, gogoaren beraren ibilera bizia mentzen zioten eta zaintzen neurtuz, musika-soinuak.

Hau gelditzen zenean —ez luzatza, atsedentzeko— izerdi onaren xukatzeke, baratzen ere ziren gazteak. Den gutieneko eraberik gabe, elhe emaiten zuten elgarri orduan. Bazituzten izen batzu, zoratzen ninduztenak: Leandro, Castor. Encarnita, Maria-Cruz, Leonardo, Asuncion, Juncal. Eta beren arteko solasak hain onak zituzten, hain garbiak eta goxoak, non zorion bethearenak baitzitazken. Berehala, gero, dantzak aikatzen zituen bere sail berrirat.

Orduan nintzen ohartu lehen aldikotz, emaztekiaren baitan zintzotasuna eta grazia gaiant ditazkela edertasunari berari; batek ala bertzeak bizkitartean, edertasun doi bat dutela eskatzen, lasterrenik gizonaren bihotzerako.

—Aithor: dena pindar jarria zitzaitezun zuhauri bihotza?

—Pindar eta gar ere, baditake; bainan erretzetik beiratu ninduten han berean aurkitu frantses adixkide batzuek. Orhoituko niz bethi, heterik baten orduko athermal diaz. Ikusi duzuna, zaundan erran maltzurki adixkide harek, jai guztietakoa da, Baionatik Bilbaoraino itsasoari hurbil banakatuak diren herri guzietan. Eskualduna hemen da, hemen bakarrik, osoki *egiten*. Hemen du agertzen bere lorea; hemen uzten bere azirik hoherena, bertze gizadien azi hautenak odolertuz batzutan.

Onts doake hartu-eman, azkar daudeno erroak mendi ta zelaietan.

Kurkurkur gidaria ene sahetsean irriz, beribila sartzen zaiku Iruneko karrika handian. Nehor ez; elektrikargi guti; etxeak berak mutu. Udaletzeko plaza ere hutsa. Afariten ari ditazke Irundarrak.

Gain-behera xut luzesko baten zolan gelditzen gira zankez. Apalgune hau ilhun-beltz legoke, berrogoi ta hamar bat otomobilek, lerroan eta geldí, bide-bazterretik ez balute legearen kontra beren argi handien dirdiraz ithotzen. Karabineroekin badukete bizkitartean behingolan. Guardekin gureek, agian ez! *Behobiako* muga gira bada, batzu Espainiarat buruz, bertzeak Frantziarat.

Bi minuta gabe itzulía dut bere alkirat ene laguna, paperak sakelan sartuz diolarik: «prest gira. Aspaldiko adixkidea dut garduen aitzindaria».

Holako adixkideak ez dira guti, tenore huntan guziz.

* * *

Bidasoa bazenetz ere ez niz orhoitu: ez girea bethi Eskualerri-barnen? Hargatik, mugaz hunaindiratu bezain laster, gozatu zaitala eta berri zainetako bizia, hori ba. Jabalago barnea, hatsa hobeki hartzen dut. Bihotz-bihotzez eskualdun izan gatik, garaitiko nizan guzia frantse-sa duketalakotz ez othe? Adimenduz eta buruz uste baino ere maiteago ez othe dugun guziek Frantzia?

Menditik bulharretarat heldu zaikun aire sendoari hautemaiten diot, Frantzia guzitik harekin nahastekatzera jina, halako hazkurri arin, haztarik gabeko zer bat, osagarrizkoa hargatik, odolertzeko gure lehenbiziko arbasoek etzuketena.

Ezkerretarik, ezponda gora luze batek ilhunbe egiten dauku; eskuin-alde, gurekin ipartzen da, luzatuz, haran zabalsko bat, sahetseko mendien itzalak eta izarretarikako argi xuriak, elgarren batuz, ametsetarik bezala eztiki daukutena agertzen. Ez dugu berorik, ez hotzik. urdinaren urdinaz beltza litake zerua, diamantezko joi dirdiratsuek orai ez balio, ugari, hedadura guzian apaintzen bere kapa handia.

Urruñako hegal bat dugu hau. Eskualerriko gizenena, dut aditzen bazterretik. urruñako herria bera puska batez haratago dugu. Karrikan sarztearekin, ez gitzaizko ohartzen baizik, erdi-ilhunbeak hits daukalakotz.

Gure hiru andreak, otoaren gibel-alkietan ixil-ixila dagozi Renteriakoz izialduratik hunat. Gogoetatzen gitu ixiltasun horrek, bainan ez ohartuarena egiten dugu, lo ditazkelakoan orobat. Noiztenka hurrantzen bezala zaiku, halako behaztopa bitxi batzuekin, bigarren otoa. Bertze bizpahiru baizik ez ditugu ikusten, mug'alde zoazinak, hek. Arimarik ez da ezagun.

Zonbait ehun metraren buruko, ezkerretarik, elektrikargiak usu, etxe-multzo bat, untzizka andana bat dena haga eta bela, eta gero itsasorearen espalda bat, leihorrari sartua; itsasoa bera, frango urrun ezagun, osoki ezitua orai eta baketiar. *Doniane-Lobitzune!* Gure loria! Plaza huts, dena bizitegi pollitez inguratu batean gira baratzen, eta jausten zoin-lehenka. Bederatziak eta erdia, elizako ezkilatik.

Berehala huna nun giren, zazpiak, jateko-sala baten mahain ttipi batzuen inguruan ukondo-ukondo jarriak, behar dugula afaldu. Bainan, geure baitarik, bi andanetan jarri gira, nahiz oro elgarrekin eta berdin adixkide: afari eder baten alde hiru, ezin alegerago hirua, bertze lauak aldiz, hits, mintzoa bakan, bederea gathelu-esne aski dugula dute xorta batekin.

Ikustekoak dira, handik laster, gure hiru amikatuak; bi gizonek eta andretarik gaztenak birazka baderamatzate ahamenak ahamenen ondolik, irriz artetan eta ez dakit nungo zerez —egungo hitz bat ere gabe!— elgarri emaiten dutela solas. Bertze lauek lanak ditugu ixilik ere, kuller ttipia eskuan.

Ene sahetsean nola aitzinean betondoak ubel ditut ikusten, mathe-lak sartuak, kalipua ttipi. Nihau gogorki unhatua niz, ebaindua kasik, eta bizkitartean goizean bezain arin dut gogo, goizean bezain on omorea; liburu baten egitekoa bainuke egungo goiti-beheitiez, gaur berean izkiri-riatzen hasten banintz? Jateko-sala ezin argiago dugu, bere marbre xurikin; bainan gu zazpiez bertzerik ez da nehor, muthiko gazte bat baizik;

hau, afalondo, oherat joaiteko tenorearen beha dagoke, burua gibelerat aldi bakotz uzkaillirik bere zigaretako khea soailurat ufatuz.

Ez dira ere ixtorio gose, ene mahain-lagun maiteak. Geroago bakana go emaiten dautet elhe. Bitartean, ni, ooren gidaria, ene kontzientzia azterzearekin ohartzen niz zoin erho izan naizen eta izan giren oro, egun. Urriki handi batekin, eta huts beretan berriz ez erortzeko xedearrekin, egiten diotet aithormena.

Ez, hiru egun oso ez litazke sobera holako bide luzearen egiteko: lehenbizikoa Iruñakotzat, gaua Tolosan eremaitekotan; bigarrena Loiolako, goiz eta aratsalde; hirugarrena, itsas-bazterraz xeheki gozaturik, etxerat itzultzeko, ilhundirian. Emeki zabiltzan gure arbasoak, emeki, makila eskuan; neurritz egiten zuten bide, beihalako Greziatarrek; bere buru onarekin, asti osoaren hartzen bazakien Broussain mediku eskualzaleak. Gu haur batzu izan gira.

Zonbat goxoago ere ez litazke holako harat-hunatak, mendiez haraindiko gure haurride zonbaitekin egiten baginu ezagutza, hek ordainez gure ikustera ethortzekotan noizean-behin.

Bainan xutitzen zaizkit ene sei adizaleak, batzu afaldurik, bertzeak aire galdez.

Barnetik landa, o zoin ilhun den kanpoan! Urrats ñimiñoka, gal-tzarpetik laguntzen ditugu alditxartzera doazinak. Laguntza ttipia ordean: xutik ezin egonez, etxe-pareta bati eskuz, besoz eta buruz lotzen dira gaixoak. Pekatzeko ziren nolazpait egungo erhokeriak; bainan, nork du zinez hoben? Ahalgetzen nu orhoitzeak berak. Ama maitea, zoin hiski behar ditugun ereman etxerako azken orenak!

Ixilik bederen egon banindadi! Bainan ez. Holako aldardean Pelo eiherazainak ere etzuden athera segur, mintzo gogor batekin adiarazten dutan solas hau: Beharrik ez baituzue gogoan atxiki, Orreagako laborari tetele harek erakutsia! Nun gintazke orai, zuek eta gu, Burgoz-alderat egin ukan baginu bide?

Hain barna zuten sartua behin, dohakabeek, Burgozerat joaitea!

Hor, heldu zaiku ondorat, bere mekanikari —ikusteko— harro-aldi emanik, bigarren otoaren jabea.

«Geroago marhantago doakit ene beribila, dio ezpainak daldaratz. Badut beldurra ilhargi-izar-xuritara dukegun etzatea orok, gaur, kanpo zabalean».

Zer medikuak, hura eta ni, eri batzuen aitzineko!

Beharrik han dugu, bertzelako gizona. Ez du burua galdu, harek. Aitzindari batek bezala manatzen du, aita-familiako batek bezala kontsolatzen:

—Lehenik doala oto erlastua, bortz ehun metraren artearekin gutarik. Makur zerbaite gertzatzen bazaio, laster ondoratuak gituzke horrela, eskukaldi baten beharretan balitz ere. Gurea, aldiz, gibeletik ibiliko da biziki emeki hastapenean, leihoak oro zabal idekirik. Nahasi denean barnea, ez da deus kanpoko aire handia bezalakorik, pirkoitze.

Erran eta egin. Eriak kokatzen ditugu ahal bezain polliki. Beribil eria, hatsa itsuzki labur, bere senar-emazte gazte sendoeekin aitzinatzeraz uzten dugu, gure bixtatik itzali artio.

Gure aldi, gero: bidearen erdi-erditik gu, eztiki, leunki, inharroste den gutienik izan ez dadin.

Abiatzean, «anbulantzetako» karrosa bat dirudi gure beribilak, nahiz puska batez típiago.

* * *

Gidaria ez da grinarik gabe. Begitik ageri du; are gehiago, bi eskuak ingurukatuz deraman lan minberatik. Ohe batean bezala geramatza.

Berrehun bat metraren buruko, horra nun bi mintzo mehe idorrek akulatzen gitezten gibeletik: «Bazoazkete, ba gero zaluxago! Pasatu zaiku».

Solas goxoa! Atsegin dut, daut erraiten irriz ene lagunak, ez dira oraino hilak.

Gogoa arindua, bazterrari so nago. Zerua bethi ilhun da, baina izarrak argiago baizik ez. Noiz-nahi, bizkitartean, klixkatzen zaiote beren ñirñira: zerbaite gaizkiri ohartzen othe diren Lapurdiko xoko huntan, ala pindarrak biziago zaizkoten jauzten beren baitarik, ala urrikari othe gitezten gure aldarte txarrean!

Arimarik ez dugu aurkitzen; ez otomobilik, ez orgarik, ez abereik ere. Hegaztinak berak ixil daude beren ohantzetan. Ostoa bat ez da, igitzen denik. Zeruko izarrez bertze zer guziek iduri lukete, bakotzak bere moldean, oraino itxura geldiari bethiereko menduak. Bada hargatik doi aire; alhorretan gainti bildu usain on beregizko bat hautemaiten diogu.

Larrun-mendiari ez gira xixtez baizik ohartzen. *Azkaingo* herria ere, eskuara-mintzazale garbienen herria, gordetzen zaiku ber haran gixenean, bizpalu etxaldez garaitiko guzia. Eta bihurtzen gira *Senpereat* buruz.

Zelaia hertsisko dugu behin, ezpondak itzal egiten baitaiku ere ezker aldetik. Etxe-andanaño baten artetik iragan-eta, agertzen zaiku bizkitartean askitto laster, urrunerat bixkar biribil apal batzuek hesten duten zelai handia.

Handi bezain ederra da. Alha bide dira hemen gozoki landareak, edozoin izan ditene, agorriko gauetan ere: buru-gaina estalten diote, doidoi ezagun den sapazko langarño batek. Baina zer ixiltasuna! Zer bakea, hedadura guzian!

Zaldia apur bat ernatu baitzaiku, ez gaude luzaz herrirat heldu gabe. Etxe-lerro beltz bat ikusten dugu lehenik, trebes gure aitzinean, eskuinalde. Etxeak baino goragoko arbola batzuek belzten dute gehiago oraino, beren itzalaz. Karrikan sartzean, elektrikargi gorrats ehul batzu, direnak ere arras bakan. Karrika bera ilhunsko, arima bat gabe. Elizaren ondo-ondoko etxe batean, argiño bat haatik.

—Ertora ditake izkiriartzen ari, diot ene koinatari.

—Ez, gibelxago utzi dugu karrikan ertor-etxea, bertze aldetik. Behatu diot; argirik etzuen, harek.

—Argirik ez bazen ere ageri, segur niz izkiriartzen ari zela, Barbier, eskuarazko bertze liburu zombaiten egitekotan. Langile gaitza da. Irakurtu duzu *Piarres*?

—Hemen dago ertor Barbier? Uste nuen Doniane-Garaziko ertora zela... *Piarres* irakurtua dut ba; liburu polit batzu dira, eskuara errex eta garbiz.

—Hala zaizkit nihuri ere. Badute liburu biek halako goxotasun bat, bihotzetik ezin utzizkoa, lehengo Galileatar jende onari baizik aurkitu izan omen ez dena nihoiz. Goxotasun hartarik kotsua hedatu zen bizkitartean orotarot, oixtian ginion Mediterraneoan berean gainti; sartu ere ba ausarkiñoan Eskualerrirat, Senperen behar bada gehienik.

Baina hau duzu guziz miresgarria: Eskualduner beren jaidura hoberenak ez baitzaizten den gutienik ahuldu; azkartu ba, izaitekotz. Bigarren liburuak, gerlako zerez baita egina, erakusten dauku aski garbiki: etsai izigarriarekilako gudu beltzean, ez bide da izan gure herritarrak bezalakorik zango-besoz, begiz, hatsaz, asmuaz, beldurrik gabeko gemen iraunkorraz.

Alta, liburu beraren arabera, emazteen eskukaldia eta burua etziren típiagoak izan, dela etxaldearen erabiltzeko, dela haurren hazteko, dela senar urrundaren elhe onez eta goxokeria zerbaitez laguntzeko, dela zaharren eta erien arthatzeko, dela hilen alderako eginbidetan.

Hortik Eskualdunek *Piarresi* egin dioten esker berezia. Badirauke luzaz gutartean Barbier apez khartsuaren orhoitzapenak.

—Bertze gerlarik ez baledi gerta, ba.

—Bertze gerlarik?

—Ba, bertze gerlarik gerta ez baledi. Jendea ez duzu ikusten sekula baino aztapar-zorrotzago eta tzarrago bilakatua berriz?

—Izan bedi nahi duena. Eskualdun umeentzat irakurgeti ederrak gelditzen dira Barbier apezaren liburuak.

—Hori ba, eta handitzen abiatu direneko, ene semeek irakurtuko dituzte biak.

—Halaber, agian, bertze hanitzek. Barbier mendiez alde huntarik, eta bertzetik Domingo Agirre, Zumaiako idazle bikaina, gure gazteen erakasle on izan bedite. Lur huntako gudu oies eta zirtzilak ez ditu, ondoan, lotsatuko hainbertze.

* * *

Solas eta solas bagoazi holaxe bide-puska batean, baginoazken ere solas beretan luzaz, basa-lapin sasitik brixat athera batek ez balu bere xoxoan trebetsatzera egin. Otoa gainerat jitenarekin, beharrik sasi bererat itzultzen zaiku berdin laster, aldi huntan begi eta beharri handien orde ipurdi xuria erakutsiz.

Bainan aitzinerat behatzearekin berriz, zer dugu hantzeko patar luzesko haren bihurtunean? Hau mamu beltz, larria! Eta zoin bitxiki dabilan! Aitzinerat batzutan, artetan guti edo aski gibelerat ere ba; noiz astoaren urratsean, noiz mandoaren takatakan; azkenik, arnasa ilhun batekin, behor español baten lauazka pisuan. —Etzira ohartzan zer den? —Ni ez, batere. —Gurekilako otoa da. Gaur ez dela etxeraino heltzen, lepoa.

Gu bien irriak!

Karitatez, bizkitartean, lasterka bagoazi neketan denaren atzemaitera.

Badiagu hoberik! Gu bihurtunerat heldu orduko, hura, haizea bezala, firrindan harateko aldapa eztiari beheiti. Jabeak leihotik irrintzina-zin-kaño bat ez daukuia ere igortzen?

—Baia baa! dut aditzen norbaiti hortzen artetik, eta zango-punta ikusten diot geroago zapanago apaltzen. Karraskan bagoazi orai, gu ere.

—Emeki, bada! Emeki, othoi! Zer dira manera hok! Goxa giten orai bedereen ittan bat! Holako aroarekin!

Aholku saminak, horiek: aire handiak sendatu baitzituen, gure andreenak.

Hurritzen da berehala motorraren jokada. Bidea ilhunduz doakigu bertzalde. Ilhuntzen ere zaiku itsuski, *Zuraideko* herri bilduaren parrean. Elektrikariaren eskasean, etxe-argirik ere ez delakotz ageri, diren baino handiago xutitzen zaizkigu beren bixkarretik aliza eta hunen inguruko bizitegiak. Nork lakike ere zendako diren beltz izar-dirdiraren azpian, egunaz xuriak direlarik? Beren itzalaz estaltzen gituzte. Zoin mokorrak gauazko bidezkarientzat! Ez gira hemen nehor jostagura. Lazten gitu, ororen gainera, bazterraren ixiltasunak.

Bretainiako xoko batzuez orhoitarazten gitu. Bizkitartean, niri hur-bil, bertze gogoeta batzu izan behar dira; ez iduri gatik, zalu doa beribila, harrabots gutirekin.

—Bere bi zintzur meharretarik batean bazuken kokatua porroska zerbait, daut noizbait salhatzen gidariak. Patarreko indarka hetan zaiokie libratu.

Zalu bada zalu, neurrian doa halere gure beribila, etxekandere gaztea bere alkitik samur dakion beldurrez. Nor jarraiki, bertzalde, zintzurra bat-batean ideki zaion odoleko zamariari?

Ezpeleta. Elektrikaz argitua, dena. Athe-leihoak oro hetsiak, bainan nola ez margoztatuak oro, paretetako xurien artetik! Karririk zilarra bezain garbi. Arima bizirik ez karriketari. Ixiltasuna bera nolazpait mintzo, bizkitartean, dabilanaren bihotzari. Besta bat, hots, guziz gure begientzat.

Handik harat Canboraino, bidea berdin ixil, bazterra berdin geldi, zerua berdin eder. Zakur-sainga bat ere ez nihundik. Jende ala abere, oro lo ditazke, indarrak biharamuneko berritzen daieztela loak! Oi, laborariaren bake eta zuhurtzia!

Canbo bere aldiak hartzera deramake, hametak eta erdia baita. Ez dugu ikusten nehor, aditzen ere ez deus, tipust-tapastea Urtsu-mendi zolatik tuta-soinu ozen bat baizik: bertzearena.

Ziruririk saminenean baderamagu guk ere azken patarra gainerraino; bainan, aitzindua aitzindu, bertze otoa ari da oraikotz bere tegirat sartzen.

Elgarretaratzen gira laster etxe-aitzinerat. Atheko elektrikargi mai-teak, intzaurrondoak, baratzeak, orok ongi-ethorri, eta gu oro ixil, zer erran ez jakin! Tente, begiak ñirñir eta ezpainetan irriño batekin beha dagokigu bertzeer, lehenik heldu izan dena.

Ondotik jinen gidariak orduan, azpiz doakon trufañoari ohartzen ez balitz bezala, eta berdin irriz:

—Itzuli ederra, egungoa: 357 kilometra inguratu ditugu, bat gutiago ez. Bainan nori esker? Doietarik egin du ez baitzarete Orreagan gelditu, zuen harri famatuaren ondotik.

Beharrik han baitzen dakizuen laboraria, eta serio heldu bainautzuen haren solas maltzurra.

—Zer zen, gezurra? diote egiten, harrituak iduri, lau andreek batean.

—Dudan zaudete? Segurki, gezurra baitzen, ez ttipia. Ba eta zuek orok sinetsi!!! Jainko Maitea!

—Ba eta zu Jainkoak punitu! Zuk Iruñan muntra galdu! Merexi! Merexi!

—Han da han, bere tokian, ez Burgozen, delako harria. Harendako bakarrik, bertze aldiz batez eremanen zaituztet.

Eta, gogotikago oraino irriz, badoa ene lagun gidaria bere etxeko athearen idekitzera.

Aitzintzea behartzen zaio haatik barnerat, hiruzpalau ukomilo ttipik atabalatzen baitiote bizkar zabala, erasiaño hunekin:

—Zu! Zu! Zu!